Р II 19304

АТ. п. МАДЖАРОВЪ,
Свещеноикономъ

СЪ 48ия ПОЛКЪ НА ВОЙНА

ч 53/78
53/78
84-2003

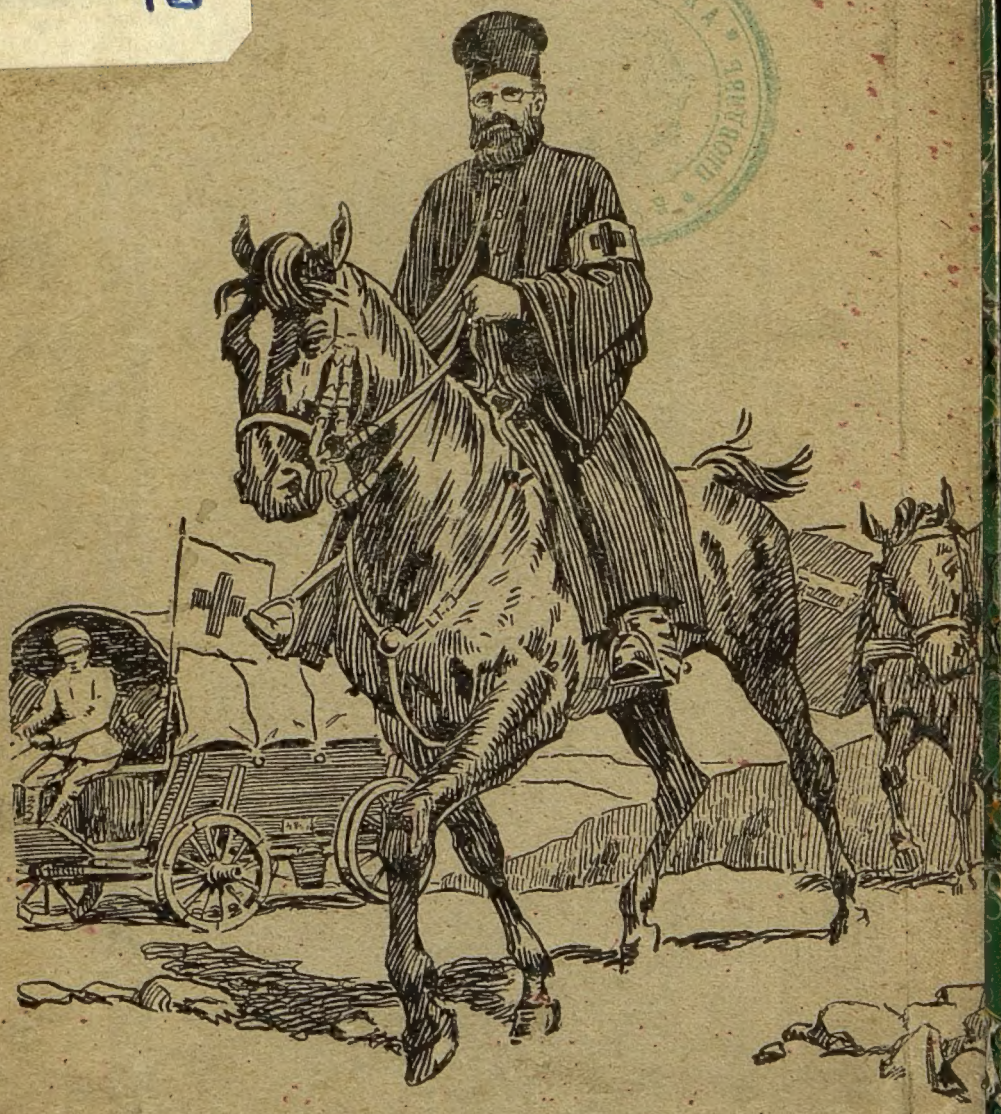

753
78

АТ. П. МАДЖАРОВЪ
СВЕЩЕНОИКОНОМЪ

НАРОДНА БАНКА
БЪЛГАРСКА
84-2003

СЪ 48-ия ПОЛКЪ НА ВОЙНА

СПОМЕНИ НА ПОЛКОВИЯ СВЕЩЕНИКЪ ОТЪ СВѢТОВНАТА ВОЙНА

СОФИЯ
Печатница „Стопанско развитие“, ул. „Веслецъ“, 5
1 9 3 8

Государ. публичная
Историческая
Библиотека РСФСР
№12427 1965

Посвещавамъ тая книга на моитѣ бойни другари отъ 48-ия полкъ: на падналитѣ по бойнитѣ полета — за вѣчна память, а на живитѣ — за слава и благоденствие.

Ат. П. Маджаровъ,

Ставрофоренъ свещеноикономъ, при храма-паметникъ „св. Ал. Невски", въ столица София

ПРЕДГОВОРЪ

Предлагамъ на уважаемитѣ читатели настоящата книга съ желанието, да почувствуватъ величието на жертвата, която нашитѣ бащи, братя или чада сложиха за Отечеството.

Свещеницитѣ — да видятъ какви сѫ тѣхнитѣ длъжности въ време на война, ако би да бѫдатъ повикани въ редоветѣ на войската.

А всѣки добъръ българинъ-войникъ — да уразумѣе великото чувство на любовьта къмъ Негово Величество Царя на българитѣ и Родината.

Авторътъ.

Мобилизация.

Духоветѣ бѣха угнетени. Всѣки день се очакваше мобилизация. Отдавна бѣхъ получилъ тайно съобщение, въ което се казваше: въ случай на мобилизация да се явя въ Щаба на 48-и пех. полкъ.

Предвидъ на тревожното време, рекохъ да навестя родителитѣ си на село, защото . . . не се знае, дали ще се видимъ пакъ!

На втория день отъ нашето пристигане въ село (азъ бѣхъ съ цѣлото си семейство — жена и две деца, отъ които малкото още некръстено), баща ми видѣлъ, че пристигналъ предъ общинското управление познатиятъ му стражаръ, Иванъ съ конь.

— Какво, бре Иване, да не би да има мобилизация? — го запиталъ баща ми.

— А, още нѣма, дѣдо попе (баща ми е свещеникъ), но, ако ме видишъ тия дни да пристигна съ запотенъ конь, да знаешъ, че има . . .

Не се минаха и два дни, баща ми бързо влѣзе въ кѫщи и ни съобщи: „Иванъ стражаръ̀тъ пристигна съ изпотенъ конь предъ общината. Сигурно има мобилизация. Сега ще отида да видя".

И изкочи.

Подиръ малко селската камбана тревожно заби:

— *Мобилизация!* . . . Бѣше 11-и септемврий 1915, година.

Въ мигъ цѣлото село се раздвижи: разтичаха се близкитѣ и роднинитѣ да се видятъ и сбогуватъ (кой знае? . . . може би за последенъ пѫть . . .); всички, които бѣха получили мобилизационно съоб-

щение, бързо се стѣгаха и на другия день до обѣдъ десетницитѣ наредиха хората си, строиха ги подъ команда и начело съ селския гайдаръ, който сѫщо заминаваше, потеглиха за близката ж. п. станция. Гайдата пискливо извиваше „Шуми Марица“, мобилизиранитѣ въодушевено извикваха гърмогласно „ура!“, а майкитѣ, женитѣ и изгоритѣ плачеха следъ тѣхъ. Бащитѣ и братята се въздържеха, наистина, да плачатъ, но въ погледитѣ на първитѣ имаше безкрайна тѫга, а у братята — пламъкъ. („Ахъ, нѣма ли да повикатъ и насъ!“...)

Разбира се, не можехъ да стоя повече, макаръ че отпускътъ ми не бѣше изтекълъ, спазарихъ една кола и се отправихъ за близката станция, а оттамъ — за града на моето служене, дето трѣбваше да се явя въ щаба на полка си.

По пѫтя настигнахъ бодрата колона на нашенци.

— На доборъ часъ, момчета! Богъ да ви благослови и пази!

— Аминъ, отче. До виждане на бойното поле!

— Тамъ, братя, тамъ. Всички ще се боримъ за България!

— И едно гърмогласно „ура!“ процепи въздуха.

*
* *

Когато седнахъ въ препълнения съ мобилизирани влакъ, намѣри ме шуреятъ ми, който е кожухарь, и ми предаде една грамадна шуба, съ вълчи кожи по яката и пешоветѣ, а вѫтре подплатена съ овчи кожи. Приказвали бѣхме по-рано за такава шуба, и той ми я приготвилъ и носи, за да ми служи за топло облѣкло и завивка. Благодарихъ му сърдечно. Не стигаше шубата, ами ми даде и единъ кърмалия (който се чупи презъ срѣдата) черногорски револверъ. Трогнахъ се отъ грижитѣ му. Толкова повече, че и той (шуреятъ ми) бѣше извиканъ, и оти-

ваше въ частьта си — *3-а армейска колоѣздачна рота.*

*
* *

Пристигнахме въ голѣмия градъ. Страшно движение, шумъ, глъчка. Отъ всички пѫтища пристигатъ отъ селата, препълнени съ мобилизирани, коли. Гайди свирятъ, „ура!“ се чува, хора̀ се виятъ, любопитни се трупатъ, — възторгъ, надежди, плачъ, сълзи, смѣхове!...

На следния день, още преди пладне, отидохъ въ казармата на 8-и п. полкъ — дето ме насочваше тайното съобщение, за да се представя на командира на нашия 48 и п. полкъ, и да питамъ — какво ще трѣбва да правя.

Командиръть, едъръ, снаженъ човѣкъ, ме прие много любезно, разясни ми какъ трѣбва да се екипирамъ и добави, че до два-три дни „още сме тукъ: ще има коне да приемаме, дрехи да раздаваме, оржжие да получаваме и пр.“ На всѣки случай, азъ да съмъ се вестявалъ по еднажъ на день, за да бѫда въ течение и, ако не мога да виждамъ всѣкога командира, да се отнасямъ до адютанта му.

Въ тая междина отъ време, азъ си уредихъ домашнитѣ работи, купихъ си походно легло, снабдихъ се съ една практична дарохранителница, въ която ще сложа, когато ще тръгнемъ, Св. Причастие (сухо), каквото винаги трѣбва да имамъ съ себе си — съ една речь, приготвихъ се за походъ.

Като изминаха тритѣ дни, опредѣлени отъ командира, срещнахме се съ него надвечерь по главната улица за Приморската градина. Следъ поздарава, командиръть ми каза: „Отче, бѫдете готовъ, утре тръгваме съ Русенския тренъ“.

Бързо се върнахъ въ кѫщи. Суматохата у дома едва сега настѫпи... Засуетиха се домашнитѣ ми да ми приготвятъ препирки, топли дрехи, ядене и

пр. и пр. Самъ азъ отърчахъ въ Митрополията, за да получа заплатата си, та да има що да оставя на децата, защото авансъ, за какъвто се приказваше по-рано, отъ полковия ковчегъ не ми дадоха (полкътъ е резервенъ, нѣмаше още париченъ ковчегъ, самиятъ ковчежникъ не бѣше още нищо приелъ и пр.). Затекохъ се и до църква, та взехъ Св. дарохранителница.

Сутриньта, разбира се, цѣлото ми семейство, както и мнозина приятели, бѣха дошли на станцията, за да ме изпратятъ.

Къмъ пѫтнишкия влакъ за Русе бѣха прикачени нѣколко отворени товарни вагони и единъ третокласенъ пѫтнишки. Въ товарнитѣ вагони бѣха помѣстени: музикантската команда, нестроевата рота, щабната канцелария и най-отзадъ — конетѣ, които се полагатъ за тия части. Въ пѫтнишкия вагонъ се настанихме ние: г-да офицеритѣ и чиновницитѣ отъ щаба.

Войска съ насъ нѣмаше, защото — както сетне разбрахъ, полкътъ билъ резервенъ на 8-ия и 19-ия пех. полкове, следоват., щѣлъ да бѫде съставенъ отъ тѣхнитѣ резерви: 8-иятъ полкъ трѣбваше да ни даде $1^1/_2$ дружина, и 19-иятъ — сѫщо толкова. Добре, но, по нареждане на Щаба на действуващата армия, варненскитѣ дружина и половина оставихме на разположение на 8-ия полкъ, а ние отивахме при другата половина на полка. Затова именно, пѫтуваше само полковиятъ щабъ съ нестроевата рота (и тя наполовина) и музикантската команда.

На гарата бѣше шумъ и врѣва голѣма. Заминаваха запасни за частитѣ си, понеже сега бѣха успѣли да пристигнатъ съ параходъ отъ Бургасъ и и други пристанища.

Наближаваше часътъ да потегли влакътъ. Започнаха сбогувания, прегръдки, сълзи, благопожелания . . . „живи-здрави да се върнете!“ и пр.

Всички заехме мѣстата си, и сме по прозорцитѣ. Третиятъ звънецъ удари и влакътъ бавно потегли. Отъ заднитѣ вагони проехтѣ едно мощно войнишко „*ура!*“. Съ сѫщо такова отговори перонътъ на гарата.

Влакътъ засили хода си и ние изгубихме отъ очи милитѣ си, които, докато се скриемъ, продължаваха да развяватъ кърпичкитѣ си . . .

— Сбогомъ, Варна! Богъ знае дали ще те видимъ пакъ . . .

Седнахме си по мѣстата въ вагона, но разговоръ нѣкакъ-си не можехме да подкараме: всѣки бѣше потъналъ въ мисли — скорошната раздѣла още не можеше да избледнѣе . . .

Полека-лека завърза се разговоръ, и мѫката взе да се чувствува по-малко.

Минаваме презъ *Провадия*. Малкото граждани покрай пѫтя викаха „ура!“ Съ сѫщото отговарятъ и нашитѣ нестроеваци.

Стигнахме *Киспичанъ*. Часътъ бѣше още 11 пр. пл., а ще трѣбва да чакаме до 10 вечерьта, докато потегли влакътъ за Русе.

Откачиха нашитѣ вагони. Всички слѣзохме.

*
* *

За пръвъ пѫть влизамъ въ по-близко общуване съ офицери. За мене всичко представляваше интересъ. Слушалъ бѣхъ, че офицеритѣ, изобщо, сѫ буйни хора, сприхави, невъздържани, често груби — и въ думи и въ действия. Нищо подобно, обаче, нѣмаше у моитѣ другари.

Опознахме се взаимно. Поразходихме се покрай желѣзния пѫть и, на обѣдъ, влѣзохме въ ресторанта на гарата да се нахранимъ. Отъ ресторанта взехме, струва ми се, само питието и приборитѣ, защото всѣки си носѣше храна отъ дома си, която, ако не се изедѣше, щѣше да се развали. Ядохме съ

охота и се чукнахме за добрия успѣхъ на дѣлото, но никой не прекали въ пиенето. Офицеритѣ бѣха повечето хора отъ запаса, хора уседнали, съ установени обичаи и характери.

Къмъ мене всички се отнасяха почтително.

Следъ обѣда, нѣкои си полегнаха да подрѣмнатъ подъ сѣнката на вагонитѣ, върху постланитѣ конски чулове, а нѣкои се заловиха да играятъ табла. Азъ пъкъ отидохъ при войницитѣ, за да видя, що правятъ, какъ се чувствува моятъ ординарецъ и дали нѣмамъ тамъ нѣкои познати.

Заварихъ ги да играятъ хоро... единъ отъ музикантската команда надулъ кларнето, а всички други се заловили и лудо рипкатъ...

Такъвъ е българскиятъ войникъ: види ли се малко свободенъ отъ работа, той гледа да използува тая свобода въ веселба...

По-късно, следъ тридневнитѣ бойове при Балтаджещи, когато ни смѣни германскиятъ 9-и пех. полкъ, щомъ се видѣха вънъ отъ окопитѣ и далечъ отъ изстрелитѣ, нашитѣ войници, както бѣха изцапани отъ барутъ и пръсть, брадясали, неизмити, най-първо се втурнаха да се заловятъ на хоро... Това говори за здрави нерви!...

Бавно течеше деньтъ! Нѣкои дори ходиха до селото Каспичанъ, да се разходятъ.

Както и да е, най-после, следъ като се бѣхме вече и навечеряли, композира се и нашиятъ влакъ, качихме се и потеглихме.

Гара *Разградъ*! Чу се команда: „Слизай!“

Срѣднощь. Всички слѣзохме. Откачиха нашитѣ вагони. Нѣкои искатъ да отидатъ въ града. Обаче, командирътъ никого не пусна. „Ще нощува кой както може!“, прозвуча сурова заповѣдь. За пръвъ пѫть почувствувахъ лъхъ отъ бойна обстановка.

Всѣки пи по нѣщо разхладително въ бюфета,

понеже въ вагона бѣше много горещо, и тръгна да търси мѣсто за нощуване.

Що да правя сега? За мене никой не се грижи...

Отидохъ при войницитѣ, намѣрихъ моя ординарецъ и му казахъ:

— „Стате, вземи шубата и ела съ мене!“

Отидохме съ Статя при една купа слама (срещу гарата) и въ тъмнината едва що несгазихме нѣкакви хора, които спѣха тамъ. Настжпаниятъ, разбира се, ме изруга, но не му обърнахъ внимание, защото бѣхъ виновенъ, и, като си постлахъ дебеличко, легнахъ върху сламата, облѣченъ, и шубата отгоре, а до мене — Стати.

Понеже не можехъ да спя съ калимявката, снехъ я. Презъ нощьта изпотената ми глава изстина, и на сутриньта азъ вече имахъ хрема. Това бѣше походното ми кръщение.

Рано, на разсъмване, изсвири тржбата. Всички се събрахме при командира, за да чуемъ разпоредбата за днесъ. Ординарцитѣ доведоха за всѣкиго отъ господата по единъ оседланъ конь, качихме се и потеглихме за града *Разградъ*, който отстои на петь километра отъ гарата.

Защо отиваме въ Разградъ — азъ не знаехъ. После ми стана ясно. Тукъ бѣше другата половина на нашия полкъ. И ние, значи, идвахме при частьта си.

Влѣзохме тържествено въ града. Множество любопитни граждани наблюдаваха внушителната кавалкада, всрѣдъ която язди и единъ свещеникъ...

Ротитѣ, види се, предизвстени за нашето пристигане, бѣха строени. За пръвъ пжть виждахъ церемониала въ такива случаи.

Наближи майорътъ, препасанъ и окиченъ съ всичко нуждно за походъ, вдигна ржка къмъ козирката, изправи се предъ командира и отрапортува, „Господинъ полковникъ, представлява Ви се командиръть на 3-а дружина отъ 48-и пех. полкъ,

майоръ еди-кой-си!“ Стиснаха си ржце, и после дружинниятъ представи ротнитѣ командири. На мене тия нѣща ми направиха дълбоко впечатление. Следъ това командирътъ на полка обходи и поздрави ротитѣ — стройни, стегнати, да ти е драго да ги гледашъ. На поздрава отговарятъ добре, стреснато . . .

Понеже още нѣмало уреденъ столъ, обѣдвахме въ гостилницитѣ. Разквартируваха ни, и всѣки тръгна да си гледа работата.

Къмъ с. Батембергъ.

Войникъ азъ не съмъ служилъ, Сега за пръвъ пжть влизамъ между военни. Всичко за мене е ново и любопитно.

Както се знае, въ Разградъ квартирува въ обикновено време 19-иятъ Шуменски пех. полкъ. Ние, обаче, не го сварихме тамъ: день преди това той се изтеглилъ на северъ — въ с. Топчи.

Още първата вечерь въ Разградъ, както седимъ на трапезата въ хотелъ „София“, забелязахъ, че влѣзе бързо единъ спретнатъ младъ войникъ, съ шпори на краката. Разбрахъ го веднага, че не е отъ нашитѣ, защото нашиятъ полкъ, като резервенъ, е съставенъ отъ батювци.

Трѣбва да забележа, че азъ седѣхъ срещу командира на полка. Това внимание ми се оказваше отъ всички и всѣкога, дори до уволнението ми.

Прочее, влѣзе речениятъ войникъ и съ твърда крачка, като шпоритѣ му звънѣха, премина презъ цѣлия салонъ, дойде до нашата маса и съ доста силенъ гласъ се обърна къмъ командира: „Г-нъ полковникъ, позволете да попитамъ!“

— Да!

— Вие ли сте командиръ на 48-и п. полкъ?

— Да!

— Заповѣдайте едно съобщение отъ командира на 19-и полкъ!

Командиръ̀тъ се разписа върху плика и го върна на войника.

Посѣдниятъ, вее тъй стреснато и пъргаво, попита.

— Свободенъ ли съмъ, г. полковникъ?

Командиръ̀тъ кимна глава.

Тогава войничето направи единъ майсторски кръгомъ и съ сѫщата твърда и внушителна походка, излѣзе изъ залата.

Тая кратка сценка на всички присѫтствуващи направи впечатление, но азъ . . . останахъ като втрещенъ . . . Ето, значи, какво нѣщо билъ войникътъ! И си казахъ, съ пълна увѣреность, че нѣма да загине нашата родина! Та това бѣше лъвъ, единъ момъкъ лъвъ! Армия отъ такива лъвове побеждава ли се? . . .

Въ Разградъ прекарахме два дни. Ротитѣ бѣха разквартировани по разни училища, тъй че, колкото и да искахъ да ги споходя, не ми бѣше възможно.

Затова пъкъ, рекохъ да разгледамъ градеца.

Отидохъ въ казармата на 19-ия полкъ. Още като влѣзешъ въ двора, личи си, че грижлива ржка е подреждала навсѣкѫде, И наистина, както после узнахъ, г. полковникъ Дяковъ Антонъ*), командиръ̀тъ на полка, билъ отличенъ стопанинъ и кѫщовникъ.

Алеитѣ на градината изправени, почистени, насипани съ пѣсъкъ и тукъ-тамъ побучени плакади съ имената на мѣстата, дето полкътъ е вземалъ участие въ боевете презъ Балканската война, а подъ името — и датата на сражението. По други плакади пъкъ се четатъ имената на загиналитѣ офицери

*) Падна убитъ при Армутлий, Добруджа.

отъ полка. Всичко това, разбира се, действува твърде възпитателно върху войницитѣ.

И трѣбва да призная, като близъкъ свидетель на действията на 19-ия пех. полкъ, че той се държа великолепно и се би храбро въ всички боеве. Богъ да прости още по-храбрия му командиръ полковникъ Дяковъ! Видѣхъ тѣлото му, като го пренесоха презъ с. Армутлий.

Въ казармата заварихъ нашия старши полкови лѣкарь да приема санитарни материали. Каквото искаше, не му даваха, каквото пъкъ му даваха, той го не искаше. Както и да е, попълни се запасътъ.

На втория день вечерьта излѣзе разпоредба, че ще напущаме Разградъ, затова да се готвимъ за походъ.

Сутриньта, на уреченото време, готовъ за пѫть, отидохъ на площада предъ джамията. Войската бѣ строена въ карѐ. Пристигна командиръ̀тъ на конь, обходи фронта, поздрави момчетата, които отговориха бодро и стегнато. Следъ това имъ държа кратка речь и ги поздрави съ първия походъ. Извика се буйно „ура!“, музиката засвири и първа рота пое шосето за Попово.

Где отивахме — нѐ знаехме; после по пѫтя ни се съобщи.

За мене командиръ̀тъ бѣше разпоредилъ да не се качвамъ на конь, а да седна въ една отъ обознитѣ каруци, защото пѫтьтъ щѣлъ да бѫде дълъгъ и уморителенъ.

Прочее. седнахъ отпредъ до каруцаря въ една покрита съ хубаво бѣло платнище кола, начело на обозната колона, току следъ последнята рота.

Ехъ, дивна картина! Отъ мѣстото си виждахъ цѣлата колона. Извива се тя като змей и, поради еднаквитѣ крачки, блѣсъкътъ на оржжията се прелива като отъ люспитѣ на змия... Отъ цѣлата дълга, предълга колона лъха — чувствувашъ това

— сила, и то страшна сила. Отъ възторгъ, сълзи потекоха отъ очитѣ ми и се почувствувахъ гордъ, загдето съмъ българинъ. Полкъ въ походна колона, на полето, въ кѫра!... Та то е дивно нѣщо!...

Съ особенъ интересъ поглеждахъ картечнитѣ коне, препасани съ много ремъци и натоварени съ картечници или патронни сандъци. Колко кротко и послушно вървѣха тия животни и, когато отивахъ при тѣхъ — при почивка — за да ги погаля, тѣ ме гледаха любовно съ своитѣ голѣми очи и ободрително пръхтѣха.

Возя се въ колата, гледамъ дългия змей отъ хора и си казвамъ: „това е само дружина и половина, ами какво би представлявала една дивизия, напримѣръ, съ своитѣ обози, съ своята артилерия и пр.?“

И се замислихъ: „кой извиква и ражда тая страшна сила?“ Па си отговорихъ: „великото нѣщо се дължи на велика причина. Въ случая, *любовьта къмъ Отечеството* роди и извика страшната сила, която представлява българската войска...“

Като почиваха нѣколко пѫти, най-сетне, къмъ пладне, ротитѣ наближиха *с. Батембергъ*. Тогава се каза, че тамъ ще спремъ.

Наближихме селото. Музиката засвири. Селянитѣ ни зърнаха и изтичаха накрай-село. Войницитѣ добиха отъ това повече духъ и застѫпаха по-бодро.

Ехъ, благословено българско село! То винаги съ радость и отворени обятия посрѣща своята родна войска. Селянитѣ гласно извикваха: „Добре дошли, гости!“

Кухнитѣ и квартириеритѣ бѣха стигнали въ селото много преди насъ, така щото, когато отидохме, заварихме храната готова и квартиритѣ обозначени.

Съ пристигането си, момчетата снеха раницитѣ и пушкитѣ, и не мина нито петь минути, на селския мегданъ се залюлѣ войнишкото хоро... Па се на-

ловиха и моми, па засвири и музиката... Едва когато изсвири тржбата за храна, хорото се разтури.

* * *

Опредѣлената за мене, ковчежника, нестроевия командиръ и заведващия прехраната квартира бѣше една веселичка стая покрай шосето, което пресичаше селото.

По едно време, както си беседвахме въ стаята, чу се особенъ сигналъ отъ тржбача. Войнишкитѣ сигнали азъ вече разпознавахъ още отъ Разградъ. Но тоя що означава? Другаритѣ ми обясниха, че се заповѣдва на г. г. офицеритѣ и на насъ да отидемъ да обѣдваме.

И, наистина, щабнитѣ ординарци ни заведоха въ една празна кжща срещу училището, дето бѣше устроенъ столъ само за офицеритѣ и чиновницитѣ отъ *щаба на полка.*

Прочее, за пръвъ пжть ще седнемъ да се хранимъ ние хората, които ще бждатъ винаги наедно и по-близо до командира.

Масата бѣше чистичко послана и за всѣкиго достатъчно прибори. Най-първо седна командиръ̀тъ на полка; зае той централното мѣсто, па покани мене да седна насреща му. Отъ дветѣ си страни покани старшитѣ си помощници — офицери, а отъ две страни на мене — старшия лѣкарь и зжболѣкаря. И тъй нататъкъ — наредиха се по старшинство.

За мене всичко бѣше ново и всичко ми правѣше впечатление. Готвѣха се веча да почнатъ да ядатъ, но азъ казахъ на командира: „г. полковникъ, да благословимъ трапезата!“

— Да, непремѣнно! — отговори той и ми се извини, че тѣ до сега не сж имали случай въ казармата да обѣдватъ съ духовни лица.

Благословихъ, но все още никой не почваше: трѣбвало командиръ̀тъ пръвъ да почне. Хареса ми

това: значи редъ, почитание, дисциплина. Сѫщото стана и съ пушенето — командирътъ пръвъ запали цигара.

* * *

Заредиха се хубави есенни, топли дни. Ротитѣ отиваха на учение, а азъ нѣмаше що да върша, та ходѣхъ да ги гледамъ.

Тежеше ми на душата, че не върша нищо. Затова отидохъ единъ день при командира въ канцеларията му и го помолихъ да ми даде, ако има, нѣкакъвъ правилникъ за службата на свещеника въ войската.

Направиха се нужднитѣ справки и се оказа, че за службата на полковитѣ свещеници никѫде нищо не е поменато. Само въ Закона за въоръженитѣ сили намѣрихъ единъ единственъ членъ, въ който се говори, че полковиятъ свещеникъ трѣбва да държи бележки за мѣстото кѫдето се погребватъ убититѣ, за да може после да даде сведения на домашнитѣ имъ.

Като обърнахъ внимание на командира, че щомъ азъ съмъ назначенъ на служба въ войската, трѣбва да върша нѣщо, па и на мене ми е съвѣстно да стоя безъ работа, затова нека разпореди, да се предвиди въ седмичната програма за занятията поне единъ часъ *беседа на полковия свещеникъ.* Командирътъ намѣри, че това ще бѫде много полезно и разумно и обеща. Обаче, по това време се получи заповѣдь да се строятъ землянки накрай село, за да освободимъ жилищата на хората, и работата се отложи.

* * *

Все презъ това време пристигна въ селото и Щабътъ на нашата бригада. Бригадниятъ командиръ и началникътъ на щаба му се оказаха много мили хора и ме приемаха съ радость въ срѣдата си.

Това, впрочемъ, бѣше и мой стремежъ, моя политика, така да се каже: да бжда съ голѣмитѣ голѣмъ и съ малкитѣ — малъкъ, та да бжда полезенъ главно на войницитѣ, и не се сбъркахъ.

* * *

Наближаваше *недѣля.* Въ селото имаше красива и доста голѣма църква. Азъ се готвѣхъ да служа първата си литургия въ Батембергъ, За да бжде, обаче, службата по-импозантна и внушителна, помислихъ, дали не би могло да се устрои единъ хоръ отъ офицери и войници, като се има предвидъ, че е повикано подъ знамената всичко способно и кадърно. Веднага потърсихъ капелмайстора и поговорихме за това. Оказа се, че той е готовъ, понеже билъ дирижиралъ вече църковни хорове, а между офицеритѣ и войницитѣ се оказаха маса бивши хористи. Направи се първата спѣвка въ мое присжтствие: излѣзе великолепно. Бригадниятъ и полковиятъ командири много се зарадваха и одобриха инициативата. „Нека селянитѣ видятъ и чуятъ нѣщо по-изрядно".

Селото нѣмаше свещеникъ — наскоро починалъ — та идвали да служатъ по редъ двама отъ съседнитѣ.

И тъй, приготвихъ се и въ недѣля сутриньта отидохъ на църква и започнахъ богуслужението. Единъ отъ първитѣ богомолци, които дойдоха въ църква, бѣше бригадниятъ.

По едно време чувамъ отъ олтаря, че полковата музика свири маршъ. Помислихъ си, че пакъ ни вдигатъ за нѣкжде. Обаче, скоро недоумението ми се разсѣ: въ църквата влѣзе цѣла рота войска. Това ме силно възрадва, и азъ служихъ и проповедвахъ тоя день съ въодушевление. Сетне разбрахъ, че бригадниятъ командиръ разпоредилъ да се състави отъ всичката войска една сборна рота и

да се заведе въ църква, и това да става всѣка недѣля.

Дали батембергци сж ходили по-рано въ църква — не знамъ, обаче, сега се струпаха въ голѣмо множество. Като се свърши службата, бригадниятъ и полковиятъ командири, ведно съ мнозина г. г. офицери, ме дочакаха да излѣза и азъ изъ църквата; като се поздравихме взаимно, старшиятъ началникъ (бригадниятъ) поздрави ротата, която бодро отговори, а следъ това подъ звуковетѣ на *„Съюзници-разбойници ...“* потегли въ строенъ маршъ за квартиритѣ. На селенитѣ това направи потресаещо впечатление. Нѣзина ми казаха: „Отче, сполай ви; такъво нѣщо въ живота си не сме виждали“.

Приемане бригадата отъ началника на дивизията.

Започна строежътъ на землянкитѣ. Опредѣли се мѣстото имъ: на полянката отъ северо-изтокъ, вдѣсно отъ шосето. Трѣбваше обаче, най-първо да се приготви дървениятъ материалъ за покриви и подпори. Означи се участъкътъ въ близката гора, и начена сѣченето. Ехъ, то бѣше цѣлъ праздникъ за войницитѣ! Онѣзи ми ти селяни, като видѣха хубавата и сочна гора, па брадвитѣ наострени, че като започнаха . . . като на бойното поле по-кжсно . . . Реквизираха се и кола отъ селото за пренасяне изсѣчения материалъ.

Азъ не се стърпѣхъ: накарахъ Статя да оседлае коня, възседнахъ и заминахъ за гората. Тамъ кипѣше жива работа. „Помози Богъ, момчета!“ — викамъ на войницитѣ.

— Далъ Богъ добро! Ехъ че гора, дѣдо попе! Каквото да я имаме въ наше село; друго нищо не щà.

— Отде сн ти, синко?

— Охъ, наше село е въ поле, та си нѣмаме никаква гора, че е много мжчно...

в 1916г.

— Ехъ, потърпи — казвамъ — въ северна Добруджа има великолепни гори. Като я превземемъ, ще се преселите тамъ.

— Добъръ е Господь — отговаря войникътъ, въодушевенъ.

Другъ, по-веселъ, ми подмѣта:

— Дѣдо попе, я слѣзъ отъ коня да отсѣчешъ едно дърво!

— Дай брадвата — казвамъ и бързо скачамъ отъ коня. Грабвамъ брадвата и въ две минути събарямъ едно доста дебело дърво.

— Браво, бе, дѣдо попе!

— Ехъ, синко, и азъ съмъ селянинъ, като васъ, и на времето съмъ и жъналъ, и косилъ, и дърва съмъ сѣкълъ...

Моето участие въ работата оживи момчетата.

* * *

Така вървѣше работата нѣколко дни, докато единъ день се получи заповѣдь — полкътъ да се приготви за прегледъ, понеже началникътъ на дивизията ще приеме бригадата. Означаваше се денътъ и мѣстото — голѣмата поляна при с. *Сазлж*, дето квартируваше другиятъ полкъ отъ бригадата — 47-иятъ.

Преди да дойде знаменитиятъ день, азъ, съ разрешението на командира, възседнахъ коня и заминахъ за село Сазлж, за да се срещна съ свещеника на 47-ия полкъ, та да уговоримъ всичко около молебена, който трѣбваше да се извърши на полето. Свещеникътъ излѣзе мой познатъ, посрещна ме радушно и ме представи на своя полкови командиръ. Уговорихме всичко, и се върнахъ въ селото си.

* * *

На уречения день, рано сутриньта, тржбата засвири *сборъ*. Разтичаха се войницитѣ, нарамиха раницитѣ и пушкитѣ и бързо се явиха на ротнитѣ пунктове. Ротитѣ се построиха, потеглиха и се събраха всичкитѣ на площада всрѣдъ село. Яви се командиръть на конь, поздрави ги и, по даденъ знакъ, музиката засвири и първата рота тръгна за Сазлж.

Азъ и ковчежникътъ, възседнали реквизиранитѣ си кончета, потеглихме последни.

Стигнахме на полята навреме. Азъ приближавахъ съ повишенъ интересъ, защото щѣхъ да видя цѣла бригада въ бойна обстановка.

И наистина, каква величествена картина!...

47-иятъ полкъ бѣ вече построенъ, наредъ съ него застана въ стройни редици и нашиятъ: отдѣсно артилерийското отдѣление, дошло отъ с. Фюлюбеллеръ, а отлѣво — дизизионниятъ ескадронъ.

Когато полковетѣ бидоха подредени и всичко бѣше вече готово, офицеръть за свръзка препусна коня и отиде къмъ селото, въ окрайната на което чакаше началникътъ на дивизията, и му доложи за това. Веднага се появи отъ тая посока прахолякъ, изъ който изпъкна една внушителна кавалкада яздачи. Това бѣха дивизионниятъ началникъ и Щабътъ му. Командиръть на бригадата припна съ коня си да ги посрещне и рапортува. Тозъ часъ музикитѣ засвириха *„за среща“*, и висшиятъ воински началникъ, съ подобаващата пищность, премина вихромъ съ коня си по фронта на частитѣ и ги поздрави.

Впечатлението у мене бѣше потресаваще, защото азъ никога не съмъ виждалъ толкова войска на едно мѣсто.

Следъ това войската образува каре около ана-

лоя и ние съ моя събратъ започнахме молебена. Пѣяха хороветѣ на двата полка. Службата захвана и свърши тържествена и величествена. Тогава началникътъ на дивизията, възседналъ върху буйния си конь, произнесе къмъ войницитѣ силно патриотично слово. Генералъ Пантелей Киселовъ имаше даръ да говори и гласъ — да се чуе. Какво почувствуваха войницитѣ — не знамъ, обаче, азъ пламнахъ. И моята вѣра въ силата на българската войска и въ свѣтлото бѫдеще на България се одесетвори.

Следъ речьта, генералътъ се ржкува най-първо съ насъ, свещеницитѣ. Това бѣше голѣмо внимание отъ негова страна.

Сега щѣше да започне най-грандиозното — парадътъ.

Представлявате ли си вие, що значи парадъ на полето на десетина хиляди души, „въ пълна боева амуниция“?

Минаха най-първо пехотнитѣ части въ стройни и бодри редици, а следъ тѣхъ — картечнитѣ роти, все тъй импозантни, внушителни.

Ето че иде артилерията. За пръвъ пѫть виждамъ това. Първата батарея мина „ходомъ“ — тежка, важна, внушителна. Втората мина „търсомъ“. Ехъ какъ кънтѣше земята!... Третата мина въ „силенъ тръсъ“. Можете ли да си представите, що значи артилерия въ силенъ тръсъ? О, то е нѣщо дивно и величествено!...

Най-после мина дивизиониятъ ескадронъ, но какъ мислите? — Въ *пленъ алюръ!* Нѣщо като хвъркатата чета на Бенковски, нѣщо като безумнитѣ набѣзи на Атиловитѣ орди...

Когато генералътъ изрече „отлично момци“! — такова мощно „ура!“ се откърти, че ще се е чуло дори на ромънската граница.

Даде се „свободно“, за да си отдъхнатъ войни-

цитѣ отъ напрежението, а, следъ това, по даденъ сигналъ отъ щабъ-трѫбачитѣ, ротитѣ се подредиха и въ походна колона, подъ звуковетѣ на музиката, се отправихме обратно, за Батембергъ.

Бързахме да стигнемъ колкото може по-скоро, защото генералътъ щѣше да ни бѫде гостъ на обѣдъ.

И, наистина, той пристигна, само съ адютанта си. По този случай, трапезата бѣ украсена съ цвѣтя и въ менюто, между другото, имаше — помня — и „Батембергски тиквеникъ".

Тъй завърши праздненството тоя день.

Походъ.

Строенето на землянкитѣ вървѣше усилено, макаръ че войницитѣ не бѣха убедени, далѝ ще зимуватъ въ тѣхъ. За това убеждение допринесе и фактътъ, че на 1-и октомврий, старъ стилъ, (тогава още нѣмахме новъ стилъ), се обяви войната съ *Сърбия*. Войницитѣ наостриха уши и зачакаха новини. Агенция *„Ботушъ"* — заработи. Занизаха се победи една следъ друга на Св. Никола, Дрѣнова глава и пр. Тѣ се посрѣщаха съ голѣмъ възторгъ, и въодушевлението растѣше. Всички очакваха скорошенъ походъ. И се хващаха на басъ, накѫде ще тръгнемъ: дали за Южния фронтъ, или за Северния (още предполагаемъ).

Иначе днитѣ си вървѣха равни, еднакви. Въ дѣлнични дни строехме землянкитѣ, въ праздникъ — на църква и после — хоро...

Най-после, землянкитѣ бѣха готови, но, докато да се пренесемъ и ние, щабнитѣ, въ тѣхъ, дойде заповѣдьта за походъ.

На уречения день (това бѣше къмъ края на октомврий), полкътъ, построенъ въ походна колона, по четири въ редица, чакаше бригадния, за да по-

тегли: напущахме бригадата и отивахме да се присъединимъ къмъ нова часть. Кѫде? — Никой не знаеше, нито дори командиръть. Казваха дори, че му било заповѣдано да отвори плика съ маршрута, когато стигнемъ еди-кое-си село.

Дойде бригадниятъ, държа кратко слово на войницитѣ въ смисълъ, че тѣ трѣбва храбро да посрещнатъ и сразятъ врага, който и да би билъ той. (Правѣше се алюзия за Русия). Следъ това се сбогува съ г. г. офицеритѣ, а съ мене — най-сърдечно, като ми каза, че му е мѫчно, гдето ги напущамъ. Благодарихъ му за вниманието, музиката засвири, и първата рота помѣсти кракъ къмъ северозападъ.

Азъ сега яздѣхъ на опашката на колоната, обаче, когато поисквахъ, усилвахъ хода на коня, застигахъ ротитѣ, разговаряхъ съ войницитѣ и гледахъ да проникна въ душата имъ, да разбера настроението имъ. То бѣше отлично. Промѣната ги радваше, па и предполагаемата среща съ ромънитѣ ги пълнѣше съ любопитство.

Накѫде точно отивахме, никой не знаеше.

По едно време започна да вали ситенъ есененъ дъждецъ. Изначало никой му не обръщаше внимание, но командиръть, опитенъ човѣкъ, даде заповѣдь и всѣки войникъ начучули платнището си.

Стигнахме село Калфа-Дере. Още като наближавахме, музиката засвири. Селянитѣ наизкачаха — мало и голѣмо. Възторгъ, въодушевление! Кога е минавала презъ забутаното имъ село войска и то съ музика? Въ селото малка почивка. Заизнасяха селянитѣ хлѣбъ, сирене, вино съ бакъри.

Пакъ потеглихме. Пѫтьтъ се разкаля, ходенето стана трудно. Вървѣхме по черенъ пѫть — нѣмаше шосе.

Най-после стигнахме с. Торлакъ, дето било опредѣлено да нощуваме. Квартириеритѣ, безъ азъ да ги забележа, избързали, стигнали навреме и при-

готвили (обозначили) квартири. На мене бѣха опредѣлили една турска *одая*. (Въ това село има много турци). Вечеряхме съ другаритѣ отъ щаба въ една кръчма и тръгнахме, подъ проливенъ дъждъ, за квартиритѣ.

Мизерна турска одая съ една вехта рогозка.

Съ мене щѣше да спи и ковчежникътъ. И, понеже въ двора на сѫщата кѫща бѣше часть отъ домакинския обозъ, дето имаше нови рогозки, Стати донесе една, постла я върху старата, тури седлото за възглавница, па донесе и шубата.

Надойдоха мнозина турци: и млади и стари, за да научатъ *авадизи* (новини). Като поговорихме доста съ тѣхъ (ние и двамата говоримъ турски), извинихме се и си легнахме.

Въпрѣки мисъльта, която ни смущаваше, че могатъ да ни нагазятъ паразити, спахме като заклани, понеже яздата ни бѣше отрепала.

Сутриньта, на опредѣления часъ, ротитѣ бѣха вече строени на посочения пунктъ: въ окрайната на селото — северния изходъ.

Потеглихме.

Забрули силенъ вѣтъръ, но благодарение, че нѣмаше дъждъ. А, освенъ това, движехме се вече по шосето (Разградъ — Русе).

Минахме селата *Езерче*, дето обѣдвахме, *Писанецъ* (тамъ пакъ видѣхме р. Черенъ-Ломъ) и стигнахме на голѣмата поляна до с. *Бъзънъ*.

Тукъ се даде голѣма почивка. И какво мислите?

— Веднага засвири една гѫдулка, и хорото се извѝ. То толкова се разрасте, че стана нужда и музиката да засвири. Па се наловиха и офицери.

Ехъ, Господи — си казахъ, — нѣма умора за българския войникъ!

Продължихме.

Минахме желѣзния пѫть при ж.-п. ст. *Червена-вода*, после покрай самото село и се отправихме за

село *Липникъ*. Каза се по едно време повѣрително, че тамъ ще останемъ занапредъ.

Когато стигнахме въ селото (то бѣше надвечерь), тамъ заварихме 5-ия маршови полкъ и една кавалерийска часть. Всички квартири бѣха заети. Тогава продължихме за съседното село *Гагаля*, което само една голѣма поляна дѣлѣше отъ първото. Навлѣзохме въ посоченитѣ квартири и се настанихме добре.

Това село е много по-благосъстоятелно и уредено отъ с. Батембергъ: спахме на желѣзни кревати, когато оттатъкъ — на рогозката.

Сутриньта ставамъ и бързамъ да се запозная съ селото. Още отъ прозореца на стаята си, която бѣше покрай шосето (което пъкъ съставляваше главната улица) видѣхъ гиздавичка църква. Селото е плъзнало по скатоветѣ отъ дветѣ страни на шосето и е много живописно: бѣло измазани кжщи всрѣдъ пълни съ дървеса дворове.

Желаехъ, най-първо, да се запозная съ свещеника, какъвто имало въ селото, споредъ както ми разказа хазайката. Но той като узналъ, че съ войската е дошълъ и свещеникъ, самъ ме потърси. Оказа се много любезенъ и милъ човѣкъ, на около 50 години. Заведе ме у дома си, дето домашнитѣ му и той приветливо ме посрещнаха и почерпиха. Съжаляваха, че не съмъ у тѣхъ на квартира: поставили имъ бѣха 5 души офицери, та бѣше вече невъзможно.

Както и да е, като се поокопитихме, разбрахме, че се намираме въ подчинение на Русенския укрепенъ пунктъ. Съ заминаването на 5-а Дунавска дивизия за сръбския фронтъ, този участъкъ се оголилъ, та повикали нашия полкъ да попълни празднотата.

Всичко кадърно за война бѣше извикано отъ селото. Неговитѣ войници служеха главно въ 49-и пех. полкъ, който бѣше заминалъ съ 5-та дивизия.

Въ кжщитѣ бѣха останали само жени и деца. И азъ много се безпокояхъ за морала на войницитѣ. Затова при случай, все имъ напомняхъ: „Момчета, съ ума си да ходите! И вие сте оставили жени и деца!...“

И послушаха ме батювцитѣ: въ шесттѣ месеца, колкото прекарахме въ Гагаля, не се зарегистрира ни едно престжпление отъ този родъ.

* * *

Най интересното нѣщо за селото, това, което оживѣваше селянитѣ, бѣха вечернитѣ провѣрки.

Като наближеше време за *„провѣрката“*, музиката заставаше на площада предъ Щаба на полка и изсвирваше два — три марша. Презъ това време ротитѣ се построяваха — всѣка на своя пунктъ. После, всичкитѣ ротни тржбачи, събрани при музиката, начеваха, подъ командата на щабъ-тржбача, *„вечерната заря“*. Следваше сигналътъ „на молитва!“ и се чуваше отъ разни мѣста изъ селото командата *„шапки долу“*. И музиканскиятъ хоръ започваше, а заедно съ него и всички роти изъ селото, Господнята молитва *„Отче нашъ“*.

Ехъ, какво дивно нѣщо! Пълна тишина. Дори куче не залайваше. Всичко притаило дъхъ въ тихата звездна нощь и слуша. Сякашъ цѣлата вселена се моли... Азъ виждахъ, какъ отрудени отъ дневната работа селяни набожно се кръстѣха и казваха: „Боже, помагай“, „Сполай ти, Господи!“

После музиката засвирваше тихо и внушително дивния псаломъ *“Коль славенъ нашъ Господь въ Сионѣ“*... и засилваше още повече молитвеното настроение. Последниятъ акордъ замираше и все още никой не се решаваше да наруши тишината. Цѣлото село, оглъбено въ себе си, въ душата си, таинствено мълчеше. Изведнажъ музиката гръмваше, тържествено и величаво, националния химнъ

„Шуми Марица“. Тогава всички роти, отъ всички пунктове на селото, извикваха по три пѫти такъво гръмогласно „ура!“, че се чуваше чакъ до Дунава...

Великдень.

Животътъ на полка влѣзе въ едно русло и затече еднообразенъ. Днитѣ си приличаха единъ на другъ. Понеже зимата бѣше мека, ротитѣ излизаха на учение по селската поляна.

Азъ пакъ почнахъ да безпокоя командира — да предвиди въ седмичната програма и за мене единъ часъ *„беседа съ войницитѣ“*. Той, обаче, все ми казваше да потърпя още малко, защото, наистина, бѣше още невъзможно, тъй като бѣхме заловили, по заповѣдь, да строимъ на единия отъ ридоветѣ противоаеропланни прикрития. Много войници бѣха заети съ тая работа. Следъ това, започнахме да укрепяваме височинитѣ северно отъ селото противъ едно евентуално нахлуване на ромънитѣ.

При всичкитѣ тия случаи, азъ не стоехъ въ селото: възсѣдахъ коня и отивахъ на окопитѣ. Разговаряхъ съ войницитѣ, съобщавахъ имъ новини, питахъ ги за известия отъ домашнитѣ имъ и т. н. А, понѣкога вземахъ кирката и самъ копаяхъ въ нѣкой окопъ. Това внасяше едно приятно разнообразие въ тежката работа на момчетата.

* * *

По едно време се получи заповѣдь — да бѫдатъ прегледани нестроевитѣ войници, и, който е годенъ за оръжие, да бѫде зачисленъ въ бойната часть на ротитѣ. Моятъ Стати, здравъ и червенъ селянинъ, трѣбваше да ме напусне. Това, разбира се, не го уплаши, а напротивъ, — дори го зарадва. Обаче, една тежка мѫка имаше той на сърдцето си: нѣмаше си землякъ въ полка. Той бѣше отъ бащиното

ми село, което е до Варна, а пъкъ всички тия роти бѣха попълнени съ хора изъ разградско. Неговитѣ другари—земляци останаха въ другата дружина — въ Варна. За единъ български войникъ това е много тежко. Дори чухъ, че жената на Статя, която въ началото ме молѣше да взема Статя съ себе си, като се блазнѣше, види се, съ мисъльта, че, като мой ординарецъ, ще бѫде по-добре запазенъ, сега ме кълнѣла, задето съмъ отдалечилъ мѫжа ѝ отъ другаритѣ му и съмъ го отвлѣкълъ чакъ въ Русчушко, дето тя не може да дойде и го види.

Но после, като се свърши войната, и Стати се завърна здравъ и читавъ, дори нераняванъ, не знаеше какъ да ми благодари.

И тъй, Стати отиде въ строя и се държа много добре и се би храбро.

* * *

Въ селската църква служехме съ мѣстния свещеникъ поредъ — една недѣля той, другата азъ.

Тукъ, въ храма, бѣше единствената катедра, отдето азъ можехъ да поговоря на повече войници и селяни, затова не изпущахъ случай да проповѣдвамъ.

Църквата взе да се пълни. Старият свещеникъ ликуваше. Войнишкиятъ хоръ пѣеше. Сборната рота идваше въ църква и си отиваше подъ тържественитѣ звуци на музиката. А това внасяше голѣмо разнообразие и въодушевление у селянитѣ.

Всѣка недѣля следъ пладне на площада предъ Щаба на полка се сбираше хоро подъ звуковетѣ на музиката.

Коледа дойде и мина малко постно, защото никому не дадоха отпуска.

Новата Година ознаменувахме съ разкошна литературно-музикална вечеринка въ училището. Имаше и бюфетъ: — напитки и сладкиши отъ Русе (от-

стояхме на 14 километра отъ този градъ). Явиха се мнозина артисти, играчи на ржченица, хумористи, декламатори, звукоподражатели и пр., че забавата и веселбата съ кръшни хора трая до сутриньта.

Събраната сума (отъ входа) решихме да изпратимъ на 48-ия Бранденбурски (въ Германия полкъ), съ молба, да се даде тя на най-храбрия войникъ отъ полка.

Цельта бѣше: да завържемъ връзки съ нашитѣ съюзници. Помня, че възложиха на мене, и азъ написахъ до командира на нѣмския полкъ едно трогателно писмо. Отговориха ни нѣмцитѣ, разбира се, по сжщия начинъ, като ни изпротиха и портрета на войника — щастливецъ.

На 14-и февруарий, именниятъ день на царь Фердинанда, стана голѣмъ парадъ въ Русе.

Всички роти, съ по 32 реда (струва ми се), заминаха, за да вематъ участие. Съ тѣхъ заедно — и азъ. Парадътъ щѣше да бжде командуванъ отъ нашия командиръ.

Слѣдъ молебена въ църква, отидохме на площада предъ Окржжното управление. На мене, като на военен свещеникъ, дадоха достжпъ до голѣмцитѣ, така щото всичко видѣхъ.

За пръвъ пжть виждахъ германски и австрийски войски.

За нашата войска нѣма що да кажа: ротитѣ минаха стегнато, стройно.

Дойде редътъ на нѣмцитѣ. Изначало челната рота идѣше обикновено съ *„лъви — дъсни!“*, обаче, като навлѣзе въ района на парада, по даденъ отъ ротния командиръ знакъ, войницитѣ започнаха да вдигатъ краката си *до поясъ* и така неистово начеваха да биятъ земята, че азъ останахъ втрещенъ. „Това е то — рекохъ си — *„Тевтонската стжпка“*: дето стжпи — трева не никне!“ Велика и величествена работа! Браво!

И австрийцитѣ — моряци — минаха добре, но не така: тѣ сѫ по-хлабави.

* * *

Настѫпи Великиятъ постъ. Започнахме да се готвимъ за *Великдень*. Войницитѣ трѣбваше да се изповѣдатъ и причастятъ. Зарадвахъ се, че ми се отваря работа.

* * *

Издаде се наредба по полка: коя рота въ кой день и часъ да се яви въ църква за изповѣдь.

Когато войницитѣ влѣзѣха въ храма, придружени отъ офицеритѣ си, заставаха чинно и чакаха моето слово.

Тогава, съ епитрахилъ на гърдитѣ, изправяхъ се азъ предъ Царскитѣ двери и имъ заговорвахъ горе-долу така:

— Скѫпи мои братя, отдавна вече вие сте се отдѣлили отъ семействата си и отъ мирновременната си работа и нѣмате нѣкогашната възможность да ходите редовно въ църква и да насищатѣ нуждитѣ на душата си.

Обаче, ето, наближава великъ праздникъ, който всички добри християни, следователно и вие, трѣбва да посрещнете приготвени: ще трѣбва най-първо да очистите душата си и да се причастите съ Св. Тайни. Па, освенъ това, не се знае въ кой день и часъ ще бѫдемъ повикани на бойната линия, та затова нека всички приемемъ великата Божия помощь, която ни се дава съ Св. Причастие.

— Драги братя, мнозинството отъ васъ сте женени, съ домакинство, и знаете на какво ще заприлича кѫщата ви, ако стопанката я напусне и, да кажемъ, цѣлъ месецъ не влѣзе да я помете Нали кѫщата ще се напълни съ прахъ, паяджина и всѣкаква нечистота, понеже домашнитѣ постоянно вли-

затъ и излизатъ, често пѫпи съ кални нозе? После, нали добре знаете, че, когато наближи голямъ празникъ или *именъ день*, когато въ дома ви ще дойдатъ гости, домашнитѣ ви день-два по-рано мажатъ, чистятъ, миятъ, изтупватъ? Защо? За да се не засрамятъ предъ гоститѣ, па и самитѣ гости да се не почувствуватъ неловко.

Сѫщо така и всѣки човѣкъ си има по единъ свой вѫтрешенъ домъ, въ който що има, знае само той и Богъ. Това е душата, това е сърдцето на всѣкого отъ насъ. Животътъ, съ своитѣ грижи, суети и лутаници, внася много нечистота въ нашата душа. И, ако не влизаме отвреме-навреме съ духовната метла въ този нашъ вѫтрешенъ домъ, за да го почистимъ, тамъ ще се завъди много прахъ, паежина и всѣкаква мръсота.

Ето защо, св. Църква Христова, като грижлива майка, е наредила, щото отъ време-навреме да обръщаме погледа си на вѫтре (въ душата си) и да видимъ що има тамъ, та да го прочистимъ и да провѣтримъ вѫтрешния си домъ.

Това става именно при изповѣдьта. Ето сега, въ тоя случай, църквата се явява като лѣчебница на вашата душа, и ако ти, о, братко, искрено се разкаешъ и заплачешъ предъ Бога за сторенитѣ си грѣхове, душата ти ще се разтовари отъ тяжеститѣ, които я измѫчватъ и ще почувствувашъ голѣмо облегчение.

Това особно е важно за насъ, защото се готвимъ за война, и не се знае деньтъ и часътъ, когато ще бѫдемъ повикани на фронта, за да бранимъ синуритѣ на Отечеството. При положението, че утре, може би, ще влѣземъ въ бой, и не се знае дали живи ще излѣземъ изъ него, трѣбва да разчистимъ смѣтката си съ всичкото наше грѣховно минало, да станемъ хора нови, достойни за нововъзродена, обновена и уголѣмена България! . .

Нека сега всички паднемъ на колѣне предъ всемогущаго и всепрощаващаго Бога и горещо да му се помолимъ, да очисти нашитѣ души, да измие нашитѣ грѣхове!..

И цѣлата рота колѣничеше, и отъ много войнишки очи капѣха едри сълзи — сълзи на умиление, на покаяние...

* * *

Настжпи Страстната седмица. Наближаваше Великдень. Една мисъль ме занимаваше постоянно: какъ да отпразднува полкътъ великия прздникъ, та да останатъ незаличими спомени въ душитѣ на тия добри селяни, които ни дадоха тъй драговолно своето гостоприемство?

Сподѣлихъ мисъльта си съ командира на полка. Той одобри идеята, и не следъ много разсжждения, дойдохме до единомислие и стъкмихме една кжса програма.

Най-после. ето че настжпи и великденската нощь! Охъ, колко прекрасна бѣше тая нощь — тиха, топла, а небето обсипано съ милиарди „звездички ангелски очички" (както се изразява поетътъ).

На 11 часа преди полунощь дветѣ селски камбани сладко запѣха — тѣхниятъ звънъ бѣше, наистина, цѣла пѣсень... Заприиждаха премѣнени селяни отъ всички краища на селото. Никакъвъ войникъ, обаче, се не виждаше. Църквата скоро се изпълни съ богомолци. Азъ и селскиятъ свешеникъ наченахме богослужението, съ разчетъ, точно на 12 часа да кажемъ на площада *„Христосъ възкресе!"*

Следъ като предадохъ на хрисиянитѣ свещения огънь съ думитѣ *„пріидите пріимите свѣтъ отъ невечерняго свѣта!"*, цѣлиятъ храмъ и дворътъ му свѣтнаха отъ хилядитѣ запалени свѣщи.

На 12 безъ десетина минути църковната процесия, начало съ фенери, хоругви, слънца, свѣщи,

икона, кадилница и др. потегли за църковния площадъ, гдето щѣше да се обяви Христовото Възкресение.

Пѣвцитѣ сладко запѣха *„Воскреніе Твое Христе Спасе...“* Всички се движехме бавно, тържествено, а следъ насъ тръгна и всичкиятъ народъ.

Като излѣзохме извънъ църковната порта, всички останахме като смаяни... Картината бѣше толкова трогателна, че на мнозина потекоха сълзи отъ очитѣ.

На голѣмия църковенъ площадъ, въ мълчанието на чудната нощь, пазейки дълбока тишина, цѣлиятъ полкъ бѣше строенъ въ грандиозно каре, което оставяше отворъ само откъмъ църквата, за да влѣзе процесията. Всѣки войникъ и офицеръ държеше запалена свѣщь, и стройнитѣ редици представляваха такава величествена гледка, каквато рѣдко човѣкъ може да види въ живота си. Цѣлъ полкъ съ запалени свѣщи въ ржце..., та това е изумително величаво!...

Щомъ се показа на площада църковната процесия, полковата музика засвири „Коль славенъ нашъ Господь въ Сионѣ“, който химнъ говори тъй много на човѣшката душа... И звуцитѣ се лѣеха сладки и обайни въ омайната великденска нощь...

На поставения всрѣдъ карето аналой сложихме св. икона на Възкресението, а народътъ, сжщо съ запалени свѣщи въ ржце, заобиколи войницитѣ, така щото църковниятъ площадъ представляваше тая нощь море отъ свѣтлина...

Прочете се Евангелието за възкресението Христово, Часътъ стана точно 12. Тогава хоръть, съставенъ отъ офицери и войници, гръмна въ тихата нощь възторженото и тържествено наше православно *„Христосъ възкресе“*. Всичко се смълча, занѣмѣ и заслуша. Дори кучешки лай се не чуваше. Всичко благоговѣеше презъ светата нощь. Селянитѣ и вой-

ницитѣ набожно се кръстѣха. Изеднажъ се дадоха три залпа отъ опредѣлената за това команда, музиката засвири „Шуми Марица“, и отъ войници и селяни се откърти такова мощно „ура!“ каквото посетне чухъ при Тутраканъ и Балтаджещи.

Моята душа пламна, и затова, когато музиката млъкна и се въдвори дълбока тишина, азъ започнахъ възторжено слово. Що съмъ говорилъ, не помня. Само това помня, че питахъ селянитѣ и войницитѣ: „Защо сиятъ лицата ви въ тая света нощь? Защо сте пълни съ възторгъ? Защо сърдцата ви, както и моето, тъй лудо трепкатъ?“ Помня, че когато накрая поздравихъ съ обичайното трикратно „*Христосъ възкресе!*“, народътъ и войската тъй гръмко ми отговориха „*Воистину воскресе*“, че вѣрвамъ да се е чуло дори до съседното село (Липникъ).

Вѣрвамъ, Гагалчени и досега помнятъ този Великдень, и има още дълго да го приказватъ...

Беседи.

Както пжтьомъ споменахъ, азъ считамъ, че найполезната работа между войницитѣ сторихъ съ „*беседитѣ*“.

Когато вече добре се бѣхме разположили въ село Гагаля, и времето и обстоятелствата даваха възможность, азъ настояхъ и командиръть на полка разпореди да ми се отдѣлятъ два часа въ седмичната програма, за да побеседвамъ и азъ — полковиятъ свещеникъ — съ войницитѣ.

Като сега си спомнямъ първата беседа.

Цѣлата дружина е на една отъ полянитѣ край селото. Ротитѣ се обучаватъ. Войницитѣ сж натоварени съ тежки раници, пушки и съ по 150 патрони въ сункитѣ.

Наближава часътъ за моята беседа. Офицеритѣ сж повикани при дружинния на тактически занятия.

Остава да командува старшиятъ фелдфебелъ. Дадено е „свободно“, и войницитѣ сѫ насѣдали на почивка. Азъ се задавамъ откъмъ селото. Старшиятъ фелдфебелъ, щомъ ме вижда, че приближавамъ, извиква: „Стани! Мирно! Глави надѣсно?“

И азъ вдигамъ ржка и благославямъ родното воинство.

Следъ това казвамъ на войницитѣ, да снематъ пушкитѣ и раницитѣ, да ме заобиколятъ, да насядатъ, комуто както е удобно, и да слуша това, което ще кажа.

Следъ като стана това, азъ се обърнахъ къмъ войницитѣ съ следнитѣ думи:

„Скѫпи и мили мои братя,

Вие сте откѫснати отъ вашия всѣкидневенъ животъ и отъ вашитѣ семейства. По тая причина нѣмате възможность да задоволявате напълно нуждитѣ на душата си.

Азъ, обаче, съмъ пратенъ при васъ именно за това — да давамъ храна на вашата душа. За тая цель помолихъ началството, и то ми разреши веднажъ въ седмицата да се виждамъ съ васъ на това мѣсто и да ви поговоря за нѣщо, което да бѫде здрава храна на вашата душа.

Ето, прочее, днесъ, съ Божата помощь, туряме началото на тая работа.

Но, преди да почна моята беседа, азъ искамъ всинца общо да се помолимъ: за успѣха на нашата работа, за здравето и благоденствието на васъ и на вашитѣ семейства и за доброто и преуспѣването на нашето Отечество, което сме тръгнали да бранимъ.

Понеже сега вие твърде рѣдко имате възможность да ходите въ църква, възползувайте се отъ случая, че при васъ има свещеникъ и горещо се помолете Богу“.

Всички, следъ тия думи, станаха на нозе и се

обърнаха къмъ изтокъ. И азъ четохъ „Царю Небесний“. . ., „Святий Боже. . .“, „Отче нашъ. . .“, 50-и псаломъ и произнесохъ раздѣлно и звучно потрѣбнитѣ ектении. Войницитѣ, трогнати, отговаряха „Господи помилуй“ или „Подай Господи“.

Като свършихъ молитвата, по много лица зебелязахъ сълзи. . .

Като седнахме пакъ, комуто както бѣ по-удобно, азъ започнахъ моята *първа беседа.* Изработилъ си бѣхъ планъ и искахъ да го следвамъ. Стараехъ се да говоря на простъ езикъ и съ изобилни примѣри, за да ме разбере всѣки.

Започнахъ горе-долу така:

„Скжпи мои братя,

Вие сте забелязали, че свѣтътъ е пъленъ съ разни видове творения — говоря за живитѣ създания: домашни животни, диви звѣрове, птици, риби, насѣкоми, влѣчуги и пр. пр. — съ милиони. Между тѣхъ живѣе и *човѣкътъ.* Нека се попитаме: какво мѣсто заема човѣкътъ между другитѣ твари въ свѣта?

И отговарямъ: *първо* мѣсто. *началствуващо* мѣсто, *господарско* мѣсто, защото всинца ще се съгласите съ мене — всичко, което ни заобикаля и което виждаме, е създадено *само за човѣка,* за негова полза и употрѣба. За него сж и животнитѣ, и птицитѣ, и рибитѣ, па, ако щете, и земята — изобщо, всичко, което виждаме върху и въ земята, па дори и въ въздуха,

Ето що говори и св. Писание: „И сътвори Богъ човѣка по свой образъ, по Божий образъ го сътвори; мжжъ и жена ги сътвори. И благослови ги Богъ, като имъ рече: плодете се и множете се, пълнете земята и обладайте я и господарувайте надъ морскитѣ риби (и надъ звѣроветѣ), надъ небеснитѣ птици (и надъ всѣкакъвъ добитъкъ, надъ цѣлата

земя), и надъ всѣкакви животни, които пълзятъ по земята". (Бит., 1:27—28).

Щомъ като това е тъй, щомъ като човѣкътъ е царь и господарь въ свѣта, и цельта на неговия животъ трѣбва да е различна отъ оная на другитѣ твари, а, следователно, и отговорноститѣ му ще бѫдатъ по-други и по-голѣми.

И, наистина, за какво живѣе, напримѣръ, единъ волъ? — Нали само за да си напълни корема? Съзнание за по-висока цель той нѣма. Тъй ли, обаче, е съ човѣка?

Сѫщото е и съ отговорноститѣ. Напримѣръ, ако единъ волъ нагази въ чужда нива и направи пакость, кого наказватъ? Разбира се, не вола, а господаря му. Но, ако нѣкой човѣкъ вкара воловетѣ си да опасятъ чужда нива, кого наказватъ: воловетѣ ли? — О, не! самия човѣкъ, защото воловетѣ не отговарятъ за своитѣ постѫпки, но човѣкътъ, който е сѫщество разумно, подъ чиято власть се намиратъ всички твари, самъ отговаря за своитѣ дѣла.

Оттукъ произхождатъ и разнитѣ *дльжности на човѣка.* Тѣ биватъ главно *три вида:* къмъ *Бога,* къмъ *ближнитѣ* и къмъ *себе си*".

Следъ това, до края на урока, азъ се потрудихъ да разясня *дльжноститѣ къмъ Бога.*

Въ единъ урокъ, разбира се, тая материя не може да се изчерпи: за нея посветихъ нѣколко часа.

Много повече време употрѣбихъ за разясняване *дльжноститѣ къмъ ближнитѣ,* защото тамъ говорихъ обширно и съ много примѣри за любовьта къмъ *семейството,* къмъ *отечестеото,* къмъ *племето,* къмъ *царя* и пр.

Специаленъ часъ отдѣлихъ за жертвата за ближнитѣ и за отечеството — главно, че трѣбва да се жертвуваме за свободата и човѣшки животъ на поробенитѣ ни братя и за запазване границитѣ на свободното ни отечество.

Много пѫти имахъ това сладко щастие — да говоря на войницитѣ, не само въ Гагаля, но и посетне, на лагера, подъ нѣкоя сѣнчеста круша, и самитѣ войници видимо се радваха и интересуваха, като жадно поглъщаха казаното отъ мене.

По-късно, при демобилизацията, азъ имахъ голѣмата утеха да чуя отъ моитѣ стари войници (които сѫ ме слушали) да ми повтарятъ цѣли откѫслеци отъ беседитѣ ми...

Азъ се лаская отъ мисъльта и твърдото убеждение, потвърдено, впрочемъ, и писмено отъ командира на полка, че съ тия мои беседи допринесохъ твърде много да се създаде у войницитѣ отъ полка оня духъ и оня устремъ, който тѣ проявиха въ бойоветѣ подъ Тутраканъ, Балтаджещи и понататъкъ, въ Добруджа и на Южния фронтъ...

На лагеръ.

Като мина Великдень, получи се разпоредба: полкътъ да си изготви мѣсто за лагеруване, т. е. землянки и др. Специална комисия, начело съ командира па полка, обходи близкитѣ околности, за да избере подходящо мѣсто, и най-после се установи върху поляната до с. Тетово, все Русенска околия, отдалечено отъ гр. Русе на 34—35 километра, когато досегашното ни мѣстопребивание бѣше само на 14 километра.

Полкътъ е нѣщо голѣмо — то иска много да яде и много да пие.

Както можахъ да разбера отъ голѣмцитѣ, най-важното нѣщо при търсене мѣсто за лагеръ било *водата* — трѣбвало лагеръ̀тъ да бѫде близо до изобилна вода. Около с. Гагаля имаше много и удобни мѣста за лѣтуване, обаче, нѣмаше достатъчно вода. Главно по тая причина комисията избра

поляната до село Тетово, гдето се намираше, покрай шосето за Русе, голѣма чешма съ изобилна вода.

Щомъ се опредѣли мѣстото на лѣтовището, отдѣлиха се отъ всѣка рота хора, които разбиратъ отъ дюлгерство, дърводѣлство и пр. и подъ началството на двама офицери, се изпратиха въ с. Тетово да строятъ палаткитѣ, конюшнитѣ, навеситѣ за кухнитѣ и, изобщо, всичко, потрѣбно за единъ войсковъ лагеръ. И въ единъ месецъ време всичко бѣ готово. Доложи се за това, дето трѣбва, и се получи заповѣдь — полкътъ да напусне селото Гагаля и да излѣзе на лагеръ.

И тъй, на 15-и май, новъ стилъ (вече имахме новъ стилъ) 1916 година полкътъ трѣбваше да потегли въ походъ къмъ новата стоянка.

Още отъ предния день всички се разтичаха и засуетиха: всѣки си прибираше едно друго, каквото имаше, раницитѣ се тъпчеха, шинелитѣ и платнищата се скатаваха.

Селянитѣ сѫщо бѣха развълнувани: зеръ шесть месеци преживѣхме въ домоветѣ имъ и сега изеднажъ ги напущаме.

Доколкото си спомнямъ, деньтъ бѣше недѣля. Докато азъ още служехъ въ църква, полкътъ се бѣ построилъ на църковния площадъ, селянитѣ се бѣха събрали въ голѣмо мнозинство, командирътъ имъ поблагодарилъ съ гореща речь за топлото гостоприемство и вече, когато излизахъ изъ църква, музиката засвири, и първата рота потегли къмъ село Тетово.

Въ двора на моята квартира ме чакаха ординарецътъ и оседланиятъ ми конь. Възседнахъ и тръгнахъ да догоня полка. Обаче, като минавахъ между селянитѣ, всички се спуснаха да ми цѣлуватъ ржка. По много лица видѣхъ сълзи отъ умиление. Па и моитѣ потекоха. Селянитѣ гласно ми казаха: „Сбогомъ“ и „До виждане“!

Най-после, въ окрайната на селото, се сбогувахъ съ мѣстния свещеникъ, който вървѣше до мене и не искаше да се раздѣли... Стиснахме си дружески ржце, прегърнахме се и се цѣлунахме, препуснахъ, разплаканъ, кончето и застигнахъ опашката на полка.

Походъ презъ май! Колко приятно нѣщо!... Времето бѣше прекрасно. Всичко потънало въ прѣсна и сочна зеленина. У войницитѣ—голѣмо въодушевление. Духътъ бѣше отличенъ.

Ето наближаваме село *Просена*. Музиката засвири. Всички селяни мигомъ изкочиха въ окрайнината и по главната улица. Полкъ минава презъ селото имъ!... Кога сж виждали тѣ такова нѣщо?

По сжщия начинъ минахме и презъ с. Хотанца и къмъ 4 или 5 часа челната рота стжпи на Тетовската поляна. Селянитѣ, узнали по нѣкакъвъ начинъ, бѣха наизлѣзли да ни посрещнатъ. Щомъ музиката засвири, войницитѣ-работници отъ лагера извикаха „ура“, на което отговориха ония отъ колоната.

Бѣлитѣ палатки на лагера се вече виждаха. Щомъ ги зърнаха, войницитѣ още повече се въодушевиха. Намираха, че мѣстото е прекрасно.

Командиръ̀тъ, застаналъ до входа на лагера, възседналъ върху едрата си дореста кобила, пропускаше ротитѣ, като ги поздравляваше. Следъ стереотипното „*Ще се стараемъ г. полковникъ*“, всѣка рота отиваше въ участъка си и заемаше отреденитѣ за нея палатки-землянки.

* * *

Бързо лагеръ̀тъ се оживи. Готвачитѣ готвѣха вечеря — вече всинца наедно, защото кухнитѣ бѣха на едно мѣсто, подъ общи навеси, а не като въ Гагаля — пръснати по разнитѣ махали. Конетѣ бѣха прибрани въ нарочно за тѣхъ изградени навеси.

Лагеръ̀тъ се намираше на хубава поляна. Задъ

него, на 500 крачки, начеваше прекрасна джбова гора. Предъ него — долинка, презъ която (напрѣко) минаваше шосето, а до шосето — чешмата.

Селото Тетово бѣше на километъръ и половина далечъ отъ лагера.

Лагеръть бѣше подреденъ по всички правила: отпредъ — идеално права линия (изровена въ земята, 4—5 пръста широка и толкова дълбока) — *линията на дневалнитѣ*. По нея построени сѣнници — по единъ за всѣки дневаленъ, за да ги пази отъ слънчевитѣ лжчи. Веднага задъ тая линия и точно по срѣдата на лагерното разположение — *павильонъ за ковчега*, надъ който се развѣвваше националното знаме. При полковия ковчегъ стоеше като истуканъ часовой съ натъкнатъ ножъ. Винаги покрай него се минава съ страхопочитание.

Отъ дветѣ страни на този павильонъ се нижеха палаткитѣ на ротитѣ, а точно задъ него — палатката за дежурния офицеръ („дежуренъ по 48-и полкъ"). Задъ всѣка рота стоеше палатката на ротния, задъ всѣка дружина — на дружинния, а задъ тѣхъ (по срѣдата) — оная на командира на полка. Задъ нея пъкъ се редѣха петь офицерски палатки за хората отъ щаба: адютантъ, домакинъ и старши полкови лѣкарь (двамата въ една), оржжеенъ майсторъ и капелмайсторъ (двамата въ една), завеждащъ прехраната и зжболѣкарь (двамата въ една) и ковчежникъ и свещеникъ (двамата въ една) — всичко петь палатки.

* * *

Отидохме съ ковчежника да си заемемъ „квартирата". Веднага разгънахме походнитѣ легла и бързо-бързо се наредихме: палатката доби видъ на аптека.

Тржбата даде сигналъ за вечеря на войницитѣ. Всички се юрнаха надолу изъ баира въ долчинката,

на поляната, между кухнитѣ и чешмата. Тамъ бѣха изплетени отъ лѣскови пржчки малки масички за слагане върху тѣхъ каравантѣ.

Новата обстановка въодушевяваше войницитѣ. Изпѣха добре молитвата и, изгладнѣли отъ дългия пжть, лакомо се нахвърлиха върху тлъстата „войнишка чорба".

Подадоха сигналъ и за г. г. офицеритѣ. Ще вечеряме за пръвъ пжть всички офицери и чиновници наедно въ специална обширна столова, покрита, доколкото помня, съ 60 войнишки платнища.

Масата — въ видъ на буквата „П". За мене тая обстановка е нѣщо ново, и азъ наблюдавамъ да видя, какво правятъ хората, та и азъ да правя сжщото. Забелязахъ, че, който влѣзѣше, още при вратата снемаше фуражката си и правѣше дълбокъ поклонъ къмъ мѣстото, опредѣлено за командира. Това много ми хареса.

Никой не сѣдаше — чакахме командиря. Ето и той се зададе, придруженъ отъ двама майори. И тѣ, сжщо, направиха обичайния поклонъ. Командирътъ зае мѣстото си по срѣдата, покани отъ дветѣ си страни майоритѣ; мене покани срещу себе си и даде заповѣдь всички да се наредятъ по-нататъкъ по старшинство.

Наченаха да поднасятъ яденето, но никой не почваше: трѣбва командирътъ да начене най-напредъ. Благословихъ трапезата, поднесоха по чаша ракия, и наченахме да вечеряме при сладки разговори около дневнитѣ впечатления.

* * *

Следъ вечерята се поразходихме изъ сочната и прохладна поляна и, следъ сигнала за лягане, прибрахме се въ палаткитѣ.

За пръвъ пжть ще спя подъ палатка. Едно особено ми е, едни нови, непознати дотогава усещания.

Срѣдният колъ на палатката е побитъ въ една търница — глогиня — прѣсна, сочна, зелена, а около корена ѝ — едра мека трева. Оттамъ се обаждаше шурецъ. Ние, съ моя другарь, се съгласихме и не позволихме да отсѣкатъ търницата, за да не избѣга шурецътътъ... защото той сладко ни приспиваше...

* * *

Сутриньта първата ми работа бѣше да отида въ село и се запозная съ свещеника, какъвто бѣхъ узналъ че има. Възседнахъ коня и отидохъ. Спрѣхъ предъ общината и оставихъ коня въ общинския оборъ. Попитахъ за кѫщата на свещеника. Заварихъ го у дома му. Прие ме съ радость. Отецъ Сава имаше патриаршеска осанка: дълга бѣла брада и високъ ръстъ. Той бѣше надъ 70-тѣ. Сега, като си спомнямъ за него, нека кажа „Богъ да го прости, защото той умрѣ, и то трагично; както ми разказватъ (следъ свършека на войната стана това), поискалъ да спре две запрегнати подплашени коня. Обаче, буйнитѣ животни не се спрѣли, когато той излѣзълъ насреща имъ; окътъ на каруцата го ударилъ силно въ гърдитѣ и добриятъ отецъ Сава намѣсто издъхналъ.

И тъй, значи, заварихъ о. Сава въ кѫщи. Много се зарадва, като разбра, кой съмъ; сѫщо и домашнитѣ му.

Съ него уговорихме, че, понеже е въ напреднала възрасть, нѣма какво да се безпокои; докле войската е тука, азъ ще служа въ църква, а той да си почива.

Така и стана. Азъ служехъ всѣки недѣленъ день и праздникъ, хоръть отъ офицери и войници пѣеше, и по една сборна рота, начело съ музикантския хоръ, винаги присѫтствуваше на богослужението.

Въ недѣля и праздникъ цѣлото село се стичаше на широката поляна, при лагера, дето се извиваше

до заникъ слънце кръщно смѣсено хоро отъ войници и селянки — моми.

Лагерниятъ животъ се тури въ известенъ редъ и тръгна по своето русло. Войницитѣ редовно се обучаваха.

Азъ успѣхъ да издействувамъ по два часа въ седмицата за „беседа съ свещеника“ и наченахъ редовно своитѣ беседи. Тукъ извършихъ, мисля азъ, най-полезната си работа въ полка: успѣхъ да насадя у войницитѣ онзи духъ, който тѣ по-сетне проявиха при Тутраканъ и нагоре въ неочаквани размѣри. . .

Известно оживление внесе пристигането отъ Варна на още две наши роти и картечната полурота. Нови хора, нови запознанства — разнообразие! . . .

Но, безспорно. най-любопитното нѣщо и за селяни и за войници бѣше тъй нареченията *„полски театъръ“*.

Понеже, както и по-рано споменахъ, войската е прибрала у себе си най-способното и най-кадърното въ България, явиха се маса артисти.

Сцената. направена отъ офицерски палатки и платница, бѣше сложена на равно мѣсто, а публиката насядаше по една наведена поляна и всички много добре виждаха и чуваха.

А на сцената се редѣха чудно любопитни и поучителни нѣща.

И досега помня нѣкои:

1. Сцената представя кръчма. На триноженъ столъ седи кръчмарьтъ, който е запасенъ фелдфебелъ и чете вестникъ. Влиза неочаквано единъ палячо — Августъ.

— О, Августъ, ти ли си, бе? Отдавне не сме се видѣли. Добре дошълъ.

— Добре заварилъ.

— Накжде си се запжтилъ тъй съ тая бохча подъ мишница?

— Отивамъ на тригодишна сватба.

— Каква е таквазъ тригодишна сватба?

— На, чети! И Августъ подава съобщение, че го викатъ на тринедѣлно обучение. Кръчмарьтъ, безъ да го чете, само като го погледна, отъ външния му видъ разбра, за какво се отнася.

— Разбрахъ. Ами ти знаешъ ли войнишкия стоежъ?

— Хаиръ!*)

— Азъ ще те науча. Ами нека, най-първо, се почерпимъ за „добре дошълъ". Вино пиешъ ли?

Августъ отговаря:

— Едно време го пиехъ съ вода.

— Ами сетне?

— Сетне го пиехъ безъ вода.

— Ами сега?

— А, сега го пия *като вода.*

* * *

2. Сжщиятъ Августъ, освенъ бохчата, носѣше и една пржчка съ налепени на единия ѝ край цѣлъ купъ тѣсни хартийки — мухобранъ, сжщото нѣщо, съ което касапитѣ бранятъ лѣтно време месото отъ мухи.

Кръчмарьтъ пита:

— Августъ, а това какво е?

— О, това е учено нѣщо: то се казва *„барометъръ"*.

— За какво служи?

— Съ него се познава *какво е било* времето.

— А какъ се познава?

— Какъ ли? Вечерь, като си лягашъ, ще крехнешъ малко прозореца, ще извадишъ тая пери-

*) Не! (по турски).

шина навънка и ще притворишъ, за да се закрепи въ това положение. Сутриньта, като станешъ отъ сънь, ще мушнешъ ржката си презъ открехнатото на прозореца и ще похванешъ перушината: ако е мокра — дъждъ е валѣло, ако е суха — не е валѣло.

— Ами какъ ще познаешъ дали е валѣло градушка?

— Ако не е останала никаква перушина — значи градъ е валѣло. . .

* * *

3. Кръчмарьтъ се залавя да учи Августа на войнишкия стоежъ.

— Като кажа: „Мирно!“ ти ще се изправишъ, като че ли си пржчка глътналъ. Ще спуснешъ ржцетѣ надолу, като срѣдниятъ пръстъ поставишъ върху канта на панталона; ще съберешъ петитѣ си, а пръститѣ ще разтворишъ колкото да се побере единъ юмрукъ между дветѣ ти стжпала и т. н. и т. н.

Августъ, обаче, мжчно усвоява войнишкото изкуство, и кръчмарьтъ му предвещава невесела служба. Тогава Августъ му подава пакъ съобщението, за да го прочете по-добре и разбере, съ кой влакъ трѣбва да потегли, защото времето да върви наближава.

Тогава кръчмарьтъ, като заглежда по-внимателно, прочита гласно: *„Призовава се запасниятъ подпоручикъ Августъ еди кой си“ и пр.*

— Извинявай, г. подпоручикъ.

Тогава Августъ заема важенъ и заповѣднишки видъ и командува:

— Фелдфебелъ, мирно! Дѣсна ржка горе! (Слага бохчата подъ мишницата му). Дѣсна ржка долу! (Бохчата се закрепява подъ ржката). Лѣва ржка горе! (Слага „барометъра“ подъ мишницата му).

Лѣвата ржка долу! Ходомъ, маршъ! Лѣвото рамо! Дѣсното рамо! Къмъ гарата, маршъ!...

Пъстрата публика изпопадаше отъ смѣхъ...

* * *

Второ любопитно нѣщо бѣше пристигането на една *полска батарея,* придадена къмъ полка.

За мене това бѣше голѣма новость. Веднага отидохъ и се запознахъ съ офицеритѣ — много любезни момчета, особно капитанътъ. Скоро се сприятелихме, и бѣхме почти нераздѣлни.

Отивахъ да наблюдавамъ обучението на артилериститѣ, и въ скоро време се запознахъ съ частитѣ на орждието и какъ се манипулира. Разбрахъ що е стрелба съ желониране, по закрита цель и пр.

Сжщо тъй голѣмо любопитство събуждаше у мене и *картечницата.* Често отивахъ при войницитѣ, които се обучаваха около страшната машина. Бързо научихъ имената на разнитѣ части и единъ день, когато ротниятъ командиръ даде „свободно", азъ поискакъ позволение да разглобя и сглобя машината.

Позволи ми се.

Хвърлихъ расото, запретнахъ ржкави, за да си не изцапамъ дрехата и, въ една минута време, разглобихъ и пакъ сглобихъ картечницата, като назовавахъ всѣка часть съ името ѝ.

Войницитѣ гледаха и се чудѣха, а ротниятъ ги посжди:

— Гледате ли дѣда попа, безъ да е задължен кито васъ, само отъ любопитство изучилъ картечницата, и я разглобва и сглобва, а вие, толкова време се обучавате, и пакъ не можете... срамота!

Войницитѣ се засрамиха, и това не остана безъ значение: събуди се съревнованието.

По-после ми се позволи да стрелямъ съ картечницата на „бойна стрелба" и, случи се, че отъ 15

патрона ударихъ 2, а взводниятъ офицеръ — отъ 15 само 1. Смѣхъ!...

Къмъ границата.

Наближаваше Св. Богородица 15-и/28-и августъ. Готвѣхме се безгрижно за голѣмия праздникъ.

Нѣколко дни преди праздника повикаха командира въ Разградъ: Главнокомандуващиятъ билъ пристигналъ тамъ и искалъ да види началницитѣ на частитѣ.

Като узнахме това, всички си рекохме: — Хмъ, мерише на война. Иде вече и нашиятъ редъ!

На следния день, командирътъ се върна и ми каза повѣрително: „Стѣгай се, отче!“

Разбрахъ.

На Св. Богородица се готвѣхъ да служа Св. Литургия въ селската църква. Тъкмо си бѣхъ измилъ лицето, и се бършехъ, ето че командирътъ иде при мене и казва: „Е, отче, кажи да бѫде на добъръ часъ“.

— Нека бѫде на добъръ часъ! — отговарямъ. Какво има? — питамъ,

— Довечера тръгваме. Но никому недей обажда въ село. Дори и на стария свещеникъ не казвай!

— Разбирамъ, г. полковникъ.

Възседнахъ коня, който ме чакаше при палатката, и заминахъ за селото. Отецъ Сава ме срѣща при църковнитѣ порти и ме пита, като всѣкога: какво ново-вехто? Отговарямъ, като всѣкога: нищо особено!

Започнахме службата. Обаче, гледамъ, че отецъ Сава, който не служеше, бѣше неспокоенъ. Излазя изъ олтара, отива навънъ, пакъ влазя, пакъ излазя... По едно време влѣзе разтревоженъ и ми каза: Ти знаешъ нѣщо, ама ми не казвашъ.

— Защо? — питамъ.

— А бе, отвънъ времето, ужъ ясно, пъкъ една *темота-а-а*. . . страшна. . . Пъкъ и гермежи се чуватъ. . .

(И наистина, австрийскитѣ монитори бѣха подпалили петролнитѣ резервоари въ Гюргево, и обстрелваха града).

— Нищо не знамъ — казвамъ, но скоро ще я разберемъ. . .

Свърши се службата. Сборната рота, както винаги, биде поздравена отъ началника и, подъ звуковетѣ на музиката, потегли за лагера.

Азъ се приближихъ до дѣда попъ Сава.

— Хайде, сбогомъ, дѣдо! (И му цѣлунахъ ржка).

— Защо „сбогомъ“? Другъ пжть ми казваше „до виждане“. . .

— Ехъ, на война сме тръгнали. Знае ли се въ кой часъ ще ни повикатъ и ще ли можемъ да се видимъ? . . . Хайде, сбогомъ и ме благослови!

— Ахъ, ти знаешъ нѣщо, ама не казвашъ. . . Ами насъ на кого оставяте? . . .

— Не бойте се! — казвамъ. Ние ще пропждимъ неприятеля! . . .

До вечерьта не се случи нищо особено. Надвечерь се получи заповѣдь — за походъ къмъ границата! Ще се движимъ само нощемъ, за да не ни виждатъ неприятелскитѣ самолети.

Къмъ 9 часа вечерьта, вмѣсто за лягане, щабътржбачътъ подаде сигналъ *„сборъ“*.

Мигомъ изчезнаха платнищата отъ палаткитѣ, всичко се скатà и нагласи, колитѣ и конетѣ се натовариха, и къмъ $9\frac{1}{4}$ или и 20 мин. полкътъ, въ пълна боева готовность, потегли за село Бунаръ-Бешевли.

Безшумно се изтеглихме презъ с. Тетово — никой не ни усѣти, защото селянитѣ, изморени, дълбоко спѣха по този късенъ часъ.

При хубава месечина, нагазихме въ голѣмата

гора „*Естермечъ*“ (нашитѣ я изговаряха „*Остръ мечь*“, — *духовито!*)

Нощниятъ хладъ действуваше ободрително. Хората пѫтуваха, безъ да се изпотятъ. Само едно имъ бѣше мѫчно, че не имъ се позволяваше да разговарятъ гласно.

И тъй, презъ първата нощь стигнахме въ една едра гора до едно село (мисля, че се казваше Орманкьой). Никой отъ селото не ни забеляза. Орѫдията и колитѣ покрихме съ зелени връшинаци, а войницитѣ и офицеритѣ се скриха въ гората, дето цѣлъ день почиваха и разговаряха.

На залѣзъ слънце потеглихме отъ тази стоянка, минахме презъ селото, което ни гледаше въ здрача съ любопитство, и закрачихме по-нататъкъ.

По пѫтя бѣхме известени, че на единъ день пѫть задъ насъ се движи, въ сѫщото направление, единъ германски коненъ полкъ (улани). Дори узнахме, че той потеглилъ отъ с. Щръклево, Русенско, и първата вечерь нощувалъ въ нашия лагеръ въ Тетово.

На втората вечерь стигнахме до обекта си въ 1 ч. сл. полунощь. Нищо не се виждаше. Ординарцитѣ домъкнаха отнѣкѫде по едно платнище слама, постлахме я на земята, легнахме и заспахме като заклани, изтрепани отъ дългата язда.

Сутриньта станахме безъ никаква глъчка — заповѣдано бѣ да пазимъ мълчание, защото сме близо до границата.

Като се поогледахъ, видѣхъ, че сме на една поляна, предъ една млада гора, а напредъ се виждаше село. Това бѣ *Бунаръ Бешевли*. Заповѣдано бѣ: колитѣ и орѫдията да се маскиратъ, а хората да се скриятъ въ гората и никой да се не прѣчка по поляната, защото ромънскитѣ граничари можели да ни видятъ.

Така мина деньтъ 30-и августъ 1916 год.

Следнията день — 31-и августъ започна при сѫщитѣ условия. Забелязахъ, че на войницитѣ омръзна дългата почивка и наченаха да се отегчаватъ. Започнаха да подпитватъ: още ли не е обявена войната?

Пропуснахъ да кажа, че още съ пристигането ни при Бунаръ Бешевли, отдѣлихме по една полурота (всичко две) и ги изпратихме на самата граница, при *Настрадинъ* и *Касчиларъ*, за да засилятъ нашата погранична стража. Свързахме ги съ телефонъ и зачакахме новини отъ границата.

И тѣ не закъснѣха. Полуротитѣ уведомяваха, че ромънитѣ опожаряватъ селата, и много бѣжанци минаватъ границата и идатъ въ България. И питаха: „Що да ги правимъ?“

Отговори имъ се: да ги събиратъ и, като се събератъ по-голѣма група, да ги изпратятъ въ полка.

Особеното събитие, което стана на 31-и августъ, бѣше това, че надвечерь пристигна при насъ единъ ескадронъ отъ германскня улански полкъ, който пѫтуваше по следитѣ ни.

Като се показаха конницитѣ, съ своитѣ едри коне и съ своитѣ пики и гвоздеи на главитѣ си, нашитѣ батьовци не можаха да се сдържитъ и извикаха, макаръ и по-сдържано, доста силно „ура!“ Нѣмцитѣ отговориха съ сѫщото.

Бързо войницитѣ заобиколиха кавалериститѣ, а ние — младия ротмистъръ, който, струва ми се, бѣше синътъ на Кайзера, който после геройски загина въ Добруджа (така се каза по-късно). Отъ него узнахме, че е предстояще обявяването на войната съ ромънитѣ. Следъ като събра сведения, кои части сѫ влѣво и вдѣсно отъ насъ, германскиятъ ротмистъръ изпрати единъ конникъ съ донесение назадъ, въ полка си, а самъ той събра ескадрона си и влѣзе въ село Бунаръ-Бешевли да нощува.

На следния день — 1-и септември — тъкмо войницитѣ се бѣха наобѣдвали, ето че се зададе една пъстра върволица отъ бѣжанци, които нашитѣ полуроти ни изпращаха отъ границата.

Горкитѣ хора!... Въ тая жега (нея есень бѣше ужасна жега), облѣчени съ най-скжпото, което сж имали: кюркове, антерии, салтамарки, тежки вълнени сукмани и пр. и съ по единъ тежъкъ вързопъ на гърба, а много майки и съ дете въ ржка, идваха беднитѣ и нещастни хора въ дълга и безкрайна върволица... Мжже между тѣхъ почти нѣмаше — само нѣколцина изнемощѣли старци. И коли нѣмаше, защото, както по-сетне ни разправиха, мжжетѣ, колитѣ и добитъка ромънитѣ откарали навжтре.

Вестьта — *„бѣжанцитѣ идатъ!“* се пръсна като мълния между войницитѣ, и всички се втурнаха край пжтя да причакатъ жалкото шествие.

Когато бѣжанцитѣ наближиха, и се видѣ въ всичката ѝ голота ужасната картина, ехъ, сякашъ змия захапа сърдцето на войницитѣ. А, когато загорѣлитѣ за водица деца и жени бързо изпразваха манеркитѣ и канчечата и разказваха, че ромънитѣ заливали кжщитѣ имъ съ газъ и ги подпалвали, войницитѣ наченаха гласно да роптаятъ: „Защо стоимъ още? Какво чакаме? Днесъ е 1-о число! Ще избиятъ цѣлото българско население... Хайде да тръгваме!...“

Яви се командирътъ на полка и разпжди войницитѣ да влѣзатъ въ гората, а бѣжанцитѣ отправи къмъ бригадата.

Минаване границата

Войната била вече обявена, както казваше и нѣмскиятъ ротмистъръ, но ние още не знаехме.

На залѣзъ слънце се зададе откъмъ бригадата конникъ съ запотенъ конь. Всинца разбрахме що

носи. И наистина, той донесе прокламацията на Главнокомандуващия до III армия и оперативната заповѣдь за настжпленне.

Поради късното време и за да се не вдига шумъ, прокламацията не се прочете на войницитѣ, но г. г. офицеритѣ и азъ я прочетохме. Силни изрази имаше въ нея. Помня цѣли фрази отъ нея, но е излишно да ги пиша тукъ; който се интересува, може много лесно да я намѣри.

Всички бѣхме вечеряли, когато дойде заповѣдьта. Веднага командиръть свика офицеритѣ, говориха каквото говориха, а, следъ това, всички отидоха при ротитѣ си, построиха ги мълчешкомъ, и челният отрядъ закрачи за близката граница, за да се подготви за минаването ѝ, което трѣбваше да се извърши на следния день — 2-и септември — въ 7 часа сутриньта.

Рано сутриньта, преди още да се бѣше разсъмнало, полкътъ се изтегли презъ с. Бунаръ-Бешевли за границата.

Азъ яздѣхъ на опашката на колоната. Като стигнахме въ село Касчиларъ, полкътъ се развърна въ боенъ редъ и се отправи къмъ самата гранична линия. Азъ вързахъ коня на плета до едно кафене и седнахъ отъ вънъ да пия кафе и да видя какъ ще стане минаването на границата, която бѣше до самото село.

По това време двама войници съ бѣли навуща и черни върви на краката, дойдоха при кафенето и завикаха на кафеджийката: „Како Янке. хайде да е на добъръ часъ! Нашата работа вече се свърши!" Запитахъ ги, какви сж? Отговориха, че били граничари и че ромънскитѣ граничари избѣгали още снощи.

Часътъ наближаваше 7. Ротитѣ бѣха залегнали край шосето Балъ-Бунаръ—Тутраканъ. Войницитѣ-граничари и азъ наблюдавахме.

Ето, точно на 7 часа патрулнитѣ двойки, придружени отъ по единъ германски уланъ, чието копие високо стърчеше, а самиятъ той яздѣше, се прекръстиха, прекрачиха граничната линия, паднаха на колѣне, цѣлунаха земята на българска Добруджа и потеглиха нататъкъ, като се озъртаха на всички страни. Следъ тѣхъ, въ боенъ редъ, се движеха и ротитѣ.

Докато наблюдавахъ това, азъ забравихъ кафето и, крадешкомъ отъ кафеджийката и граничаритѣ, си бършехъ сълзитѣ... Толкова бѣхъ развълнуванъ, че сърдцето ми щѣше да изскочи изъ гърдитѣ... Благословихъ отдалече воинството и се помолихъ Богу за помощь...

Не следъ много пристигна при мене щабниятъ обозъ. Хайде, казвамъ, момчета, да минемъ сега и ние границата! Още никаква стрелба се не чуваше.

Възседнахъ коня и тръгнахъ на чело на обоза. До мене вървѣха щабнитѣ писари-войници.

Минахме граничния синуръ до единъ ромънски постъ. Особно чувство ме обвзе. Тръпки ме побиха — ние сме на неприятелска територия, но на наша, българска земя. Колѣничихъ и я цѣлунахъ. Сжщото сториха и войницитѣ.

— Христо! — викамъ на единия отъ писаритѣ, младъ и пъргавъ момъкъ — затичай се въ ромънския постъ и вижъ какво има тамъ!

Припна Христо и следъ малко ми носи две папки книжа, пришити като канцеларско дѣло и една гладка пръчка, като дръжка на тесла.

„Дѣлата“ се оказаха: *разкладки* и *пароли*. Прибрахъ ги въ дисагитѣ. А пръчката — инструментъ за *бъркане мамалига*. И наистина, на единия си край имаше засъхнала мамалига. По-сетне, като разгледахъ прибранитѣ книжа, обяснихъ си работата. Понеже азъ добре разбирамъ ромънски, узнахъ, че разкладката на ромънскитѣ гранични войници била следнята:

Понедѣлникъ — фасулъ.
Вторникъ — фасулъ.
Срѣда — фасулъ.
Четвъртъкъ — мамалига съ сирене.
Петъкъ — фасулъ.
Сѫбота — фасулъ.
Недѣля — мамалига съ сирене.

Тая именно мамалига сѫ бъркали съ споменатата пръчка.

Като изминахме около половинъ — единъ километъръ въ неприятелска територия, чу се първнятъ топовенъ гърмежъ. Наблюдавахъ моитѣ спѫтници. Всички се прекръстиха и казаха: „Хайдеееe, почва! Нека е на добъръ часъ! Разбързахме се да излѣземъ на по-високо мѣсто, за да видимъ що става напредъ. Стреляха отъ крепостьта (Тутраканъ).

Къмъ Тутраканъ.

Като излѣзохме на височината срещу с. Кувандджиларъ, предъ очитѣ ни се откри рѣдка картина: виждаха се веригитѣ на разнитѣ полкове, които бързаха да стѣснятъ обръча около вражеската крепость. Много ясно се виждаха какъ напредваха веригитѣ на 19-и Шуменски полкъ, а до него ония на 31-и Варненски, после на 7-и Преславски, а до него начеваха полковетѣ на 1-а Софийска дивизия. Това бѣше все вдѣсно отъ насъ, а отлѣво имахме германската дружина на майоръ Хаммерщайнъ и 5-и маршеви полкъ.

Смрачаваше се. Нищо особено не бѣше станало. Само това узнахме, че ромънскитѣ граничари и опълченци, които защищавали преднитѣ окопи на крепостьта, напустнали позицията си и се оттеглили.

Така се приключи деньтъ 2-и септемврий.

Нощувахме до кантона по шосето Балбунаръ — Тутраканъ.

На следния день, 3-и септември, нашитѣ части настжпиха рано сутриньта. Артилерията ни, която досега не се обаждаше, откри рѣдъкъ огънь. Въ крепостьта, изглежда, много се безпокояха, защото започнаха усилена стрелба — и съ картечници, и съ орждия.

Но особено нервенъ стана неприятелтъ, когато видѣ, че задъ нашитѣ линии се вдигна единъ превързанъ балонъ („Солунъ“).

Когато зачести стрелбата, азъ не можахъ да се стърпя — искахъ да наближа до бойната линия, за да видя, що става. Стигнахъ до патронния обозъ. Началникътъ му ми каза: „Връщай се, отче, опасно е тукъ!“

— Ами ти какъ стоишъ? — питамъ го.

— Моята работа е друга — ти се връщай! — отговори той.

Азъ, обаче, ие го послушахъ и тръгнахъ къмъ батареитѣ, които придружаваха нашия полкъ и които се виждаха въ една долчинка напредъ.

По пжтя срещнахъ първия раненъ отъ нашия полкъ. Бѣше леко раненъ въ ржката. Показахъ му превързочния пунктъ — кантонътъ — и го попитахъ: „Има ли други ранени?“

— Хе тамъ, подъ оная круша, има единъ раненъ въ гърдитѣ, и не може да ходи.

Шибнахъ коня и се затекохъ при 3-а батарея, която бѣше прекратила стрелбата, защото щѣше да се мѣсти на нова позиция. При всѣко орждие имаше по една камара (купчина) гилзи.

Офицеритѣ, като ме видѣха, завикаха: „Назадъ! Назадъ! Неприятелтъ стреля!“ Азъ, обаче, не ги послушахъ, спустнахъ се при тѣхъ и ги помолихъ да ми дадатъ една носилка и двама санитари, които да отидатъ и прибератъ ранения хе подъ оная круша.

Дадоха.

Веднага следъ това батареитѣ запрегнаха и отидоха напредъ, на нова позиция.

Азъ не се върнахъ назадъ, защото завеждащиятъ прехраната, съ своитѣ коли и кухни, получилъ заповѣдь да тръгне напредъ, и наближаваше. А при него се возѣше моятъ багажъ.

До вечерьта на тоя день — 3-и септемврий батареитѣ се предвижиха още нѣколко пѫти напредъ, така щото кухнитѣ и обозътъ на прехраната се настани за нощуване въ лъхчината до самото село Меше-махле.

Пропустнахъ да отбележа едно събитие отъ извънредна важность.

По едно време, къмъ надвечеръ, се чуха да свирятъ музики и тржби и се откърти такова мощно „ура!“, че си помислихъ: да не е паднала крепостьта?

После узнахъ работата: предстояло да се превзематъ отъ полковетѣ на 4-а дивизия селата Меше-Махле и Денизлеръ.

Началникътъ на дивизията, г. генералъ Киселовъ, който ржководѣше операциитѣ около Тутраканъ, съ цель, види се, да повдигне още повече духа на войницитѣ, като далъ заповѣдь за атака, разпоредилъ въ сѫщото време да засвирятъ де що има музики и тржби и барабанитѣ да биятъ... И подъ звуковетѣ на „Шуми Марица“, селата паднаха за нѣколко минути.

На следния день дойдоха селяни съ каруци отъ с. Тетово — нашиятъ базисенъ складъ — та донесоха продукти и първата имъ дума бѣше:

— Какво бѣше това „ура!“ снощи? Чу се чакъ въ наше село... (25 километра най-малко).

Когато имъ обяснихме, тѣ се прекръстиха...

Мръкна се. Стрелбата утихна. Нашитѣ вериги вече се бѣха приближили подъ самата крепость, готови въ всѣки моментъ да се понесатъ за щурмъ.

Ромънитѣ усѣщаха това и понеже знаеха, че ние сме майстори на нощни атаки, побояли се види се, да ги не атакуваме тая нещь (3-и срещу 4-и септемврий). Затова къмъ 9 часа презъ нощьта, откриха една дунанмà (силна стрелба) по цѣлия фронтъ на крепостьта съ всичкитѣ си (150) орждия и безброй картечници... чудо!

И това трая дорѝ до разсъмване...

Отъ наша страна не се обади ни едно орждие, инто една пушка дори... А това наше мълчание още повече ги дразнѣше...

На следния день (4-и септемврий) рано сутриньта, възсѣднахъ коня и отидохъ да разбера, що е станало презъ нощьта.

Предъ с. Меше-махле има единъ подаденъ пжпъ — височината до селото. Тамъ намѣрихъ бригадния командиръ и нашия командиръ на полка съ щабоветѣ си да наблюдаватъ боя, който се води налѣво — първитѣ четири форта, срещу които действуваха маршевиятъ полкъ и майоръ Хаммерщайнъ съ своята дружина. Тия фортове сж повече отъ другитѣ издадени и трѣбва, следователно, споменатитѣ части да се изравнятъ съ нашитѣ, та тогава може да става дума за общо щурмуване.

Бригадниятъ, като ме видѣ, извика: „Хайде, благослови, отче нашето дѣло!“

— Нека бжде благословено — казвамъ. Нека Богъ помогне да освободимъ отъ робство нашитѣ братя!...

И, въ мое присжтствие, изпратиха офицеръ-конникъ и войникъ съ него да каже на германския майоръ да побърза.

А виждаше се като на длань какъ бавно пристжпватъ нѣмцитѣ. Гаубичнитѣ имъ батареи (сжщо нѣмски) обстрелваха на площади, на площади и едва тогава се придвижваше пехотата — пазѣха си войницитѣ...

Споредъ както ми каза бригадниятъ командиръ, за днесъ, 4-и септемврий била назначена *атаката на крепостьта*, обаче нашата тежка артилерия не била още пристигнала. Трѣбваше тя да пристигне, да заеме позиция, да се престреля, че едва тогасъ...

По едно време при мене дойде свещеникътъ на 19-и Шуменски полкъ, мой съученикъ отъ Семинарията. Оказа се, че и въ тѣхния полкъ още нѣма много ранени.

Решихме съ него да отидемъ до самитѣ вериги (напредъ).

Ударихме покрай единъ напустнатъ ромънски ходъ за съобщение, който криволичеше изъ едно тютюнище.

Още петдесеть крачки и щѣхме да влѣземъ въ окопитѣ при нашитѣ войници. Отъ крепостьта, обаче, зърнаха нашитѣ голѣми черни фигури и откриха по насъ артилерийски огънь и около насъ западаха снаряди.

Отъ веригата войницитѣ ни се смѣеха, като гледаха какъ залитахме насамъ-нататъкъ, за да се опазимъ отъ поражение. Най-после, видѣхме се принудени да скочимъ въ окопа, и едва тогава спрѣ стрелбата. Опитахме се още еднажъ — пакъ почнаха да стрелятъ. Тогава окончателно се отказахме и по хода за съобщение се върнахме при конетѣ.

Следъ пладне отидохъ да видя селото Мешемахле, но не можеше да се влѣзе въ него, защото се обстрелваше отъ неприятеля.

Забелязахъ, обаче, че вдѣсно, въ една лъхчина, нашитѣ инсталиратъ гаубична батарея. Не бѣхъ виждалъ гаубици, затова отидохъ. Тамъ заварихъ — сѫщо така любопитни като мене — двама офицери отъ пионеритѣ: капитанъ Димчевъ и още единъ.

Горкиятъ капитанъ Димчевъ! На следния день

той стана една отъ първитѣ жертви на гигантския щурмъ, и бѣше първиятъ офицеръ, когото погребахме (подъ една круша до едно кръстопжтище)...

Прибрахъ се за нощуване, безъ да дочакамъ изстрелъ отъ гаубичната батарея.

Нощувахъ при най-необикновени обстоятелства, но благодарение, че времето бѣше топло, та можеше да се спи на открито. Обикновено ординарецътъ (Станю) запитваше:

— Отче, тая нощь задъ коя круша да постеля платнището?

И, като наскубѣше сухо стърнище, напълваше прегънатото на две платнище и сламеникътъ биваше готовъ. Постилаше го задъ крушата, така че, ако би да падне снарядъ, той да удари въ дънера на крушата, отъ което се разбира, че дънерътъ на крушата бѣше между неприятеля и мене.

Слагахъ седлото за възглавница, обличахъ голѣмата вълча шуба и, безъ да съблича дрехитѣ си или да събувамъ ботушитѣ, прекръствахъ се, помолвахъ се Богу горещо за милость и помощь, и си лѣгахъ. Веднага заспивахъ, и спѣхъ като закланъ — толкова ме изтрепваше яздата...

Щурмътъ.

Крепостьта „Тутраканъ“ бѣше страшна вражеска твърдина. Подъ ржководството на чужди (белгийски) инженери, цѣли три години е строена и укрепявана.

Обаче, нищо не помогна на врага! Подъ напъна на нашата войска, граденото за три години, рухна за три часа!...

Тутраканската крепость представляваше едно високо плато съ форма на полукржгъ, въ центъра на който се намира градътъ Тутраканъ. Не дълбока долинка заобикаля платото отвредъ и поро-

щата така сѫ изровили брѣга на платото откъмъ долинката, че сѫ се образували 13 пѫпа, издадени навънъ, срещу неприятеля (значи срещу насъ), като кореми. Всѣки пѫпъ бѣше единъ фортъ — една малка крепость. Фортъ № 1 бѣше при Дунава, южно отъ града, а фортъ № 13 опираше сѫщо до Дунава — северно отъ града.

Укрепена бѣше по следния начинъ:

Най-първо бѣха натрупани засѣки, като планина. Засѣки значи клонаци, изсѣчени отъ крушацитѣ по нивитѣ, донесени въ подножието на форта и забити съ дънера въ яра, така, че вършинацитѣ бѣха обърнати срещу насъ, срещу неприятеля. Засѣкитѣ бѣха огромни, колкото плѣвници. Всѣко клонче и клечка отъ върхаритѣ бѣха подострени като моливи и всичката тая страхотна грамада, настръхнала като таралежъ, гледаше зловещо къмъ насъ...

Засѣкитѣ бѣха поставени въ политѣ (подножието) на форта. Веднага следъ това започваха вълчитѣ ями. Това сѫ кръгли дупки, дълбоки около метъръ и половина, изкопани една до друга така, че нѣма помежду имъ мѣсто где да стѫпи човѣкъ. Въ дъното на всѣка дупка е побитъ колъ, съ заостренъ върхъ. Между всѣки четири трапа има мѣсто колкото за една човѣшка стѫпка, обаче и тамъ е побитъ колъ, тъй че, като попаднешъ тамъ, щешънещешъ трѣбва да хлътнешъ въ дупкитѣ.

Освенъ туй, коловетѣ отъ всички дупки сѫ свързани помежду си съ бодлива тель, а сѫщо такава е закрепена въ видъ на безредна мрежа и върху цѣлата система вълчи ями.

Съ една речь, устроили хората превъзходенъ капанъ.

Следъ вълчитѣ ями, на разстояние отъ около 20 метра, следватъ нагоре по ската първитѣ редове (първиятъ поясъ) телени мрежи, заплетени споредъ най-новитѣ изисквания.

Следъ други 20 метра, следватъ първитѣ окопи, изплетени отвѫтре съ плетъ отъ пръти, за да се не смъква пръстьта.

Откъмъ гърба на бойцитѣ, окопитѣ бѣха високи, защото бѣха изкопани въ ската, а отпредъ — до гърдитѣ на стрелцитѣ. Освенъ това, бѣха много дълги и безъ много изходи, така щото, ако искаше нѣкой отъ защитницитѣ да излѣзе, той трѣбва да тича дори до края на окопа и оттамъ да излѣзе.

Това бѣше едно голѣмо неудобство и благодарение на него, ромънитѣ дадоха тамъ премного жертви, за което ще пиша по-нататъкъ.

Въ обраслата съ дълбока трева междина (отъ теленитѣ мрежи до окопитѣ) бѣха разхвърлени множество бомби, запалкитѣ на които бѣха завързани о плета на окопа, така щото, когато нашата войска нагази тамъ, да разбутатъ момчетата съ краката си бомбитѣ, които не виждатъ въ дълбоката трева, връвьта ще се изпъне, бомбата ще се възпламени и ще избухне съ страшна сила...

Малко по-нагоре по ската следва новъ поясъ телени мрежи и нови окопи, а на самия връхъ на пѫпа е зацементирано малкокалибърно скорострелно куполно орѫдие съ здравъ и якъ връшникъ (куполъ). Това орѫдие е сѫщо заобиколено (въ кржгъ) отъ поясъ бодлива тель.

Тия сѫ укрепителнитѣ работи на форта № 6, презъ който азъ минахъ (следъ веригитѣ) и който бѣше обектъ на нашия полкъ.

Разправяха ми по-късно хора отъ други части, че други фортове (№ № 1, 2 и пр.) били съ цементирани окопи, съ страшни бетонирани бойници, съ голѣмокалибърна артилерия и съ тѣснолинейна желѣзница, която имъ подвозвала бойни материали. Азъ, обаче, не можахъ да видя тия фортове.

* * *

И тъй, на 5-и септември, въ 8 часа сутриньта, започна „предговорътъ“ на щурма, а именно артилерийската подготовка (отъ наша страна).

Изначало стрелбата бѣше рѣдка и не даваше основание да се мисли, че е началото на гигантското дѣло; но колкото минутитѣ минаваха, все по-нови и по-нови батареи влизаха въ огъня и пукотевицата тъй много зачести, че вече не се отдѣляха изстрелитѣ. Ромънитѣ сѫщо разбраха, че това е то — страшното, което очакваха — и затова отпушиха и тѣ огъня на всичкитѣ си 150 орѫдия.

И ... като плодъ на напрежението на 300-та орѫдия, се разрази такава страшна буря, че азъ изблещихъ очи и се вцепенихъ...

Не се чуваше вече отдѣленъ изстрелъ, а само едно страшно бучение, което се преливаше въ разни тонове, че азъ мислѣхъ, какво нѣкой исполинъ е закачилъ земята съ кука и я размахва изъ атмосферата съ страшна сила...

Не бѣхъ, разбира се, въ първитѣ вериги, затова и не видѣхъ що е ставало и кой кога е настѫпвалъ, но когато, по-късно се явихъ по служба при началника на дивизията г. ген. Киселовъ въ с. Бунарджа, [1]) той има добрината да ми опише накратко, какъ се е произвелъ щурмътъ.

Оперативната заповѣдь за тоя день разпореждала: артилерийската подготовка да свърши въ $4^1/_2$ сл. обѣдъ.

Добре, но попаденията на нашата артилерия били толкова сполучливи, че наблюдателитѣ, па и самитѣ войници отъ окопитѣ си виждали какъ изхвъркатъ отъ неприятелскитѣ окопи на нѣколко метра височина рѫце, крака, глави и цѣли тѣла на убити, и

---

[1]) или Бурунджа.

какъ цѣли вериги неприятелски войници напущатъ окопитѣ си и бѣгатъ назадъ.

Нашитѣ войници. като виждали това, наченали да викатъ на ротнитѣ си командири: „За кога стоимъ? Да настѫпваме, защото ще избѣгатъ!..“ И на 12 часа по обѣдъ даватъ напънъ напредъ и настѫпватъ. Доложили за това на командващия щурма и той, като видѣлъ, че стихията е неудържима, заповѣдалъ: *„Настѫпление“*.

Тогава... Ехъ, тогава започва най-страшното...

Първо се спущатъ нашитѣ пионерни части и, съ ножици въ рѫце, гледатъ да приближатъ до теленитѣ мрежи и ги изрѣжатъ. Подире имъ се движатъ бойнитѣ вериги. Добре, но неприятелтъ, като забелязалъ да се предвижватъ пионеритѣ, открива пушечна стрелба съ всичкитѣ си картечници и пушки... Отъ наша страна, за да се подпомогне дѣлото на пионеритѣ, сѫщо се начева честа пушечна и картечна стрелба... Всичкото това, прибавено къмъ непрекѫснатия бумтежъ на 300-та орѫдия, роди такава грандиозна канонада, че азъ си рекохъ: „Ето това е страшната симфония на войната!...“

А времето бѣше великолепно! Слънце сладичко припичаше и небето бѣше бистро и синьо, като детски погледъ.

Седя азъ при единъ храстъ, а въ храста едно птиченце подскача отъ вейка на вейка и, въпрѣки страшния бумтежъ, чичирика своята еднообразна кѫса мелодийка...

Азъ се обръщамъ гласно къмъ него и му казвамъ: „Мило птиче, ехъ, знаешъ ли, що става сега, знаешъ ли, що се върши предъ насъ? — Хора гинатъ! Ти си щастливо, защото канонадата пропѫди ястребитѣ и ти можешъ да си почуруликашъ на свобода! И ние сме тръгнали да прогонимъ ястребитѣ отъ нашата родна земя, за да може и нашиятъ

народъ да се радва на сладката свобода... Но съ какви свидни и съ колко много жертви, Боже-мой!...

Дали разбра птиченцето моята мжка — не зная... Но азъ колѣничихъ при храста и отправихъ смирено гореща молитва къмъ Бога, да помогне на великото наше дѣло... Птиченцето всѐ чуруликаше около мене... навѣрно и то присъединяваше своята молитва къмъ моята...

* * *

Разправяха ми офицери — артилеристи, че, по време на тая канонада, снаряди скжсвали телефонитѣ имъ жици. Тогава телефониститѣ, тия безстрашни херои, хващатъ скжсаната жица въ шепа и тичатъ съ нея въ ржка, докле намѣрятъ скжсаното мѣсто. Тогава като завържатъ скжсаното, свързватъ и апарата, който носятъ на гърба си и, понеже виждали ясно попаденията на нашата артилерия, чести били случаитѣ, когато нѣкой такъвъ телефонистъ викалъ презъ своя апаратъ на батарейния командиръ: „Г-нъ капитанъ, командувайте 10 м. влѣво! Сега е отлично! Карайте тамъ! Ха така! Много добре!...

Като слушахъ това, казвахъ си: „Може ли такъвъ устремъ да не победи?!...“

* * *

Но да продължимъ разказа за настжплението!

Когато неприятелтъ отпуши своята пушечна и картечна стрелба по нашитѣ пионери, много наши момчета паднаха мъртви.

Тамъ, подъ засѣкитѣ, е случката съ ония тридесетина юнаци, които били залѣгнали въ верига. При едно минутно затишие, взводниятъ, който билъ въ едно окопче задъ тѣхъ, командува: „Напредъ!“ Обаче, никой не става. Извиква още еднажъ-дважъ — все сжщото. Най-после, като припълзява до тѣхъ, що да види?... Всичкитѣ мъртви!...

И тъй, следъ пионеритѣ привтасватъ до засѣкитѣ и първитѣ бойни вериги. Артилерията доста е разрушила това грозно препятствие, но, всѣ пакъ, цѣли участъци още стоятъ непокжтнати. Тогава нашитѣ юнаци какво изобретяватъ? — Слагатъ една пушка върху дулата на други две, като я закрепяватъ добре между дулото и шомпъла и така подематъ часть отъ заграждението (засѣкитѣ) и, подъ команда, ръшкватъ го или настрана, или го обръщатъ назадъ и така си откриватъ пжть... Вълчитѣ ями не послужиха много на неприятеля, защото нашата артилерия много отъ тѣхъ разруши и затрупа.

Най-много жертви ние дадохме не тука, а още като се спущаха нашитѣ вериги отъ своитѣ окопи надолу по ската, за да минатъ долчинката и ударятъ на загражденията.

Благодарение, че нашата позиция (окопитѣ ни) бѣха срѣдъ царевични ниви, па и цвѣтътъ на нашата униформа се сливаше съ царевичния, та по обраслитѣ съ царевица мѣста жертвитѣ бѣха сравнително малко, но всрѣдъ тия царевични посѣви имаше и преорани ниви — угари, бивши бостани. Ония роти, на които се падна да минатъ презъ такива голи мѣста, дадоха много жертви. Спомнямъ си, че, като се движехъ задъ веригитѣ, падна ми се да мина презъ такава една изорана нива. И що да видя? Най-високиятъ човѣкъ въ полка, Мавродинъ, фелдфебелъ на 11-а рота, се прострѣлъ съ всичката си дължина, и съ него още двадесетина души, спятъ вѣчния си сънь... Бедниятъ Мавродинъ!... Най-изпълнителниятъ подофицеръ въ полка. Вчера разговаряхме съ него, а сега устата му е нѣма... мълчи... Боже, упокой падналитѣ за родината!..

Спустнахъ се къмъ долчинката и бързахъ да отида на самия фортъ.

Засѣкитѣ сж на много мѣста разкжсани, вълчи ями разрушени, а бодливата тель надъ тѣхъ — на-

мотана като кълчища. Страшни сж били попаденията на нашата артилерия!...

Въ с. Дайдъръ.

Ще се върна малко назадъ, за да опиша що ставаше въ с. Дайдъръ и после пакъ ще продължа разказа си за посещението на фортъ № 6.

Окопитѣ на нашия полкъ, отъ които той излѣзе, за да нападне на крепостьта, бѣха разположени на югъ отъ с. Дайдъръ, въ края на една низка горичка, наречена отъ нашитѣ „изгорѣлата корийка", и главно изъ царевичнитѣ ниви.

Когато азъ стигнахъ тамъ, веригитѣ вече бѣха напуснали тия бивши ромънски окопи, приспособени отъ нашитѣ (прехвърлили бѣха брустверитѣ имъ на другата страна) и се бѣха хвърлили въ атака срещу форта № 6. Заварихъ само превързочнитѣ пунктове на 19-и и 48-и полкове.

Запитахъ старшитѣ полкови лѣкари, съ какво мога да имъ бѫда полезенъ? Тѣ едногласно ми заявиха, че при тѣхъ раненитѣ намалѣли и ще се мѣстятъ вече на нова позиция, но добре ще сторя, ако отида въ с. Дайдъръ, гдето тѣ изпращатъ раненитѣ, за да помогна съ каквото мога.

До самия превързоченъ пунктъ лежеше на земята единъ нашъ убитъ войникъ. Съвещавахме се съ лѣкаря и решихме да го погребемъ тамъ, подъ една круша.

Веднага санитари изкопаха гробъ, а музикантскиятъ хоръ, който помагаше въ пункта, се приготви и извършихме опѣлото на този нашъ херой съ хорово пѣние, тържествено, величествено. Азъ се молѣхъ за душата на този и за всички наши паднали воини и плачехъ...

Следъ погребението, възседнахъ коня и заминахъ за селото. Още отъ края на селото личеше,

че тамъ има много ранени. Стигнахъ до кѫщата, гдето ставаше превръзването. Въ двора — гъмжило.

Познахъ лѣкаря (бѣхме нѣкога наедно студенти въ Букурещъ). Той не ме позна, защото не ме е виждалъ свещеникъ.

— Коста ти ли си?

— Азъ съмъ, зеръ. А ти кой си?

— После ще ти кажа. Имашъ ли нужда отъ помощь?

— Непремѣнно трѣбва да има още единъ лѣкарь и нѣколко санитари.

Бързо възсѣдамъ коня и припвамъ къмъ превързочнитѣ пунктове. Заварвамъ ги на сѫщото мѣсто. Бързо казвамъ молбата си. Лѣкарьтъ на 19-и полкъ ми отказа категорично, но нашиятъ (на 48-и полкъ) веднага ми даде единъ фелдшеръ, 3 санитари и единъ сандъкъ превързочни материали.

Препуснахъ пакъ къмъ селото. Стигамъ при д-ръ Коста и му съобщавамъ: „Помощьта иде!“

— Ами азъ съ какво мога да бѫда полезенъ? — питамъ.

— Ако обичашъ — казва ми Коста — смѣни фелдфебела, който записва имената на раненитѣ, пъкъ той да дойде и помага тука.

Отивамъ и освобождавамъ фелдфебела. Сѣдамъ на мѣстото му, въ пруста на селската кѫща и върху единъ газенъ сандъкъ, наченахъ да вписвамъ имената.

Преди, обаче, да стигна до фелдфебела, единъ раненъ, комуто куршумътъ пронизалъ гръкляна, ме хваща силно за лакътя, държи въ ржка муската си (— всѣки войникъ носѣше на шията си кесийка, съдържаща листче пергаментъ, гдето имаше сведения за самоличностьта му; и азъ имахъ такова —) и съ жестове — тъй като не можеше да говори — ми казваше: „Азъ умирамъ. Побързай да запишешъ името ми и да обадишъ на домашнитѣ ми!“

Азъ гледахъ тоя човѣкъ съ здрави ржце и кра-

ка, но съ пронизанъ гръкланъ, обреченъ на смърть. И, макаръ да си давахъ куражъ, изплашихъ се отъ това съприкосновение съ смъртьта... Записахъ го съ разтреперани ржце...

По едно време нѣкой ме повика по име, съ присипналъ гласъ. Гледамъ — офицеръ отъ нашата картечна рота. „Раненъ съмъ — казва — въ краката и не мога да прескоча оградата. Моля, ела ми помогни!“

Оградата бѣше низъкъ тръненъ плетъ. Хора много, но всички ранени, та нѣма кой да помогне. Тогава се затичахъ къмъ него, взехъ го на гърба си, пренесохъ го въ двора и го оставихъ при доктора, за да го превържи. Тоя офицеръ после оздравя отъ ранитѣ си и, струва ми се, още е на служба. (Капитанъ Крумъ Г. Костовъ, въ 8-а дружина, Варна).

Презъ туй време, за което разправямъ, щурмътъ върху крепостьта бѣше въ разгара си. Като привършихъ работата съ списъка до негде, рекохъ да отида въ двора на джамията, гдето се бѣше открилъ дивизионниятъ лазаретъ, за да видя що става тамъ, защото тамъ изпращахме нашитѣ превързани.

Добре, но неприятелтъ, като забелязалъ, види се, голѣмото движение изъ село, започна да ни обсипва съ шрапнели и азъ трѣбваше да възкача коня и да бѣгамъ назадъ.

Обаче, не отидохъ назадъ, а по следитѣ на полка, та на фортъ № 6.

На фортъ № 6.

Като мина българскиятъ вихъръ презъ първия крепостенъ поясъ, решихъ да се изкача и азъ до върха на форта, за да видя, що има тамъ.

Минахъ съ нѣколцина ординарци, водейки коня си, полуразрушенитѣ вълчи ями, и стжпяйки пред-

пазливо изъ високата суха трева, изъ която имаше разхвърлени бомби, (както вече поменахъ), стихнахме до първитѣ неприятелски окопи на крепостьта.

Що да видимъ?

Окопътъ пъленъ съ убити ромъни: нападали единъ връзъ другъ въ най-различни пози и спятъ вѣчния си сънь... Много трупове бѣха безъ крака или ржце, отъ много глави мозъкътъ протекълъ... Толкова страшно е било поражението на нашата артилерия!... Неудобниятъ окопъ, (както пояснихъ по-рано) е станалъ причина да загинатъ толкова хора.

Страшно става човѣку, като гледа тая ужасна картина.

Ржкопашенъ бой не е имало, защото не се виждаха следитѣ отъ такъвъ. Ромънитѣ. изглежда, и не сж сж съпротивлявали, защото щѣше да има избити и отъ нашитѣ, а такива не видѣхме, намѣрихме всичко на всичко единъ убитъ български войникъ по ската на фортъ № 6. Явно е, че мъртвитѣ ромъни въ окопитѣ сж избити отъ нашата артилерия.

Стигнахме до вторитѣ окопи: сжщата картина.

Решихме да се изкачимъ до самия върхъ — до куполното орждие. Минахме теленитѣ заграждения и стигнахме до самото орждие. Бронята му бѣше отворена и ние влѣзохме вжтре. Леко малкокалибърно скорострелно орждие и до него наредени въ кржгъ множество готови за изстрелване снаряди. Имаше цѣлъ купъ гилзи отъ изстреляни снаряди. Изглежда, че прислугата на орждието се е състояла отъ 2 или 3 души: единъ е стрелялъ, а другитѣ сж подавали.

Вжтре е като стая — кржгла по форма и здраво защитена съ солидна броня.

Минахме по-нататъкъ и тръгнахме вече по равнище — начевеше платото на „Боблата“: тъй се нарича високото плато, по което е устроена крепостьта.

Стигнахме до първата подземна казарма. Отъ дветѣ страни на вратата отвънъ стояха две бъчви, гдето войницитѣ слагали изсъхналъ хлѣбъ, наквасвали го и отъ ферментирането му добивали оцетъ. Не влѣзохме въ казармата, а само надникнахме: вжтре бѣше пълно безредие — личи, че суматохата е била голѣма.

Наоколо имаше и офицерски жилища. И тамъ сжщото безредие: разхвърлена покжщнина, тоалетни принадлежности и пр.

Взе да се мръква и азъ решихъ да се върна при „прехраната" да нощувамъ, та на другия день — 6-и септемврий — ще отида по-нататъкъ.

Боятъ трая презъ цѣлия день. Нашитѣ вериги, като преминаха първия укрепенъ поясъ, разчиствaха терена и се стремѣха къмъ втория поясъ.

И наистина, до вечерьта наближиха доста до втората укрепена линия, която бѣше предъ самия градъ Тутраканъ.

Падането на крепостьта

6-и септемврий. Станахъ отъ сънь рано: събуди ме тътнежътъ на орждията. Днесъ се решаваше сждбата на гигантския двубой. Помолихъ се Богу, да не ни изоставя безъ своята помощь, възседнахъ коня и припнахъ по фортъ № 6 напредъ.

Недалече отъ форта започваше млада джбова гора.

Нагледъ хубава, зелена гора, а какви страшни работи видѣхъ тамъ!.. Азъ се водѣхъ по нашата телефонна жица и се движехъ безъ пжть. Гората на много мѣста бѣше обгорена. Това бѣха сторили ромънскитѣ бризантни гранати, които ни пращаха отъ втората си крепостна линия. И чудно нѣщо: сурова гора, а изгорѣла! Това, че гората е обгорена и останали да стърчатъ само голи чуканаци, не е още

страшно. Но гората бѣше пълна съ ромънски, а тукъ-таме и наши, убити войници, тѣлата на мнозина отъ които бѣха сѫщо силно обгорени и кожата имъ напукана. Страшно бѣше да се гледа!.. А на едно мѣсто видѣхъ ромънски войникъ убитъ, черепътъ му пръснатъ и мозъкътъ му потекълъ, червата му изтърбушени, а единиятъ му кракъ отдъно отсѣченъ отъ снарядъ. Като изминахъ около 50 крачки намѣрихъ откѫснатия кракъ, сѫщо обгоренъ.

Застигахъ по пѫтя бойни обози, телефонни команди и разни други части — всичко се движеше къмъ Тутраканъ! Всичко се стремѣше *напредъ!..*

Излѣзохъ на шосето (Балбунаръ—Тутраканъ). На единъ завой гледамъ — голѣмо черно здание. Сведущи казаха, че това е муниционенъ складъ и да гледаме бързо да го задминемъ, защото възможно е ромънитѣ, чрезъ подземенъ кабелъ, да го възпламенятъ и да станемъ жертва.

Прочее, минахъ покрай тоя складъ съ голѣмо страхопочитание.

Боятъ върви съ страшна сила. Канонадата е страшна. Чу се и пушечна стрелба. Цѣлото разстояние, което изминахъ до тукъ, па и оттукъ нататъкъ (дори до самия градъ) е било полесражение: навсѣкѫде трупове на избити отъ нашата артилерия и отъ картечницитѣ ромъни. Нападали горкитѣ кой по гърбъ, кой по очи, кой съ раница на гърбъ, кой безъ такава и спятъ вѣчния си сънь...

По едно време всичко утихна. Това бѣше следъ обѣдъ. Тукъ таме взе да се чува „ура!“ изъ гората. Отъ човѣкъ на човѣкъ, бързо се предаде сладката новина, че *крепостьта е паднала въ наши ржце.*

Всички усилихме хода — затичахме се по скоро да стигнемъ до Тутраканъ.

По шосето застигамъ една батарея.

— Коя батарея сте, бе синко! — питамъ единъ подофицеръ.

— Трета батарея отъ 5-и полкъ, отче! — отговаря стреснато войникътъ.

— Та това е батареята на капитанъ Горбановъ, нали?

— Тъй вѣрно!

— А где е капитанътъ?

— Ей го напредъ!

Припвамъ коня и застигамъ моя добъръ приятель, батареята на когото се числѣше къмъ нашия полкъ още въ лагера при с. Тетово.

Азъ го помня съ неговата алеста кобила и сега се почудихъ като го видѣхъ да язди черенъ конь.

— Георге!

— Отче!

— Живъ ли си, Георге?

Слазяме отъ конетѣ и Георги се хвърля на врата ми.

— Слава Богу, живъ съмъ — не съмъ дори раняванъ, но кобилката ми убиха.

Прегърнахме се, разцѣлувахме се и дадохме воля на сълзитѣ отъ радость...

— Свърши се! — каза Георги — катурнахме ги!

Като си поприказвахме, вървейки успоредно съ батареята, честитихме си победата и азъ се сбогувахъ съ „До виждане въ Тутраканъ!“, сбутахъ коня и заминахъ напредъ, защото батареята се движеше по-бавно.

Навсѣкжде застигахъ батареи, картечници, санитарни части и всички, съ възторжени лица си честитятъ славната победа.

Най-после наближавамъ втората фортова линия. Цѣлото поле предъ нея обсипано съ разпиляно орѫжие, избити коне и хора...

Стигамъ най-после до казармитѣ. Много сгради, много конюшни. Изглежда, че гарнизонътъ въ Ту-

траканъ е билъ многоброенъ. Гъмжило отъ наши войски. Хора отъ разни части размѣсени. У всички лица възторгъ. На много мѣста хора се виятъ. Гледамъ лицата: оцапани, черни, мръсни, опушени отъ барутъ... обаче всички ликуватъ!..

Вижда ме единъ познатъ поручикъ отъ пионеритѣ.

— Отче, ела да видишъ ромънскитѣ офицери и да имъ кажешъ нѣколко думи на влашки!

— Остави, братко, какво ще смущаваме хората въ този тежъкъ за тѣхъ часъ!..

— Ама не, ела, не може! Ще ги утешишъ!

Не би, отидохъ.

450 души ромънски офицери, охранени, гладки, хубави хора, съ чисти униформи. Множество наши офицери и войници ги заобиколили и ги наблюдаватъ мълчаливо. А тѣ, потопили погледъ въ земята, стоятъ умислени и изплашени. Кой знае, що имъ е говорено за насъ: че колимъ, избиваме и пр.

Приближихъ и, безъ да слизамъ отъ коня, гласно поздравихъ: „Добъръ вечерь, Господа!“ (на ромънски водихме разговора).

Всички въ единъ гласъ отговориха: нѣкои „Добъръ вечерь“, а повечето: „Sărut mâna, părinte“, което значи „Цѣлувамъ ржка, отче!“

— Що стана — питамъ — какъ се свърши тая работа?

— Ехъ, отче, ето ние сме вече пленници.

— Бждете спокойни — казвамъ — вие изпълнихте своя дългъ колкото можахте. Сега бждете послушни и се подчинявайте. Идете гдето ви заведатъ и не се бойте за живота си!

Всички, видимо трогнати, въ единъ гласъ пакъ казватъ: „Sarut mâna, părinte“!

Единъ отъ тѣхъ, кой знае по какво самозаблуждение, ме помислилъ за единъ свой приятель — ро-

мънски духовникъ. (Сжщиятъ е и мой добъръ познатъ и наистина си приличаме на лице (малко).

И ме пита:

— Отче, не си ли ти о. архимандритъ Скрибанъ?

— Кой Скрибанъ, питамъ: — директорътъ на семинарията Централъ ли? (въ Букурещъ).

— Да!

— О, не, не съмъ! Азъ съмъ, както виждате, български свещеникъ и се движа съ войската. (И наистина, за да се отличавамъ, че съмъ военен свещеникъ, азъ носѣхъ на лѣвия си ржкавъ червенъ кръстъ върху бѣлъ платъ).

Горкиятъ ромънски офицеръ!... Кой знае какви надежди бликнаха у него, като ме стори за своя приятель...

Притъмняваше. Намѣрихъ още двама свещеници: единиятъ на 19-и полкъ, а другиятъ отъ Балъ-Бунаръ, дошълъ да се порадва на победата.

Решихме да влѣземъ да нощуваме въ града. И двамината добре познаваха Тутраканъ.

Сбутахме конетѣ и тръгнахме за града. Вървѣхме по хубаво шосе, което криволичеше и слизаше надолу, обаче, нищо се не видѣше, защото бѣше тъмно: само по хода на конетѣ познавахме, че шосето е добро и гладко. Отсреща въ Олтеница горѣха газовитѣ резервуари, подпалени отъ нашата артилерия.

По пжтя срѣщахме войници съ коне (главно артилеристи): ходили вече въ града, нарамили по сандъкъ захарь и цигари и бързатъ да занесатъ на другаритѣ си.

Понеже можехме да се сблъскаме въ тъмнината азъ извикахъ по едно време: „Момчета, карайте въ дѣсно!“.

— Нѣма сега време за лѣво и дѣсно!—бѣше отговорътъ. И наистина, това бѣше тъй: нѣмаше вре-

ме за лѣво и дѣсно! Всѣки бърза да вкуси отъ победата...

Влѣзохме въ двора на единъ свещеникъ. Заварихме само жена му и децата му, а той бѣше от, влѣченъ въ Молдова.

Добритѣ хора много се зарадваха и се чудѣха какъ да ни угодятъ.

Една тѣхна съседка, ромънка, като ни забелязаотвори задното прозорче и ни извика, че желае да ни даде ечемикъ за конетѣ. Ние приехме дара съ благодарность.

Като назобихме и настанихме конетѣ, прибрахме се въ кжщи и домакинята ни сложи да се нахранимъ. Донесоха и хубаво вино, та въ тази интимна и задушевна срѣда, при любезни разговори и съ сладки български пѣсни, отпразднувахме Тутраканската победа....

Сутриньта станахме рано и бързахме да отидемъ въ частитѣ си и да разберемъ: има ли много пленници, трофеи и пр., както и да узнаемъ. на кжпе ще потеглимъ.

Възсѣдамъ коня и, по една улица, излизамъ на край града и... попадамъ точно върху разположението на нашия полкъ.

Като ме видѣха — и офицери и войници, — всички се почудиха: кога съмъ успѣлъ да дойда? А като имъ казахъ, че „азъ съмъ тукъ още отъ снощи и нощувахъ въ града, тѣ още повече се очудиха. Сърдечно си честитихме славната победа.

Отъ командиря разбрахъ, че има 28,000 души пленници и маса коне, артилерия, картечници и пр. Накрай командиръть добави: „Отче, ти все ми искаше по добъръ конь, пъкъ азъ ти казахъ: почакай да влѣземъ въ Тутраканъ. Помнишъ ли?

— Помня, г. полковникъ.

— Ха сега, избери си какъвто искашъ.

Тъкмо свършвамъ разговора съ командиря, до

мене се приближава оридинарецътъ отъ щаба „хубавиятъ“ Христо и ми шепне на ухото:

— Отче, за тебе сме отдѣлили единъ чуденъ конь.

— Де е, бре Христо?

— Сега ще го докарамъ! Всички си взеха: и командирътъ, и адютантътъ и др.

По едно време, гледамъ, Христо води една черна кобила, ама не ти е работа!, както се изразява народътъ: заднитѣ крака отъ колѣнетѣ надоле бѣли главата държи високо и опашката — само 10—15 сантиметра, отрѣзана като метличка. Изобщо, конь отъ най-чиста английска порода. Имаше си и своя, разкошна юзда. Само седло нѣмаше. Обаче, накарахъ Христа и той пробва седлото отъ досегашното реквизирано конче. Пригоди се великолепно върху гладкия гърбъ на кобилата, защото, макаръ и старо, но то бѣше офицерско седло. Приближихъ до животното и го помилвахъ. Кротко: търси въ ржцетѣ ми нѣщо за ядене, навѣрно захарь. Азъ твърде много се зарадвахъ.

Христо хвана стремето и азъ възседнахъ. Ехъ, какво удоволствие да яздишъ върху едъръ и хубавъ, па и кротъкъ конь!...

Рекохъ да опитамъ вървежа му, затова го подкарахъ по полето. Тръсъ чудесенъ! Чакай, думамъ, да излѣза на шосето, гдето се движатъ много хора, колѝ, автомобили, за да видя, дали се плаши.

О, не само, че не се плаши, ами се спуска да гони автомобилитѣ. Азъ бѣхъ въ възторгъ. Продължихъ по-нататъкъ по шосето и, гледамъ: нѣщо се синѣе отъ две страни на пѫтя: — Що е това? — питамъ единъ войникъ. — Това сѫ пленницитѣ, дѣдо попе!

Тъй ли? И се спущамъ къмъ тѣхъ. Рѣдка верига конвой отъ нашитѣ ги пазятъ.

Мнозинството ми се видѣха весели. Всички чисто облѣчени и съ съвсемъ нови обуща.

Обясни ми се после, че това е най-галената ромънска войска! (армейскиятъ резервъ, състоящъ се главно отъ интелигенция) и че повечето отъ тия хора не успѣли да влѣзатъ въ боя, нито да пукнатъ поне единъ куршумъ...

Минахъ между тѣхъ, безъ да влѣза въ разговоръ. Забелязахъ, обаче, че мнозина отъ тѣхъ познаха коня ми и гласно си подвикваха.

— Хей, Йоника, това е кобилата на капитанъ Михайеску отъ артилерията!...

— Настина, тя е! — отговори другиятъ.

Нѣколко пѫти чухъ да се повтаря това име.

Продължихъ пѫтя си назадъ, за да посрещна домакинския обозъ, та да обѣдвамъ, защото наближаваше обѣдъ.

Наблизо, до единъ кладенецъ, срещнахъ обоза. Сподѣлихме съ поручика радостьта си, съобщихъ му новини, каквито знаехъ и седнахме да обѣдваме каквото Господь далъ...

Презъ това време се зададе по шосето първата група пленници: караха ги къмъ България. Конвоираха ги войници отъ 19-и полкъ.

Пъкъ бѣше единъ пекъ, една горещина—просто непоносими. А пленницитѣ бѣха нежни хора, студенти, чиновници и пр. и облѣчени бѣха дебело. Така щото, още на първия километъръ на мнозина прилошало. Ахъ, какъ бѣха жадни за водица!... Мнозина викаха: „Апа“, „апа“! — „Вода“, „вода“!

Ние тръгнахме съ обоза срещу колоната и можахме да видимъ всичкитѣ пленници.

Охъ, печална картина!...

Тукъ ги конвоираха войници, (една дружина отъ 19-и полкъ), но намъ войската много ни бѣше потрѣбна, затова въ Балъ-Бунаръ пленницитѣ били

посрещнати отъ *разградскитѣ гимназисти* и отъ Балъ-Бунаръ до Разградъ тѣ ги конвоирали.

Тръгнахме съ обоза срещу вървеника на пленницитѣ и можахме всички да видимъ. Много отъ тѣхъ, турци и татари изъ Добруджа, бѣха си наложили червенитѣ фесове.

* * *

Като стигнахме до нашия полкъ (въ окрайнината на градà Тутраканъ), ковчежникътъ ми каза:

— Отче, хайде да отидемъ да прегледаме казармитѣ.

Както бѣхме възседнали конетѣ, тръгнахме. Като наближихме, гледамъ—моята английска кобила сѝли и иска да върви къмъ конюшнитѣ. Поослабихъ юздата и ѝ дадохъ воля. Изминахме една конюшна, втора и, когато стигнахме до входа на третята, кобилата влѣзе вжтре, а азъ на гърба ѝ. Измина всички мѣста за конетѣ и отиде въ самото дъно, на първо мѣсто, спре предъ яслата и начена да търси за ядене.

Разбрахъ, че това бѣше нейното мѣсто. Тогава вдихнахъ очи и прочетохъ надъ яслата надписъ, който гласѣше: „Fara“ Proprietatea Cap. Mihaiescu din artilerie“ и пр. т. е., името ѝ е „Фàра“ и е собственость на артилерийския капитанъ Михайеску. Ковчежникътъ, като разбра това, каза:

— Хайде да отидемъ при пленницитѣ офицери, да видимъ кой е този Михайеску?

Азъ не рачихъ да смущаватъ тжгата на тия хора, но ковчежникътъ отиде и, като се върна, разправя:

— Видѣхъ го: едъръ, пълненъ, пригладенъ и охраненъ човѣкъ. Мязало му е да има такъвъ коньо!..

* * *

Решихъ да отида въ града и го разгледамъ. Яхнахъ кобилата и потеглихъ.

Срѣщатъ ме офицери отъ първа дивизия и очитѣ имъ останаха въ моя конь. Единъ се изрази, та ми каза:

— Отче, не ти прилича тоя конь!

— Кое е мѣрилото? — го попитахъ. И той замълча.

Добре, но следъ малко гледамъ, препуска подире ми единъ фелдфебелъ, пратенъ отъ офицеритѣ. Той ме застига и ми заявява, че трѣбва да му дамъ кобилата, за да я отведе на прегледъ отъ специална комисия, защото такава заповѣдь била издадена.

— Я си върви по пжтя, момче! — заявявамъ азъ. Този конь принадлежи на началника на 4-та дивизия и азъ съмъ отговоренъ за него, защото ми е повѣренъ по служба. Тъй да кажешъ на оня, който те е пратилъ!

И фелдфебелътъ си взе петтѣхъ пари и ме остави на мира.

Въ това време, гледамъ, двама наши конни ординарци пресичатъ пжтя ми. Извиквамъ имъ:

— Христо, Боньо! Елате да ме пазите, че отъ 1-а дивизия искатъ да ми вематъ коня!

Ординарцитѣ, запасали по една ромънска офицерска сабя, бѣха внушителни върху своитѣ едри коне.

Дойдоха. Образувахме тримата една доста величествена кавалкада и влѣзохме въ града.

По улицитѣ и предъ дюгенитѣ — много народъ. Подкарахме тръсъ и конскитѣ подкови плющѣха по килдъръма. Насъбралитѣ се хора гласно ни поздравляваха:

— Добре дошли, отче! А следъ това викаха „ура“.

Пропуснахъ да кажа, че цѣлиятъ пжть до града, па и въ самия градъ, бѣше отрупанъ съ трофеи: цѣли батареи, нахвърлени по шанцоветѣ, или про-

сто оставени край пжтя; цѣли върволици артилерийски ракли; могили отъ сандъци съ сняряди и патрони и какво ли не!

Въ града се оказаха голѣми армейски складове, пълни съ сухари, санитарни материали, цигари, оризъ, захарь и пр.

Стигнахме до самия Дунавъ. Тамъ картината бѣше потресаеща. Споредъ разказа на мѣстни жители, тамъ, на плажа, се била струпала всичката ромънска войска и колкото лодки имало, били хунски нападнати: всѣки бързалъ да влѣзе и да отплува насреща. Обаче, поради претоварване, много отъ тѣхъ се обърнали и хората се издавили. Презъ това време, нашата артилерия жарѣла въ самата рѣка, съ цель, (както ми обясняваше г. генералъ Киселовъ) да разруши моста, ако би да има такъвъ. Така щото, дадени били колосални жертви...

Мостъ, обаче, нѣмаше, макаръ, че крепостьта се наричаше „Предмостово укрепление". И когато генералътъ попиталъ единъ ромънски офицеръ, защо не сж си построили мостъ, той отговорилъ: „Защото, ако би имало мостъ, при първия напънъ, всички щѣха да напуснатъ позициитѣ и щѣха да избѣгатъ отвждъ!...."

Цѣлиятъ широкъ дунавски плажъ бѣше покритъ съ пушки, ножове, картечници и пр. Конетѣ ни не стжпваха на пѣсъкъ, а върху желѣзо!...

Къмъ Силистра!

Като се върнахъ отъ полка, получихъ отъ командира заповѣдь: да отида въ градскитѣ гробища и да извърша опѣло надъ убититѣ чинове отъ I дивизия, защото Софийскитѣ полкове, кой знае защо били безъ свещеници, или пъкъ имали, но изостанали назадъ — това не се знаело добре.

Отидохъ. Съ единъ мѣстенъ пѣвецъ — Тома

попъ Николовъ, мой съученикъ отъ Семинарията, извършихме опѣлото на около 70—80 свидни български херои — офицери и войници.

* * *

8-и септемврий. Още отъ вечерьта се даде заповѣдь: полковетѣ да се стѣгатъ за походъ *къмъ Силистра*. Въ 7 часа сутриньта да се строятъ и, при казарма № еди-кой-си, ще минатъ церемониално предъ командващия отряда г. генер. Киселовъ, който ще ги „пропусне".

На уреченото време, азъ бѣхъ готовъ, възсднахъ „Фара" и отидохъ, та се присъединихъ къмъ щаба на генерала, за да видя отъ близо церемонията.

Полковетѣ, твърде оредѣли стжпваха бодро и отговаряха възторжено.

Отъ очитѣ ми непрестанно капѣха сълзи, като гледахъ тия храбри лъвове...

Между пехотнитѣ полкове минаваха и артилерийскитѣ.

По едно време се зададе едно артилерийско отдѣление. Началникътъ на артилерията (при щаба на дивизията [4-а] тури ржка надъ очи и се втренчи да го познае отдалечъ. По едно време се обръща и пита:

— А бе, това не е ли отдѣлението на майоръ Желѣзовъ?

— Да, то е! — отговарятъ.

— Ами то нали бѣше запрегнато съ волове, а пъкъ тамъ гледамъ коне!? . .

И като разбра работата, а имено: че презъ нощьта артилериститѣ наловили колкото коне трѣбватъ, стъкмили имъ сбруя и замѣнили воловетѣ съ коне, началникътъ на артилерията, г. полк. Мановъ, този суровъ воинъ, се просълзи...

Генералътъ поздравляваше полковетѣ съ славната победа и ги оапращаше за нови подвизи.

Като мина и нашиятъ полкъ, азъ се присъединихъ къмъ опашката ау, а до мене и ковчежникътъ, и потеглихме на пѫть.

Къмъ старата граница.

Частитѣ се направляваха къмъ Силистра — крепость сѫщо силна и страшна.

Проточи се цѣлата Тутраканска армия, колкото бѣше оцѣляла, по три горе-долу успоредни пѫтища — въ три колони.

Азъ яздѣхъ моята „Фàра“ и, при всѣка могилка по пѫтя, възлѣзвахъ на върха, за да обгледвамъ множеството на родното воинство. Много ме радваше изгледътъ на много войска, която се стреми напредъ и *все напредъ!*

Всички г. г. офицери, на които се полагаше, яздѣха великолепни коне — все плячка отъ Тутраканъ!

Тукъ, като напущаме Тутраканъ, мѣстото му е да отдамъ безконечна слава на героитѣ, които сломиха тази страшна вражеска твърдина, защото нашитѣ сили бѣха сравнително малко, а победиха по най-блѣскавъ начинъ многото... Самъ г. генералъ Киселовъ ми разказваше после, че ние сме нападали съ около 24,000 души, а ромънитѣ бранѣли крепостьта съ 40,000 души най-надеждна войска (общоармейскиятъ имъ резервъ).

Много жертви дадохме. И сега дори ме заболѣва сърдцето, като си спомня за тѣхъ... Богъ да упокои тѣхнитѣ души тамъ, гдето почиватъ душитѣ на героитѣ на човѣчеството!...

* * *

Поехме пѫтя къмъ с. Антимово[1]). Полкътъ се движеше по широкия друмъ.

По тия мѣста е действувала 1-а Софийска бригада. Полето бѣше усѣяно съ пушки, убити и ранени коне, прекатурени каруци, раници и какво ли не още...

Въ с. Антимово азъ имахъ роднини — братовчеди на жена ми. Като стигнахме до селската поляна, казахъ на ковчежника, който яздѣше до мене.

— Бать Христо, въ туй хубаво село имамъ роднини. Хайде да отскочимъ за $^1/_2$ часъ и ги видимъ! Хемъ ще опитаме *ешкиня*[2]) на кобилата.

— Но да не изгубимъ полка? — отговори бать Христо.

— Какъ ще го изгубимъ? Не видишъ ли, че се движи въ срѣднята колона? Отдѣсно е 19-иятъ, а отлѣво 7-иятъ!

Съгласихме се и отбихме въ лѣво—къмъ селото. Поляната равна и гладка. Като пуснахъ моята „Фàра“ — ехъ, тръсъ и чудо, като масло!...

Въ окрайнината на селото събрани група жени — наблюдаватъ българското воинство.

Като ги наближихме, всички станаха на крака. Поздравихъ ги и ги запитахъ: где живѣе Димитъръ еди кой си?

— Азъ съмъ му снаха — рече една отъ женитѣ. Хайде да ви заведа! Ти да не си попъ еди кой си?

— Да, казвамъ, азъ съмъ. Какъ сте у дома, живо-здраво ли сте всички?

Оказа се, че кѫщата на моитѣ роднини е на другия край на селото.

---

[1]) На името на I Български Екзархъ *Антимъ*. Населено съ бѣжанци отъ Тракия.

[2]) Ходътъ на кобилата, *вървежътъ*.

Стигнахме. Наскочиха домашнитѣ и силно се зарадваха. Па се събраха и други роднини — тѣхни, отъ цѣлото село.

Па не ни пущатъ да си ходимъ.

— Стойте да ви нагостимъ!

— Не, бързаме!

— Недейте бърза! Съ тия коне вие за колко ще стигнете войската?

И се опретнаха женитѣ да готвятъ, а мѫжетѣ заобиколиха „Фѐра“ и не могатъ да ѝ се нарадватъ. Донесоха зобъ и назобиха конетѣ ни.

Случи се, че отъ сѫщото село имало и единъ войникъ въ нашата войска. И за проявена храбрость, ротниятъ му го отпусналъ за единъ день, да види домашнитѣ си. Па и той билъ нѣкаква наша роднина. Че дойде и той, па дойдоха и домашнитѣ му, па донесоха и каквото приготвили за него: кокошка, баница, вино и пр. Па сложиха дълга трапеза, па седнахме та се угостихме въ миръ и веселба... Така, прочее, отпразднувахме Тутраканската победа въ с. Антимово (съ старо име Кузгунъ).

Трѣбваше, обаче, да вървимъ, защото полкътъ замина. Най-после станахме, сбогувахме се съ милитѣ хора, възседнахме и се готвѣхме да тръгнемъ. Бай Димитъръ запита: кое село ще гонимъ?

— Село Софуларъ (тъй, мисля, се казваше) — казахме ние, защото бѣше ни се казало, че полкътъ ще нощува въ това село.

— Е, тогава ще минете презъ Висъ-кьой — рече бай Димитъръ; азъ ще дойда до края на селото, за да ви покажа пѫтя.

Раздѣлихме се накрай село съ бай Димитра и потеглихме за Висъ-кьой.

Стигнахме до селото и влизаме въ него. Питаме срещнатитѣ войници: каква часть сте?

— Пръва дивизия! — отговарятъ съ шопски акцентъ.

И наистина, предъ една кръчма седѣха на прохлада г. генер. Драгановъ, началникътъ на 1-а дивизия, съ щаба си. Поздравихме и отминахме.

Е, бать Христо? Изгубихме полка!

— Ами азъ на кого казвахъ?

— Ехъ, що да сторя? — Забавихме се въ Антимово.

— Е, сега?

— Сега ще ударимъ въ дѣсно — казвамъ азъ — защото нашата дивизия е вдѣсно отъ Софийската.

Добре. Завиваме лѣвото рамо и ударваме въ дѣсно. Най-после настигаме колонитѣ. Нашата бѣше срѣдната. Принаждаме се на опашката и питаме войницитѣ: отъ коя часть сж?

— 31. полкъ. А 48-иятъ где е?

— Не знаемъ.

Предполагайки, че нашиятъ полкъ е въ сжщата колона, но напредъ, ние вървимъ спокойни.

Но, когато сбутахме конетѣ и излѣзохме напредъ. оказа се, че тамъ (на чело) се движи 19-иятъ полкъ, А отъ нашия нѣма ни следа.

Съ 19-и полкъ стигаме с. Касъмларъ, а отъ тамъ решихме да отидемъ въ с. Софуларъ. Разпитахме за с. Софуларъ и тръгнахме. Стигнахме въ селото, но тамъ нѣмаше никаква войска. Явно бѣше, че маршрутътъ е измѣненъ.

Докато почивахме при единъ кладенецъ, мѣстни турци, възхитени отъ моята кобила, донесоха ѝ цѣлъ шиникъ овесъ.

Понеже бѣше още рано (икиндия), решихме да обиколимъ и с. Косуй, че ако и тамъ не намѣримъ полка, ще се върнемъ да нощуваме въ Софуларъ.

Тъй и стана. Въ Косуй нагазихме въ разположението на тежката артилерия. Г-нъ майоръ Максимовъ ни поясни, че нашата дивизия ще да е въ дѣсно.

Върнахме се пакъ въ Софуларъ, явихме се на кмета и поискахме квартира.

Посочиха ни една българска кжща. Бедни хора. Нѣматъ излишни завивки. Па и ние не искахме, по известни съображения. Добре, че носѣхъ на седлото одеало.

Като нагласихме конетѣ подъ навеса, послахме (съ ковчежника) одеалата върху рогозката, а седлата сложиме за възглавници и ... заспахме като заклани ...

На сутриньта решаваме да вървимъ по хладината. Отивамъ при кобилата и искамъ да ѝ сложа седлото, а тя свива уши и нещѐ да ме пропусне до себе си.

Като недоумѣвахъ за причината на такова едно държане, успѣхъ да похвана тукъ-таме гърба ѝ и разбрахъ, че съмъ я „набилъ", т. е. натъртилъ съмъ гърба ѝ.

И наистина, зжболѣкарьтъ д-ръ Илия Коенъ, ми бѣше далъ седлото отъ неговия конь, хубаво, ново, тежко офицерско седло. Азъ трѣбваше навреме да се сетя, че то ще убие гърба на коня, но кой ти е яздилъ толкова продължително, та да зная? Имахъ и меко одеало, скатано върху седлото. Ако бѣхъ го подложилъ още прежния день, нѣмаше да се случи това. Сега го сторихъ, но късно.

Както и да е, успѣхъ да оседлая кобилата, възседнахме и тръгнахме вдѣсно.

Най-после, следъ дълго лутане, срѣщнахме въ една гора нѣколко коли отъ нашия домакински обозъ, карани отъ войници-турци.

— Бизѝмъ полкъ нѐрде, бе Мехмѐдъ?

— Те, доòру илери, дàа ичинде! (Право напредъ — въ гората).

Най-сетне, настигнахме го и се успокоихме.

Слава Богу, работата мина безъ гюрюлтия. Докато да разбератъ, че липсваме, ние се явихме. Са-

мо домакинътъ билъ малко нѣщо „боядисанъ“ отъ командира.

Както казахъ въ началото, бързахме за Силистра.

Движехме се презъ безводни мѣста. Хората и добитъкътъ по селата, презъ които минавахме, пиеха вода отъ голѣми локви, пълнени отъ дъждовете: никаква чешма, нито кладенецъ.

На едно мѣсто, край едно село, стигаме до голѣма такава локва, пълна съ пожълтѣла вода, въ която плуваха гжски и перушини.

Трѣбваше да напоимъ конетѣ. (Азъ пакъ бѣхъ върху реквизираното конче, защото кобилата оставихъ въ обоза на лѣчение).

Нагазвамъ съ коня въ водата, за да го напоя. Отсреща се задава едно турче съ менче въ ржка и иде къмъ локвата.

Като приближи до водата и се зазяпа въ насъ, азъ му викнахъ (на турски):

— Защо ти е това менче, дете?

— Вода ще загреба.

— Какво ще я правишъ?

— Ще пия? — Пий да видимъ!

И турчето загреба, вдигна менчето и пи, за общата погнуса на всички ни, защото водата бѣше застояла, пожълтѣла и пълна съ всѣкакви работи.

* * *

На 9-и срещу 10-и септемврий нощувахме край едно разпилѣно турско село, мисля, че се казваше Орманъ-кьой.

На сутринтьта, тъкмо се гласимъ да тръгваме, чу се на разни мѣста изъ полето „ура!“ — силно, мощно, неудържимо. Скоро разбрахме причината: *Силистра била паднала!*

И, наистина, (както после ми разказваше г. ген. Киселовъ), една отъ Софийскитѣ бригади успѣла да се втикне като клинъ между Тутраканъ и Силистра

и не допуснала Силистренския гарнизонъ да се яви на помощь на Тутраканския. Като узнали за погрома на Тутраканъ и като видѣли да плуватъ стотици трупове по Дунава на избититѣ при Тутраканъ, Силистренскитѣ войски се разколебали и напуснали крепостьта.

Радостьа бѣше неописуема. И ние викахме „ура!“

Сега се измѣняше и маршрутътъ: вмѣсто за Силистра, трѣбваше да се отзовемъ северно отъ Добричъ, дето вече се появили руски и сръбски части.

Вървѣхме усилено, защото положението бѣше сериозно.

Стигнахме *Акъ-Кадънларъ*, гдето и нощувахме. Тамъ имаше ромънски казарми за една дружина. Обходихме ги съ нѣколцина офицери, на които азъ, като познавачъ на ромънския езикъ, тълкувахъ разнитѣ надписи.

Нищо особно не се случи презъ тоя день (11-и септемврий), както и на 12-и

Единственото нѣщо, което стана и което бѣше отъ извънредна важность за мене, бѣше това, че отъ бригадата изпратили единъ подофицеръ да вземе моята кобила „Фàра“. Позавидѣли хората на хубавия конь и . . . го прибраха! . . . Да сж знаели хичъ да го не пипатъ, защото го зяносаха, но какво ще му чинишъ? . . . Заповѣдь. Покорихъ се и го дадохъ. Раздѣлихъ се съ моя скжпъ другарь, който тъй бѣше свикналъ съ мене, че, като го извиквахъ, тичаше къмъ мене, за да получи бучка захарь . . . Ако бѣше стоялъ у мене, щѣхъ да го опазя и единъ день щѣхъ да го доведа въ България, та който го възседне, да знае че конь язди . . . Но . . . — пакъ ще кажа — що ще му чинишъ? Зеповѣдь. Преглътнахъ горчивия хапъ, който особно много ми загорча, когато, на другия день, като влизамъ въ Куртъ-Бунаръ, видѣхъ да вкарватъ моята скжпа „Фàра“ въ едно заведение, за което се осведомихъ,

че било „дивизионенъ ветеринаренъ лазаретъ“. Извикахъ на войника, който я водѣше, да почака и се спуснахъ да видя, защо води кобилата тамъ. Що да видя? Предниятъ ѝ кракъ, отъ колѣното до копитото, раздранъ и кръвьта шурти ли шурти!..

— Фàра! — извикахъ. И животното веднага обърна голѣмитѣ си очи къмъ мене, въ които ми се стори да има сълзи...

— Какъ я раздрахте, бе синко?

— Вързахъ я при една ограда отъ бодлива тель и ѝ дадохъ сѣно да яде — обяснява войникътъ; но изглежда, че нея мухи не сѫ я кацали, защото като рече да се брани отъ мухитѣ, раздра си крака.

Доплака ми се, ей Богу!

* * *

Насочиха ни къмъ северъ отъ Добричъ.

Движимъ се по шосето за *Армутлий*. Стигнахме до селото *Хасѫ-Кьоселеръ* и спрѣхме до единъ харманъ. (Ние бѣхме само една дружина, защото другата остана въ Тутраканъ за гарнизонъ). Всрѣдъ хармана (срѣдъ чатмата) имаше натрупани цѣлъ купенъ дини и пжпеши. Стопанинътъ, едъръ селянинъ, съ дънести потури и крайно симпатично лице, ходеше край хармана и нѣщо прибираше. Приближихъ се до него, поздравихъ го и му казахъ: „Момчетата сѫ зажаднѣли; нѣма ли да ни дадешъ нѣкоя и друга диня, за да се поразхладимъ?“

— Заповѣдайте отче! Всички за васъ; вземете, режете и яжте! отговори добриятъ човѣкъ.

Поблагодарихъ му и казахъ на момчетата: „Хайде!“

Въ мигъ купътъ изчезна...

* * *

Стигнахме село Армутлий. Попитахъ за кжщата на свещеника, когото добре познавахъ (о. Стефанъ По-

повъ) и чийто голѣмъ синъ ми бѣше съученикъ въ Семинарията. Като влѣзохъ въ двора, посрещна ме баба попадия. Като ѝ разправихъ кой съмъ и че синътъ ѝ е съ 31-и пех. полкъ въ съседното село Параджикъ и че до довечера сигурно ще дойде да се видятъ, тя силно се зарадва. (Свещеникътъ го нѣмаше, отвлѣкли го въ Молдова: на св. Богородица, както служелъ, вдигнали го отъ църква, преди да завърши службата).

Нагостиха ме и ми опраха долнитѣ дрехи и до вечерьта ги изсушиха. И до сега съмъ благодаренъ на добрата баба попадия.

Въ селото бѣше голѣма безредица. Току преди насъ се изтеглили руски части, които квартирували тукъ и замърсили цѣлото село.

* * *

И тъй нашата дивизия се приравни съ другитѣ части и зае фронтъ между 1-а дивизия отъ лѣво и 6-а — отъ дѣсно.

На нашата дружина дадоха участъкъ срещу съседното (въ дѣсно) малко селце Хаджикьой, гдето щѣше да служи като странично прикритие на бригадата.

Тукъ бѣхме вече предъ самата стара граница (отпреди 1913 г.). Противникътъ се е укрепилъ и се готвѣше да я брани. Предстоеше голѣмъ бой.

Боятъ за старата граница.

Още отъ сутриньта (на 13. IX) начена сгорещенъ бой. По небето се видѣха хиляди червеникави пушечета отъ рускитѣ шрапнели. Цѣлото равно добруджанско поле ехтѣше. Голѣмъ бой се водѣше... Боже, помагай!...

Започнаха да носятъ ранени. Въ селото (Армутлий) имаше открита полска болница.

До дънъ душа ме трогна поведението на селянкитѣ. Като видѣха, че пристигатъ ранени, всѣка оттѣхъ, грабнала отъ кжщи нѣщо за ядене (млѣко, сготвено ядене, варена кокошка или наденици, вино), а нѣкои дори цѣли софри, отрупани съ какво ли не, бързаха да занесатъ на раненитѣ...

Сърдце има нашата селянка!...

* * *

По едно време срѣщамъ единъ едъръ санитаренъ войникъ, съ „червенъ кръстъ" на лѣвия лакътъ Носи една софра съ остатъци отъ ядене. Втренчихъ се и го познахъ: *братъ ми!* Санитарь въ полска болница отъ 4-а дивизия. Прегърнахме се, цѣлунахме се и се разговорихме малко: нѣмаше време за дълги разговори.

Следъ това се видѣхме едва до с. Черна, гдето, по пжтя за Мачинъ, братъ ми бѣше поставенъ начело на една „чайна станция".

Докато разговаряхме съ брата си, пренесоха презъ село тѣлото на убития юначенъ командиръ на 19 п. полкъ полковникъ *Дяковъ.*

Какви чувства изпитахъ, Боже мой!... Какви жертви даваше България!...

* * *

Надвечерь решихъ да отида въ Хаджикьой, да видя какъ е дружината. Предъ село Ерджий намѣрихъ нашата „прехрана" и останахъ тамъ да нощувамъ.

Боятъ стихна едва като се стъмни, за да почне на 14. септемврий съ още по-страшна сила.

Като станахъ сутриньта, възседнахъ коня и тръгнахъ по диритѣ на дружината. Току предъ селото застигнахъ старшия полкови лѣкарь съ лазарета.

— Живи ли сте, докторе?

— Слава Богу! но много ранени имахме и все пристигатъ. Убити твърде нѣмаме.

Веригитѣ бѣха минали селото.

Оставихъ доктора, взехъ съ себе музикантската команда съ цель, ако намѣримъ убитъ, да го погребемъ.

Предъ самото селце намѣрихме единъ нашъ войникъ убитъ. Взехме го и го отнесохме въ селцето, което собствено се състоеше отъ единъ голѣмъ котленски чифликъ. Потърсихме гробища — нѣмаше.

Тогава решихме да погребемъ убития въ двора на чифлика. Срѣдъ двора имаше дърво — круша или ябълка, не помня, заобиколено отъ цвѣтна градинка. Изкопаха момчетата хубавъ гробъ подъ дървото, намѣриха една керемида за кадилница, стъкнаха огънь, турихъ тамянъ, запалихме свѣщица и, подъ синьото септемврийско небе, въ сърдцето на Добруджа, подъ стройнитѣ звуци на хора, извършихме тържествено опѣло на българския герой. Следъ туй, азъ обѣлихъ съ една брадва малко отъ кората на крушата и върху сочния дънеръ, съ химически моливъ записахъ, че тукъ е погребанъ едикой-си и молѣхъ стопанитѣ, когато се завърнатъ (защото ги нѣмаше — навѣрно и тѣ бѣха отвлѣчени въ Молдова), да иматъ грижа за гроба на този храбрецъ...

Дали сж изпълнили това задължение — не знамъ.

* * *

Мжка ме обземаше, като слушахъ трѣсъцитѣ на боя, затова решихъ да се доближа, колкото е възможно, до бойната линия.

Тръгнахъ. По едно време настжпи едно затишие. Указа се после, че неприятелтъ е прогоненъ и нашитѣ батареи трѣбваше да смѣняватъ позициитѣ.

Така като се движехъ изъ нивитѣ, въ една ложчинка връхлетѣхъ върху батареята на добрия кап. Кънчевъ (сега покойникъ — Богъ да го прости!)

— Помага Богъ, капитане! Живи ла сте?

— Благодаримъ! Живи сме, ама защо сме?

— Защо? — питамъ.

— Ами я гледай! И ми сочи 4 могили гилзи отъ изстреляни снаряди.

— Полага ми се — продължи той — да изстрелямъ по 120 снаряда максимумъ на орждие, пъкъ азъ съмъ изстрелялъ по 700! Пламнаха ми орждията и започнаха да плюятъ на 500 метра! Сега чакаме да изстинатъ, че пакъ ще почваме. Ама ги драхме, отче, — не ти е работа!...

Какъ се възхищаваше тоя храбъръ войникъ отъ своето дѣло!...

Боятъ завърши съ победа за насъ, но е имало и критични минути. Оказа се после, че срещу нашата бригада е действувала цѣла руска дивизия.

И тука Богъ помогна! Да бжде благословено името му!...

Предъ Кубадинъ.

Неприятелтъ отстжпи и на 15. септемврий, въ походна колона, частитѣ напредваха по следитѣ му.

Тръгнахъ и азъ въ опашката на нашата дружина. По пжтя намирахме сръбски трупове (новъ неприятель на тоя фронтъ: появила се бѣше една сръбско-хърватска дивизия).

По едно време колоната се „затегна“ и ротитѣ и батериитѣ спрѣха. Бѣше близо до обѣдъ. Бѣхъ страшно гладенъ: не бѣхъ турялъ нищо въ уста. Бутнахъ коня и застигнахъ батерията на капитанъ Кънчевъ. Нашитѣ кухни бѣха назадъ, а пъкъ батарейната кухня бѣше тукъ — следваше батареята — и готвачътъ току мушкаше дърва въ огъня и една приятна миризма се пръскаше наоколо и още повече дразнѣше апетита ми.

— А бе, капитане — казвамъ на батарейния — нѣма ли нѣкакъ възможность да вкуся отъ вашата

чорба, защото съмъ страшно гладенъ, пъкъ нашитѣ кухни сѫ назадъ, кой ще ги търси сега въ тоя калабалъкъ?!

— Я, готвача! По-скоро насипи едно канче чорба на дѣда попа! И хлѣбъ дай!

Ехъ, че като насипалъ пълно канче апетитна чорба — тлъста, червена и ароматна, че като седнахъ край пѫтя, нагостихъ се болярски...

* * *

Въ тоя день не стана нищо особено.

Мръднахме напредъ, минахме покрай село *Бурунджа*, гдето се настани щабътъ на дивизията, а нашиятъ полкъ отиде въ по-предното (къмъ противника) село *Кьоселеръ* и зае височината предъ него.

Въ селото нѣмаше жива душа: всичко бѣше изтеглено отъ ромънитѣ на северъ. Но затова пъкъ всички блага бѣха оставени на победителя.

Като обходихъ селото, що да видишъ? Почти всички стаи на кѫщитѣ пълни съ царевица, ечемикъ, жито... та дори протекло по улицата. Коньтъ ми, както си минаваше, зобваше си колкото си щѣше... Пъкъ свини, пъкъ кокошки, пъкъ гѫски — четъ нѣмаха...

Съ заведващия прехраната се устроихме великолепно (колкото може да бѫде великолепно при бойна обстановка) въ една кѫща, а въ двора — обозътъ на прехраната.

Селото се изпълни съ домакински части отъ цѣлата наша (IV) дивизия.

Яденето бѣше изобилно, но имаше голѣма неразбория, защото щабниятъ готвачъ ми даваше закуска цѣлъ варенъ и изпърженъ пѣтель и хубавъ бѣлъ хлѣбъ. Но, ако имаше съобразителна власть да прави икономия и да съберѣше о време всичкитѣ храни, нѣмаше по-късно (въ Северна Добруджа) да ядемъ ечемиченъ хлѣбъ, примѣсенъ съ слама...

Както можахъ да разбера, руситѣ бѣха бити здравата на старата граница (Аптаатъ—Деведжи-кьой), та бѣгали дори безъ да оставятъ ариергарди, които да прикриватъ отстжплението.

На новата линия, обаче, (Расово-Кубадинъ), споредъ както разправяха нашитѣ началствуващи, тѣ (руситѣ, па имало и ромъни), се настанали на предварително силно укрепена позиция.

Нашата войска бѣше силно разредена, но духътъ бѣше високъ, затова решено бѣше пакъ да атакуваме, за да не се даде на противника възможность да се устрои.

Но това, все пакъ, не можеше веднага да стане. Докато пристигне и се нагласи тежката артилерия, трѣбваше време.

Презъ тия два — три дни, азъ редовно отивахъ на бойната линия, като придружавахъ казанитѣ съ храна. Денемъ ме не пущаха, защото неприятелтъ следѣше пжтя и стреляше. Отивахъ при войницитѣ, давахъ имъ тютюнъ, цигари, вестници и имъ съобщавахъ новини, каквито знаехъ.

Тѣ се много радваха и бѣха бодри.

Току задъ нашитѣ окопи имаше голѣмъ саплъкъ (купенъ) отъ слама. Тия сеплъци бѣха нашитѣ, па може и на неприятеля, ориентировъчни и наблюдателни пунктове изъ равна и еднообразна Добруджа.

Горе, върху саплъка, винаги стоеше офицеръ и наблюдаваше за противника. Кога му се заморяваха очитѣ, слизаше, за да го замѣсти другъ.

Веднажъ азъ отидохъ на позицията денемъ. Криехъ се задъ царевицата, препуснахъ коня и стигнахъ благополучно. Помня, че тоя день и менъ накараха да се кача на саплъка и, съ бинокълъ въ ржце, наблюдавахъ за поведението на противника и долагахъ комуто трѣбва.

Доколкото си спомнямъ, на 18. и 19. септември тукъ станаха голѣми боеве. Нашитѣ отидоха малко

напредъ, но скоро пакъ се върнаха, защото както разправяха, презъ една нощь, въ тъмнината, 7 и 31 полкове заели погрѣшенъ фронтъ и помежду имъ се образувалъ брешъ, въ който попаднала една ромънска рота. Изплашили се нашитѣ отъ тая ненадейна поява на ромънитѣ. До колко това е истина, не знамъ, но азъ мисля, че причината е друга: неприятелтъ е билъ многочисленъ и позицията му — силно укрепена.

И тъй, започнаха ротитѣ усилено да се окопаватъ и да се готвятъ за отбрана.

По нашия фронтъ имаше затишие, обаче, въ дѣсно, къмъ морето, казваха, че започнала офанзивата на неприятеля още на 20. септемврий. Поменуваше се дори, че руситѣ стоварили нова дивизия въ Кюстенджа, гдето се появили и военни параходи.

Лично азъ бѣхъ много спокоенъ и увѣренъ за успѣха, защото хората ни, наистина, бѣха разредени, но артилерията ни, въ замѣна, бѣше сгжстена, защото колкото повече влизахме навжтре въ Ромъния (Добруджа) толкова повече артилерия снемахме отъ Дунавския брѣгъ и я прибирахме при себе си.

* * *

Въ двудневнитѣ боеве на 18. и 19. септемврий падна убитъ поручикъ Сивковъ отъ артилерията. Погребанъ бѣ въ селскитѣ гробища. Приятелитѣ му решиха да му поставятъ скроменъ паметникъ. Съ изчукването на паметника и надписа се нагърби г. д-ръ Скорчевъ (отъ Шуменъ). Изкалъпи той прекрасенъ паметникъ: съ плачущъ ангелъ, надписъ и пр.

Когато паметникътъ бѣше вече готовъ, поржчахъ азъ на единственитѣ останали въ селото три жени-ромънки, да приготвятъ пшеница, като имъ дадохме захарь, пексметъ (сухари) и всичко необходимо. Взехме хоръ на музикантската команда,

поканихме всички приятели и познати на покойния и му отслужихме (надъ гроба) тържествена панихида. Всички присѫтствуващи се почувствувахме горди и бодри.

* * *

Цѣлъ месецъ мина въ затишие.

Най-голѣмото произшедствие въ тоя промежутъкъ бѣше *ромънския десантъ* при Рахово.

Както споменахъ на съответното мѣсто, едната наша дружина бѣше оставена за гарнизонъ въ Тутраканъ. Тъкмо била потеглила на пѫть за къмъ фронта и стигнала била вече въ Разградъ, за да се товари оттамъ на влака, получава заповѣдь, да тича обратно въ Тутраканъ, за да отбива ромънитѣ. Реквизирали всички превозни срѣдства на пазаря (било пазаренъ день), ротитѣ хукнали къмъ мѣстото на десанта. Сварили на време, взели участие и много помогнали.

Както се знае, десантътъ свърши безславно...

Следъ това тая наша дружина се прибра при насъ и зае съответно мѣсто на позицията.

Усилено се готвѣхме за отбрана.

Нощно време непрекѫснато се движеха войски и артилерия презъ селото: ставаша прегрупирване.

Пристигнаха ни и нови гости: турски войски. До сега тѣ били на крайното наше дѣсно крило, но се оказали слаби: били изтървали, както разправяха, 22 наши орѫдия, та трѣбвало наши части да се опретнатъ и ги вематъ обратно.

Въ съседния дворъ дойдоха турски кухни. Нашитѣ момчета бързо се сприятелиха съ турцитѣ, тъй като знаеха езика имъ. Започнаха да идватъ турски войници и при насъ.

Една вечерь нашитѣ наклали огънь срѣдъ двора и, въ едно надупчено газено тенеке, пукаха пуканки. Край огъня седи и единъ турски подофицеръ, чака

да станатъ пуканкитѣ, пуши и разговаря съ нашитѣ. Приближихъ се и слушамъ разговора. (Азъ добре разбирамъ турски).

Нашиятъ домакински фелдфебелъ го пита:

— Какъ стана, чаушъ, че отървахте нашитѣ 22 орждия?

— Какъ ли? Захвана да ръми дъждецъ. Московецътъ, като разбра, че сме араби, а пъкъ ние, арабитѣ, въ дъждовно време хичъ ни нѣма: накваси ли се вратътъ ни — пущай ни вече!.. та като ни нагъна, че бѣгъ, че бѣгъ и току питаме: де е пжтьтъ за *Пазарджикъ?* [1]) Нашитѣ се смѣяха отъ все сърдце.

* * *

Богато село бѣше Кьоселеръ. И ние ядохме и турцитѣ ядоха и пакъ имаше...

Вечерно време музикитѣ на разнитѣ части дадоха концерти. Конкурираха се съ музиката на турската дивизия. Тя свирѣше все турски маанета.

Добре, но една вечерь капелмайсторътъ на 19. полкъ г. Сербезовъ заповѣда на своята музика: „Я дайте да изсвиримъ пъкъ ние „*Хаджи Минчовата*“ та да видимъ какво ще кажатъ!

Като започнаха да се лѣятъ звуцитѣ на познатата ориенталска мелодия, турцитѣ изблѣщиха очи „*Бряааа*!“ „*Чокъ гюзель*“...!“

Едно гостуване.

Отъ нѣмане що да се прави, решихме (азъ и свещеникътъ на 19. полкъ) да посетимъ единъ нашъ колега въ близкото село *Байрамъ-деде*. Тамъ той служеше въ една полска болница.

Сѣдаме въ единъ кабриолетъ и потегляме.

Пжтьтъ минава покрай малкото (десетина-петна-

[1]) *Добричъ.*

десеть кѫщи) татарско село *Бехтеръ*. Като се провидѣ това селце задъ единъ завой, останахме силно очудени: що е това, дето се види катъ жълтъ облакъ надъ самитѣ кѫщи?..

Едва когато наближихме, разбрахме: това бѣше нашиятъ славенъ каптивенъ *балонъ* „Солунъ" който билъ снетъ презъ нощьта до самитѣ покриви на кѫщитѣ и покриваше *цѣлото татарско село*...

Отидохме въ *Байрамъ-деде*. Заварихме колегата тамъ. Лѣкаритѣ излѣзоха все познати хора. А домакиньтъ, сѫщо нашъ Варненецъ, бѣше голѣмъ мукалитинъ — известниятъ Варненски търговецъ и бившъ учитель *Филипъ Крадикончевъ*.

Поканиха ни на обѣдъ. Бѣше постенъ день, т. е., не се разрешаваше да се коли и готви месо. Сложиха ни, обаче великолепна доматена супа и... другото не помня какво бѣше.

Презъ време на обѣда, като поменахме за виденото въ с. Бехтеръ, г. Филпъ Крадикончевъ взе поводъ и разправи следната смѣшна история.

— Имало такова едно село, населено по наполовина съ *татари и християни*. Край селото имало стръмна *скала*.

Християнитѣ си развъждали, покрай друго, и *свини*. Единъ день, единъ голѣмъ и угоенъ *шопаръ* да вземе, че да се подхлъзне отъ канарата, падналъ долу и се утрепалъ. Скалата била до татарската махала. Насъбрали се татарята, гледали угоеното съблазнително прасе, че е *тъкмо за ядене*, но нали пустиятъ имъ законъ не поззолява!? Започнали да се питатъ:

— Не бу, бе? (Що е това, бе?)

— Шошка, бе? Прасе, бе! (на татарски).

— Деилъ, бе! (Не е, бе!)

Станало препирня, защото еднитѣ казвали:

— Аякларжна баксана? Ечкекъ дъръ! (Погледни краката му! Коза е!)

— Сенъ аякларжна бакма, буруна бакъ! Шошка дръ! (Ти краката му не гледай, носа му гледай! Прасе е!

Ужъ не можле да решатъ, дали е *коза*, или *свиня* и рещили да извикатъ селския ходжа.

Идва ходжата, поглежда оттукъ, поглежда оттамъ — прекрасно нѣщо за ядене.

И казва:

Аякларжна баксанъ — ечкекъ дръ; буруна баксанъ — шошка дръ. Абжеба не дръ? (Краката му да гледашъ — коза; носа му да гледашъ — свиня; какво ли ще да е?)

— Чакай — рекълъ — да видя въ Корана.

Затичва се до джамията, грабва Корана и пристига. Слага очилата на носа си, разтваря свещената книга, дълго прелистя и най-после, тържествуващъ казва:

— Ха, булдумъ (Ха, намѣрихъ!)

И пояснилъ: *Канарадань дюшкенъ, буруну ясжлганъ! Бо̀лса, бо̀лса ечкеклеринъ картъ бабасж дръ!..* (Отъ скалата паднало, носа си смазало. Какво ще да е, какво ще да е — на козитѣ старията дѣдо!)

И добавилъ „*Хайда! Изинъ варъ!*“ (Хайде! Разрешава се!)

Грабнали татарята прасето, одрали го и си го подѣлили.

Силенъ смѣхъ изпроводи веселия анекдотъ на бай Филипа...

* * *

Поразходихме се изъ двора на болницата и съ очудване видѣхме, че хората се приготвили за „всѣка евентуалность“: построили си скривалище (отъ аероплани) и даже блиндирани окопи.

Въ едно можахъ да се убедя напълно: — кол-

кото хората сж по-далечъ отъ фронта, толкова сж по-страхливи.

* * *

Знаеше се, че този день Н. Ц. Височество престолонаследникътъ Князъ Борисъ и Фелдмаршалъ Макензенъ обикалятъ фронта на III-а армия.

Докато стоимъ така предъ болницата, до шосето (при насъ дойдоха свещеници и отъ 6-а бдинска дивизия, чийто щабъ бѣше въ сжщото това село) и приказвахме, зачу се шумъ отъ автомобили (откъмъ наше село). Рекохме си: „Това сж Князътъ и Макензенъ!" Тъй и излѣзе.

Като минаха покрай насъ и видѣха внушителна група духовни лица, понамалиха хода и учтиво приеха нашитѣ дълбоки поклони. *Макензенъ* ни направи впечатление съ рунтавитѣ си вежди.

Следъ това се сбогувахме съ нашитѣ любезни приятели и съ бдинскитѣ свещеници и се върнахме въ Кьоселеръ.

Падането на Кубадинъ.

Презъ време на това затишие по нашия фронтъ, единъ день пристигна при насъ и 8-иятъ Приморски полкъ. Това внесе голѣмо оживление и куражъ въ нашитѣ момчета, понеже се намѣриха съ свои земляци, а най-главно, че дивизията се събираше *цѣла*.

На 19. октомврий сутриньта, нашата артилерия откри огънь и бързо зачести стрелбата. Скоро неприятелътъ разбра, че започна артилерийска подготовка, та и той откри огънь.

Ехъ, имаше предъ нашия фронтъ две дългобойни

руски орѫдия, чийто снаряди, на равни интервали попадаха все между селото и нашата позиция, която бѣше предъ селото...

Една наша дружина бѣше бригаденъ резервъ. Събрали сме се при командира (до гробищата) и наблюдаваме.

Па си казваме: „Какъ се не досѣщатъ пусти руси да подигнатъ малко мѣрника — и ще ни направятъ на кълчища!..

Доста време продължиха тия две орѫдия тая стрелба, докато нашитѣ части напреднаха и артилерията ни ги пропѫди отъ мѣстата имъ. Ходихме после да гледаме гнѣздата имъ: отдолу дъски, а върху тѣхъ околчести релси, по които сѫ се движили орѫдията — нѣщо като морски орѫдия. Добре, че ни опази Богъ, та не попаднахме подъ огъня имъ!..

* * *

До нашия щабъ се намираше и щабътъ на турската дивизия, която бѣше назначена за армейски резервъ.

Много любопитствувахме да узнаемъ оперативната заповѣдъ на турцитѣ за тоя день. Запознахме се съ преводчика — нашъ българинъ — и той биде тъй любезенъ да ни я прочете.

Между другото, останало ми е въ ума, че тамъ се казваше: „Запомнете, че въ дѣсно отъ васъ сѫ българи, отъ лѣво отъ васъ сѫ българи и задъ васъ сѫ българи. Срамота е, ако не напредвате. Задъ гърба ви съмъ поставилъ кавалерия: който отстѫпи — ще бѫде посѣченъ".

И наистина тукъ, въ центъра на бойната линия, турцитѣ се биха добре.

Азъ лично имахъ случай да видя, какъ прехвърляха хребетитѣ въ правиленъ боенъ редъ.

* * *

Всички трѣскаво очаквахме падането на *Топра-Хисаръ*. Даже по едно време се пръсна новината, че е падналъ, но скоро се опроверга.

Започнаха да пристигетъ пленници—все руснаци. Нашитѣ части напредваха къмъ чифлика *Сусусъ-Али бей*.

Забравихъ да помена, че още презъ време на прегрупирването, намъ пратиха новъ командиръ на полка — бившъ нашъ дружиненъ командиръ. А досегашниятъ изпратиха на 7. Преславски полкъ.

Най-после, следъ героична борба, падна Кубадинската позиция, но не подъ ударитѣ на германската дивизия, която бѣше назначена да я превземе (*Топра-хисаръ*), а пакъ подъ натиска на IV Преславска дивизия.

И тукъ като навсѣкжде: докато нѣмцитѣ се напипкатъ, нашитѣ свършиха работата...

* * *

И тукъ не мина безъ анектоди.

Имахме единъ писарь въ щаба — федфебелъ Маринъ. Той никога въ бой не е влизалъ. Тъкмо по тия времена, като се водѣха боевете за Кубадинъ, пратили го по работа при другата наша (I) дружина, която влазяше въ състава на отряда на генералъ Кантарджиевъ. Случило му се да мине близо (кой знае, колко близо) до тежкитѣ германски батареи и ги погледалъ като стрелятъ. Идва си и ми разправя:

— Хей, отче, голѣмо нѣщо!.. Снарядитѣ сж толкова голѣми, че, като излѣзатъ изъ орждието, коджа време следъ това се виждатъ като летятъ изъ въздуха и правятъ „пц“ „пц“ „пц“...

— Посмали, казвамъ, Марине, посмали! А той се стреми да ме увѣри.

* * *

Другъ, екзалтиранъ ми разправя:

— Какво нѣщо е да имашъ вѫтрешни линии за съобщение!.. Ето на! Видѣхъ като стоварватъ и после като стрелятъ тежкитѣ германски батареи. Довезоха ги на вагони направо отъ *Вердюнъ* и, безъ да ги стоварватъ, така отъ вагона среляха.

Като стреляха, стреляха, по едно време майорътъ, който ги командуваше, рече: „Болгарски, фертигъ! Хайде, форверцъ! Щурмъ! И нашитѣ нападнаха.

— Следъ това, — продължи разказвачътъ, прикачиха пакъ вагонитѣ съ орѫдията за локомотива и ги върнаха въ *Вердюнъ*...

Дали имаше нѣщо вѣрно въ тия нѣща — не знамъ.

* * *

Щомъ падна Кубадинъ, пристигна на гарата *българскиятъ влакъ*. Като писна свирката му и го забелязаха войницитѣ, громко „ура“ се откърти отъ хиляди гърди...

* * *

Идваха много пленници, руси — все весели и засмѣни. Правѣше ми впечатление обноската на нашитѣ къмъ тѣхъ: никаква омраза! Сякашъ сѫ били на обща работа. Подѣляха братски каквото имаше въ раницата и сухарната торба...

Пуста славянска душа!..

Къмъ Черна-вода.

Полкътъ настѫпваше напредъ, като непрестанно водѣше бой. Срещу нашия фронтъ лежеше *Меджидие*. Къмъ него се стремѣше нашата (III) бригада.

Единъ деиь заваля дъждъ, а презъ нощьта имаше

и буря. Бѣше се разкаляло. Азъ и заведващиятъ прехраната седимъ на сухо между две коли, връзъ които имаше наметнатъ брезентъ и се грѣяхме на огъня.

По едно време, гледамъ иде *Карачаушътъ*, артелчикъ на една отъ ротитѣ, съ празенъ кошъ на гърба и води единъ русинъ. Иде, обаче, отъ къмъ фронта.

— Какво е туй, бе Карачаушъ? (Тая дума е турска и значи *„Черниятъ старши подофицеръ"* Той е отъ с. *Конакъ, Поповско*).

— Остави се, отче, тая нощь пленихме, и ние, кашаваритѣ, единъ руски *чаушинъ*.

— Какъ стана тая работа?

— Нали знаете руски, питайте го: той ще ви разправи.

Наистина, това бѣше руски старши подофицеръ отъ артилерията. Ималъ и сабя, и револверъ, и бинокълъ, които Карачаушътъ о време прибралъ.

— Здравствуй, братушка! — му казвамъ азъ.

— Поклонъ! Батюшка.

— Какъ же ти попалъ въ плену?

И започна на хубавъ и чистъ руски езикъ да разказва произшествието.

Билъ наблюдателъ на батареята. Тръгналъ презъ нощьта изъ царевичнитѣ ниви да отива на наблюдателния пунктъ. Като повървѣлъ доста, видѣлъ между царевичнитѣ стъркове да свѣтка огънь и чулъ говоръ, който му се сторилъ *руски*. Приближава се и поздравлява:

— Здравствуйте, молодцы!

Помислилъ, че сж предни постове или нѣщо таквозъ — не помня точно какъ каза.

Пъкъ то били наши, кашавари, които отишли презъ нощьта да занесатъ храна на момчетата и, понеже било студено, наклали си огънъ, за да се постоплятъ.

Карачаушътъ веднага скочилъ и му отговорилъ:

— О, здрасти, братушка! Добре си дошълъ! Я дай сабята и револвера, па седни да се постоплишъ!

Едва тогава се досетилъ, че това сж българи и се предалъ безусловно и радостно.

Ние похвалихме Карачауша за героичното му дѣло, а пленника задържахме при насъ, като го нахранихме и успокоихме.

* * *

Като падна Меджидие — не помня деня — радостьта ни бѣше голѣма. Имаше много трофеи: картечници, орждия, локомотиви, вагони и пр. Скоро падна и Кюстенджа. Радостьта бѣше неописуема...

Оттукъ нататъкъ нашиятъ полкъ бѣше назначенъ за резерва на 1 Софийска дивизия и, следоват., завихме съ дѣсното рамо напредъ.

Помня, че на шосето имаше надписъ „*За Спа Пунаръ*“, но ние оставихме шосето и ударихме къмъ с. *Махмудъ*, после *Пещера*, после *Евренецъ*.

Азъ се движехъ по диритѣ на полка, като често го застигахъ и пакъ се връщахъ при прехраната.

Тждѣва сж действували турски части.

Имаше много убити турци. Минавахъ между труповетѣ и мжка налягаше душата ми... Едри, снажни, хубави момчета — лежатъ, заспали навѣки!.. Пъкъ колко кръвь изтекло! Цѣли локви! Кръвни хора!

Веднажъ, на връщане, както си бѣхъ самъ въ кжра, възседналъ моя реквизиранъ конь, срѣщамъ една турска батарея отъ скорострелни орждия — отива да заеме позиция. Запрегната бѣше съ *катъри* (*мъски*), но азъ такива катъри не бѣхъ виждалъ: необикновено едри и красиви, дори елегантни.

Батареята се движеше въ дълга колона, а начело яздѣше батарейниятъ.

Възхитихъ се отъ изрядната гледка и си рекохъ:

„Ще поздравя капитана, да видимъ ще приеме ли поздрава!

Като се наближихме, азъ направихъ съ ржка *теманѐ* и казахъ на турски:

„На добъръ часъ! Капитанъ ефенди!“

Той, разбира се, схвана, че азъ съмъ войсковъ свещеникъ: носѣхъ „Червенъ кръстъ“ на ржка.

Капитанътъ прие поздрава, като ми козирува и гласно отговори:

— „Евалла! Папазъ ефенди“ (благодаря, отче!)

Всички войници стреснато обърнаха глави къмъ мене, а всички началствуващи, като минувахъ край тѣхъ, козируваха.

Тая учтивость ми направи отлично впечатление.

— Но... батареята бѣше прекрасна! Каквито бѣха едри катъритѣ, само единъ можеше да влачи орждието, а те запрегнати по три впряга за всѣко орждие и за всѣка ракла.

* * *

Село *Махмудъ*. Мизерничко татарско село, напуснато отъ жителитѣ му — жива душа се не види.

Минахъ го, безъ да се спирамъ.

Отиваме къмъ Дунава. Резерва сме на 16. Ловченски и 25. Драгомански полкове. Стремимъ се къмъ Черна-вода.

На едно равнище е с. *Пещера*. Останало ми е въ паметьта, че тукъ се кръстосватъ две шосета.

Грамадно село съ хубава и голѣма църква. И тукъ никого не намѣрихме.

Надъ селото станаха голѣми боеве. Тукъ Драгоманци дадоха много жертви. Поразяваше ги артилерията отъ крепостьта (Черна-вода).

Въ една сграда (мисля че бѣше училище) видѣхъ задържани 20—30 войници — пленници.

Приближихъ се до тѣхъ. Бѣха много изплашени.

Заговорихъ имъ на влашки и ги успокоихъ, че

нѣма отъ що да се боятъ, че тѣ сж си изпълнили дълга и че за тѣхъ войната е вече свършена. Само да бждатъ послушни и се подчиняватъ.

Отъ радость, тѣ започнаха да ги хвърлятъ нагоре шапкитѣ.

Още на излазяне отъ селото, узнахъ, че е паднала крепостьта. Затова забързахме.

Като минахме селото Евренецъ (то е разположено на брѣга на едно дунавско блато), поехме единъ баиръ. Пжтьтъ—отжпканъ, мекъ и гладъкъ.

Тукъ застигнахъ части отъ софийскитѣ полкове. Духътъ бѣше отличенъ.

Цѣлиятъ пжть бѣше усѣянъ съ патрони (цѣли пачки), ленти отъ картечници и бомби.

Частитѣ караха и добитъкъ, заловенъ по кжра.

Помня: срѣдъ широкия пжть бѣше паднала цѣла цѣленичка (неексплодирала) бомба-бухалка, съ дръжката нагоре.

Всички я заобикаляха, като викаха едни на други:

— Хей, бомба! Пазете се!

Добре, но добичетата не разбиратъ!

Единъ волъ съ голѣми рога се доближава до бомбата. Войникътъ, който го кара, не смѣе да го подгони, за да не закачи бомбата съ краката си и да избие де що има хора наоколо.

Той само вика:

— Хейсъ, хей глупаво говедо!

Всички стоимъ въ трепетъ, готови да легнемъ на земята, щомъ изгърми бомбата.

Но животното излѣзе благоразумно: помириса, помириса страшния уредъ, заобиколи го, па си продължи пжтя..,.

* * *

Стигнахме укрепения поясъ на Черна-вода. Тамъ видѣхъ голѣми дългобойни орждия. Войницитѣ, като минаваха покрай тѣхъ, отбиваха се при тѣхъ, възхищаваха се, а нѣкои дори ги и възсядаха...

Стигнахме Черна-вода, но не влѣзохме въ нея. Спрѣхме се (нашиятъ полкъ) до бариерата и оттамъ зърнахъ величествения мостъ надъ Дунава.

Софийскитѣ полкове, струва ми се, малко закачиха, но намъ не разрешиха да влѣземъ: насочиха ни покрай самия градъ та на северъ, като минахме подъ моста, гдето шосето се провира подъ желѣзницата.

И мжчно ми стана, като българинъ, като гледахъ какъ турски и германски части пресичаха нашитѣ колони, за да отидатъ въ града, а насъ ни спрѣха подъ града, до едни зарзаватчийски градини, да ядемъ зеле...

Това е било германска тактика: гдето има благо, тѣ да се намѣстятъ. Чухъ, че така сторили и съ Кюстенджа и много ми домжчня...

Къмъ Бабадагъ.

Като минахме подъ желѣзния пжть, влѣзохме въ черенъ междуселски пжть и поехме срещния брѣгъ на долината Черна-вода — Кюстенджа. На стръмнината пжтьтъ бѣше тѣсенъ, едва-едва кола да мине.

Дълго се точиха тамъ полковетѣ. Като излѣзохъ горе на равнището — що да видишъ? Цѣлото поле пълно съ войска — наша, родна, българска войска... Полковетѣ се движеха въ походни колони, успоредно между тѣхъ разенъ калибъръ артилерия, а въ самитѣ колони, между ротитѣ — картечнитѣ отдѣления.

Видя ми се много войска. И се почувствахъ гордъ за гдето съмъ българинъ...

Както поменахъ, софийци закачиха малко отъ града. И личеше си. Мнозина войници мъкнѣха въ ржцетѣ си дамаджани съ разни напитки и като се плакнѣха ароматнитѣ течности въ незапушенитѣ сждове, цѣлото поле миришеше на ликьоръ...

Единъ войникъ (отъ шопитѣ) бѣше пийналъ, изглежда, дебелко, защото позалитваше. Нашъ единъ майоръ, като подравни коня си съ него, весело го закача:

— Войникъ, ти сякашъ си пийналъ...

— Ете, кръкнахме по-малко, господинъ... не те знамъ каковъ си чинъ!.. (понеже не можеше отъ земята да види пагонитѣ на майора). Ама кога рече ротнио: „тури нòжо!“ — язе па съмъ пръвио!..

* * *

Стигнахме село *Джабаку.* Каза се, че тукъ ще починемъ 1—2 дни.

Разположихме се покрай село, войницитѣ снеха пушкитѣ и раницитѣ, па веднага се заловиха хоро да играятъ... и да пиятъ ликьоръ отъ Черна-вода — не знамъ какъ се бѣха снабдили?...

По едно време пристигна единъ непознатъ младичъкъ войникъ и пита за мене. Като ме намѣри, попита: — Вие ли сте свещеникъ еди кой си?

— Да, азъ съмъ.

— Изпратенъ съмъ отъ началникъ-щаба на III-а Софийска бригада, да Ви помоля да дойдете съ мене въ селото, за да ви предаде поздравъ отъ Вашитѣ родители.

Трепна ми сърдцето! Скочихъ, възседнахъ и заминахъ. Въ единъ широкъ дворъ, седнали върху грамадни ролки (плячка), разговаряха двама внушителни офицери. Приближихъ се, поздравихъ и се представихъ. Оказа се, че това бѣше бригадниятъ г. полковникъ Цонковъ и неговиятъ началникъ-щаба г. подполк. Тодоровъ.

Тѣ проживѣли доста време въ селото Авренъ, Варненско, гдето баща ми е свещеникъ, а дори г. Тодоровъ живѣлъ въ бащината ми кжща.

На тръгване, баща ми, като го изпращалъ, поржчалъ: „Ако видите моя синъ на бойното поле, по-

здравете го!“ И тѣ ме повикаха, за да изпълнятъ това поржчение. Много мило отъ тѣхна страна. И азъ, на това мѣсто още веднажъ имъ благодаря.

* * *

Заминаха началствуващитѣ лица да опредѣлятъ мѣстото за позиция. Каза се по едно време, че ще укрепяваме най-тѣсното мѣсто между Дунава и морето „*Аллахъ-баиръ*“.

Вдигнахме полка и тръгнахме за тамъ.

Понеже предъ насъ имаше доста войска, ние се не боехме, затова отведохме обоза на прехраната дори предъ позицията — въ с. *Сатжшъ-кьой*.

Хубавичко и спретнато село. Тукъ-таме бѣха поостанали нѣкои отъ жителитѣ му.

Тъкмо се бѣхме настанили, получи се заповѣдь: „напредъ“! Тръгнахме. Насочваха ни къмъ Бабадашкитѣ планински възвишения. Минахме презъ селата: *Еркезекъ*, *Армутлий*, *Куруджа* и стигнахме до с. *Дюлгеръ*. Нощувахме, като се взеха всички предпазителни мѣрки, защото неприятелтъ бѣше наблизо.

Сутриньта осъмнахме съ нова заповѣдь: „назадъ на старото мѣсто!“

Всички недоумѣвахме, особено войницитѣ, на които думата „назадъ“ бѣше непонятна. Но се обясни, че нашата позиция на „*Аллахъ-баиръ*“ е великолепна и че, вмѣсто ние да нападаме руситѣ въ непристжпнитѣ Бабадашки чукари, нека тѣ заповѣдатъ на нашата позиция! Това поуспокои момчетата и всички весели се връщахме, обаче всички знаехме, че имаме оставенъ силенъ ариергардъ, па тамъ е и конната дивизия. Назначението ѝ е: да отстжпва лукаво, за да притегли руситѣ подире си и ги домъкне до нашитѣ позиции.

Стигнахме пакъ въ Сатжшъ-кьой, настанихме се и започнахме усилено да правимъ окопи.

Ако руситѣ се бѣха втурнали веднага, голѣмъ

зоръ щѣхме да видимъ, защото по нашия участъкъ земята се оказа камениста и мѫчно се копаеше. Но тѣ не измѣниха на природата си, а се движеха като гѫсеници, толкозъ повече, че не знаеха що ще срещнатъ, тъй като нашитѣ ариергарди успѣшно маскирваха положението.

Особеното за това време бѣше, че преди още да стигнемъ до с. *Балтаджещи,* а именно при *Ташъ-Бунаръ* станаха три важни нѣща: 1) при насъ пристигна нашата *I дружина,* която бѣше до сега при отряда на ген. Кантраджиевъ и 2) ведно съ нея дойде и 4-ятъ маршовъ полкъ. Значи и полкътъ ни, и дивизията ни се комплектуваха напълно: и 3) Софийска дивизия получи заповѣдь да се връща къмъ Свищовъ, за да мине въ Ромъния.

Балтаджещи.

И тъй, настѫплението на руситѣ вървѣше бавно и цѣлъ месецъ мина, до като стигнатъ до насъ. А въ това време ние напълно се подготвихме.

Когато нашитѣ кавалерийски части наченаха да пристигатъ при насъ, тогава и ние, т. е. обозитѣ, се вдигнахме отъ Сатѫшъ кьой и се върнахме малко назадъ, въ *Балтаджещи.*

О, Балтаджещи! Тръпки ме побиватъ, като поменувамъ това име... Тукъ, при това село, се видя издръжливостьта на българския духъ... Такива боеве се развихриха тукъ, че Тутраканъ бледнѣе предъ *Балтаджещи*!...

* * *

До селото има малко чифличе, отъ северо-западъ и близо до позициитѣ. Тамъ установихме кухнитѣ и обоза. Наредихме се доста добре.

Най-после, започнаха да се чуватъ гърмежи — значи, руситѣ сѫ пристигнали. Ставаха вече и доста сериозни схватки.

Позицията обграждаше селото като подкова: то бѣше на низко, въ равнището, а позицията вървѣше по хребетитѣ. Задъ селото пъкъ имаше резерва позиция (при с. *Тортуманъ*).

* * *

Почти всѣки день отивахъ на позицията, за да гледамъ какъ момчетата подготовляватъ отбраната. Но когато неприятелтъ се появи и начена да обстрелва пѫтищата за позицията, понеже само тѣхъ виждаше, издаде се наредба: никой да не се мѣрка денемъ по пѫтищата. Тогава всичко начена да се сношава съ бойцитѣ само нощя — дори и кухнитѣ.

Балтаджещката позиция се включваше между Дунава и долината, която свързва Балтаджещи съ Сатѫщъ-кьой. Тоя боенъ участъкъ се заемаше въ началото отъ три полка: 48-иятъ съ лѣвъ флангъ на Дунава; до него 47-ятъ, а по въ дѣсно — 19-иятъ.

Артилерия имахме изобилна, а сѫщо и картечницитѣ станаха твърде много.

Ставаха вече, както поменехъ, схватки и, при една такава схватка, паднаха убити въ теленитѣ мрежи двама наши войници.

Командирътъ, който вече, както и всички началствуващи лица, бѣше въ землянката си на позицията, ми изпрати заповѣдь, да се явя презъ нощьта при него, та оттамъ да отида да извърша опѣлото на тия двама войници.

Чакахъ да се мръкне и, като се стъмни, накарахъ да впрегнатъ моето реквизирано конче въ една *текъ-каруца*, която нашитѣ таланти — обознитѣ бѣха намѣрили нѣкѫде.

Като узнаха, че по-този начинъ — съ каруца — ще ходя на позицията. *заведващиятъ прехраната и капелмайсторътъ* пожелаха и тѣ да ме придружатъ.

И тъй, качихме се тримама и потеглихме. Коня карахъ азъ.

Руситѣ имаха обикновението да подържатъ рѣдка, но постоянна стрелба, за да ни пречатъ да подвезваме храна на момчетата и да се сношаваме съ тѣхъ.

Преди да стигнемъ до мѣстото, гдето бѣше командирътъ, трѣбваше да се спуснемъ въ една долчинка, та тогава да се изкачимъ на позицията!

Понеже най-опасното бѣше именно по ската при спусъка въ долината, гледахме да минемъ по-скоро, защото тамъ падаха всички руски куршуми.

Както и да е, най-после стигнахме до землянката на командира. Това бѣше кжща съ две стаи подъ земята. Стенитѣ бѣха обшити съ дъски, за да не се смъква пръстьта.

Командирътъ много се зарадва отъ нашето пристигане, защото затворенъ тукъ отъ известно време — въ очакване руската офанзива — той бѣше петименъ да се види съ хора отъ външния свѣтъ.

Като побеседвахме малко, поискà да ни почерпи по една ракия и кафе.

Азъ, обаче, забелязахъ:

— Г-нъ полковникъ, после ще се почерпимъ. Нека сега азъ да отида и свърша работата, за която съмъ дошълъ. Дай ми човѣкъ да ме заведе при убититѣ.

Тогава той повика една отъ *„свръзкитѣ“* — Георги, разградски адвокатъ, и му заповѣда да ме заведе при командира на III-а дружина, а той оттамъ ще ми даде потрѣбнитѣ хора за по-нататъкъ.

Седнахме съ Георгя въ каручката и потеглихме. Тъмно-рогъ. Единствената свѣтлина идеше отъ подпаленото село *Топалу*, задъ руската позиция.

Карахме каруцата покрай самитѣ наши окопи, за да се не объркаме.

Никой се не видѣше. Всѣки се спотаилъ въ скри-

валището си и кротува. Стрелбата отъ руска страна зачести. Азъ си обяснихъ това съ обстоятелството, че каручката дигаше доста врѣва, понеже бѣше *дрънколива*, каквито сж всички добруджански каруци (тѣ иматъ на ситѣ си медни сахани, които пѣятъ, пѣятъ!...) Чувахме крушумитѣ като минаватъ надъ главитѣ ни. Стреляха руситѣ — не се шегуваха и то все съ „Думъ-думъ", защото се пукаха надъ главитѣ ни и отиваха нататъкъ къмъ ската.

Коньтъ, както поменахъ бѣше плашливъ. При всѣко изпищяване на крушумъ покрай него, той трѣпваше уши, стръсваше глава и спираше.

Георги, който — явно бѣше — сжщо много се изплаши, каза по едно време:

— Отче, да слѣза да водя коня, защото не върви.

— Слѣзъ, Георге!

А азъ останахъ върху каруцата, като продължавахъ да се свивамъ на кълбо при всѣко изпищяване надъ главата ми.

Щомъ Георги слѣзе и излѣзе предъ коня, тоя последниятъ се прилепи веднага до гърба му и вече се не отдѣляше отъ Георгя: накждето кривнеше Георги, натамъ поемаше и той.

Така, държейки се всѐ близо до окопа, следъ доста дълго пжтуване, най-после стигнахме до землянката на командира на III-а дружина.

Тамъ стрелбата бѣше още по-силна, защото свръзкитѣ и телефониститѣ сж запалили въ скривалището си огънь, (понеже бѣше доста студено) и колкото и да го криеха, все пакъ една свѣтла заря постояно стоеше върху окопа. Види се по нея се мамѣха руситѣ и стреляха.

Слѣзохъ и азъ отъ каруцата и изпратихъ Георгя да отиде и повика нѣкой ординарецъ, да дойде и държи коня. Георги бързо отиде, но нито той се върна, нито нѣкой дойде: всѣки си пазеше кожата.

Тогава азъ свързахъ юздитѣ на коня о коле-

лото, мѣтнахъ на гърба му едно черже и отидохъ да диря командира на дружината. Минахъ покрай свръзкитъ и ги смъмрахъ за гдето не благоволиха да дойдатъ и се погрижатъ за коня ми. Единъ се обади:

— Дѣдо попе, не виждашъ ли, че стрелятъ. Нѣмаме време да ставаме пастърма за гаргитѣ ... Ние се чудимъ какъ си дошълъ по такова време! ...

И моятъ Георги се бѣше свилъ при тѣхъ.

— Поглеждайте отъ време на време къмъ каруцата! — поржчахъ азъ и запитахъ: отъ де се отива за землянката на командира?

Единъ отъ ординарцитѣ ме поведе по хода за съобщение и ме отведе до търсената землянка. Почукахъ на дъсчената врата и влѣзохъ. Мрачно и тъмно помѣщение, освѣтлявано само отъ една газова лампа. Отвсѣкжде пръсть. Майорътъ и адютантътъ му, почернѣли, брадясали, изцапани — живи да ги оплачешъ. Като ме позна въ сдрачината, майорътъ викна:

— О, отче, добре дошълъ! Брей, забравихте ни въ тия къртичани дупки. Вижъ на какво сме заприличали! ... Седни де, седни да видимъ какво чинешъ, какво ново-вехто?

Азъ му обяснявамъ, че съмъ дошълъ по заповѣдь по такава и такава работа, затова нека да я свърша, че после ще приказваме.

— А, после нѣма и да дойдешъ вече! — заявява майорътъ.

— Не, ще дойда! Дай ми сега хора да ме заведатъ на мѣстото.

Веднага повика петь души санитари и ги тури на разположението ми. Тръгнахме.

Стрелбата бѣше все тъй честа. Затова решихме да вървимъ по хода за съобщение. Добре, но често се сблъсквахме въ мълчаливата тъмнина съ хора, пратени по работа. И всѣки, съ когото се сблъс-

кашъ, считаше за длъжность най-грубо да те изпсува — тъй дебело, по български.

Не би! Излѣзохме изъ окопа и тръгнахме по бруствера. Тамъ пъкъ по-лошо: куршумитѣ пищятъ. Моитѣ санитари се изплашиха и... хайде пакъ въ окопа. И така, нѣколко пѫти като излизахме и влизахме въ окопа, стигнахме до окопитѣ на 11-а рота, гдето бѣха убититѣ.

Заварихме ги погребани вече, току задъ окопа.

Но макаръ и погребани, решихъ да прочета съответнитѣ молитви. Влѣзохме въ окопа до гробоветѣ, скрихме се задъ пръстьта на бруствера. Запалихъ азъ свѣщи, каквито бѣхъ взелъ съ себе си, като пазѣхъ да се не види свѣтлината отъ непріятеля. Единъ отъ санитаритѣ донесе отъ нѣгде върху една керемидка огънь, турихъ на него тамянъ. Приятна миризма се пръсна наоколо и наченахме опѣлото. Единъ отъ санитаритѣ бѣше черковенъ пѣвецъ и сега тихично ми помагаше.

По едно време дойде за моментъ при насъ командиръ̀тъ на ротата и пакъ се скри. Привлѣчени отъ миризмата на тамяна, показаха се и нѣколцина войници.

Като си свършихме работата, благословихъ гробоветѣ на тия герои, изпѣхме тихичко „Вѣчная память“... и потеглихме назадъ при сѫщитѣ обстоятелства.

Понеже много окъснѣхъ, тъй като мѣстото бѣше много далечъ, почти до брѣга на Дунава, азъ не се отбихъ пакъ при майора, ами решихъ да вървя направо.

Кончето съ каручката намѣрихъ на 50 метра далечъ отъ мѣстото, гдето го бѣхъ оставилъ. Разбрахъ, че никой не го е поглеждалъ. Добре, че съмъ свързалъ повода му на колелото... иначе, кой знае гдѣ щѣше да отвлѣче каручката, каквото бѣше плашливо!...

Рекохъ да развържа поводитѣ, но тѣ се бѣха тъй затегнали, че цѣли 15 минути ги развързвахъ, а стрелбата сé продължаваше . . .

Най-после ги развързахъ, качихъ се на каруцата, повикахъ Георгя, който този пѫть не рачѝ да се качи, а тръгна напредъ и коньтъ подире му, и потеглихме . . .

Когато стигнахме при землянката на командира на полка, бѣше вече срѣднощь.

Слѣзохъ отъ каруцата, предадохъ коня на грижитѣ на ординарцитѣ и се приближихъ до вратата на землянката. Почудихъ се, като не чувахъ никакъвъ гласъ.

— Чудна работа — си казахъ: тукъ трѣбва да сѫ, освенъ командиръть и адютантътъ, още и капелъ-майсторътъ и заведващиятъ прехраната. А защо не се чуе глъчка? . .

Почукахъ и влѣзохъ. При слабата свѣтлина, видѣхъ, че всички сѫ вѫтре, но мълчатъ.

— Добъръ вечерь! — поздравихъ.

Едва тогава се обади командиръть и нѣкакъ съ безпокойство каза:

— Ехъ, отче, завърна ли се най-после? Не си ли раненъ? Кой ме караше да те пращамъ по такъво време!? . . .

Разбрахъ, че безпокойството за мене е било причина за тая натегната атмосфера.

— Слава Богу, г. полковникъ — живо здраво ходихъ и се върнахъ и свършихъ работата си благополучно.

Добриятъ човѣкъ! — той много се безпокоеше, толкозъ повече, че преди нѣколко време, още като се окопавахме, генералътъ бѣше ме видѣлъ на позицията и бѣ заржчалъ на командира:

— Много, много да не излагате свещеника на опасность! . . .

Както и да е, благополучно се свърши. Ко-

мандиръ̀тъ, твърде доволенъ, почерпи по 1—2 ракии и по едно кафе.

Сега — ще си тръгваме назадъ — за чифлика. Командиръ̀тъ ни даде единъ коненъ ординарецъ, за да ни показва пѫтя.

Качваме се на каруцата. Капелмайсторъ̀тъ заяви, че този пѫть той ще кара коня.

— Недей — казвамъ му азъ: коньтъ е плашливъ и не му знаешъ табихетя. Остави на мене!

— Не! Азъ ще го карамъ. Азъ обичамъ коне и съмъ каралъ много пѫти!

Не би! Отстѫпихъ.

Добре, но като стигнахме до опасния скатъ и понеже стрелбата още продължаваше, ординарецъ̀тъ каза:

— Тука да минемъ бързо, защото е опасно: падатъ крушуми!

И пусна коня си тръсъ.

Нашиятъ конь, който до сега вървѣше спокойно подире му, се изненада отъ това, хукна и той напредъ, каруцата загърмя и дигна шумъ до Бога, кончето се изплаши, изведнажъ се измѣтна на страна и обърна каруцата. Всички изпопадахме ... Благодарение, че се свърши само съ обѣлването носа на капелмайстора ...

Коньтъ съ преднитѣ колелета стигналъ ординареца и се спрѣлъ при него.

Както и да е, сглобихме пакъ каруцата и полека-лека, като водѣхме коня за юздата, стигнахме най-после въ чифлика.

На другия день, единъ нашъ офицеръ отъ другия флангъ на полка, се билъ нѣщо разболѣлъ и дойде въ чифлика.

Още щомъ ме видѣ и завика:

— Отче, ти тази нощь си дохаждалъ въ окопитѣ, ха?

— Отъ де знаешъ? Кой ти каза?

— Тутакси цѣлата бойна линия знаеше. Па знаеха и защо си дошълъ. И думаха: „Гледате ли? Кога ни убиятъ, нѣма да ни хвърлятъ като псета въ трапа, ами ще ни прочетатъ една молитва, като на християни!...“

Българското „Термопили“.

Руската офанзива.

Нашитѣ хванаха прѣсни пленници и отъ тѣхъ узнаха, че руската офанзива ще почне скоро: дори узнаха и деня, когато тя ще започне, а именно 30. XI.

Нѣколко дни преди това, обаче, едно руско дългобойно орждие, поставено на хребета, който се видѣше далечъ въ дъното на долината, свързваща с. *Балтаджещи* съ с. *Сатжшъ-кьой*, постоянно обстрелваше пжтя, който върви по тая долина, тъй като по него се движеха наши обози съ фуражъ и пр. Добре, но снарядитѣ, вмѣсто да падатъ на пжтя, пръскаха се високо надъ нашия чифликъ. На всѣки 5 минути редовно падаше снарядъ. Благодарение, че се пръскаха високо, та не ни причиняваха никаква щета.

Седимъ си ние съ поручика въ стаята и, като минатъ 5 минути отъ падането на единъ снарядъ, азъ казвамъ:

— Славе, минаха 5 минути! Слушай сега какъ пищи новиятъ!

И наистина, още докато говоря, ето че се зачува шрапнелътъ: пиу, пиу... и прасъ!... надъ самата сграда и куршумчета затракватъ по цинковия покривъ...

Това страшно ни тормозеше, защото можеше да пуснатъ руситѣ вмѣсто шрапнелъ — граната... Тогава отидохме по дяволитѣ!...

Но, благодарение, че започна офанзивата на не-

приятеля, та на това оржди се намѣри друга работа . . .

Най-после дойде и 30. ноември. Къмъ 8 часа начена да се обажда руската артилерия отъ разни пунктове. Скоро артилерийскиятъ огънь зачести.

Нашитѣ разбраха, че започва страшната разправа и отпушиха огъня на нашитѣ батареи. Сега ние ги имахме повече отколкото при Тутраканъ. И се развихри такъвъ страшенъ ураганъ, че забравяшъ дето си на земята, а мислишъ, че си нѣгде горе, въ атмосферитѣ, гдето става бой между небеснитѣ тѣла . . .

По едно време — не помня точно часа — но, въ всѣки случай, бѣше следъ обѣдъ — ние, привикнали вече на гърмежитѣ на артилерията, влѣзли бѣхме въ стаята и беседвахме; ехъ, раздаде се, по едно време, единъ страшно силенъ шумъ — като отъ проливенъ дъждъ.

Веднага изкочихме навънъ да видимъ, какъвъ е тоя дъждъ: струваше ни се, че по цинковия покривъ пада пороенъ дъждъ. Нѣмаше никакъвъ дъждъ и времето бѣше ясно и слънчево.

Тогава поручикътъ, по-сведущъ отъ мене, каза:

— Хж, това е пушечна и картечна стрелба отъ нашитѣ; навѣрно сж се появили първитѣ неприятелски вериги.

Втрещенъ отъ това откритие и ужасенъ отъ шума на стрелбата, азъ влѣзохъ въ стаята и, въ единъ кжтъ, не смущаванъ отъ никого, горещо се помолихъ Богу за успѣха на нашето оржжие...

При Тутраканъ бѣхъ по-спокоенъ, но тукъ наистина се уплашихъ. Ако руситѣ разбиятъ нашия фронтъ, ще минатъ въ тилъ на цѣлата ни армия.

По едно време, въ разгара на борбата, както си стоимъ съ поручика въ двора, ето че отъ селото начена да излиза единъ полкъ и да се отправя къмъ позицията.

— Тичайте, бре момчета, да видите, какъвъ е този полкъ.

Единъ се затича и, като се върна, обади: „9 германски полкъ, г. поручикъ!“

Следъ полка наченаха да вървятъ батареи: една две, три — отдѣление! Че още едно, че още едно! И всички отиваха за позицията.

Осведомихме се, че въ селото се намира още единъ нѣмски полкъ и още единъ български, па и турски..., Ехъ, имали сме, значи още войска!... Поручикътъ хвърли шапката възбогъ. Тия войски бѣха навѣрно армейскиятъ резервъ.

Успокоихме се и силно се възрадвахме.

Боятъ продължаваше съ неотслабваща сила.

И тоя страшенъ ураганъ продължи сѐ съ тая сила деня и нощя, та едва на 2. XII. следъ обѣдъ руситѣ си взеха 5-тѣ пари, дето се вика, и спрѣха.

* * *

Като поутихна боятъ, възседнахъ коня и отидохъ да видя, дали пристигатъ ранени въ лазарета. Той бѣше въ окрайнината на селото. Едва сега започнаха да пристигатъ първитѣ ранени. По-рано никой не е можалъ да се измъкне изъ вихрушката. Веднага снехъ расото и се опретнахъ да помагамъ на лѣкаритѣ.

Охъ, имаше страшно осакатени хора...

И, като гледахъ ловкитѣ движения на лекаря, струваше ми се, че е много жестокъ, като прекарваше презъ дупката, пробита отъ куршума, натопенъ въ *иодъ—бензинъ* фитилъ...

Помагахъ колкото можехъ и сълзитѣ ми постоянно течаха... Гледахъ да бжда и до главата на умиращитѣ...

Донесоха и убити, между тѣхъ и двама офицери: подпоручикъ *Нойковъ Боянъ* и *Кюркчирадевъ Крумъ*

— и двамата наши варненци. Охъ, какъ ме заболѣ сърдцето и за единия и за другия!... Млади момци, хубави като капка ... На Бояна половината черепъ е отнесенъ и мозъкътъ му е потекълъ...

А Крумъ току-що се бѣше завърналъ отъ Швейцария, гдето отишълъ да лѣкува туберкулозния си дробъ. Лѣкаритѣ не го пущаха да отиде на позицията, защото още имаше хрипове, но той не слуша — искалъ да се види съ приятели, защото много се затжжилъ. Отиде и... тамъ го завари руската офанзива.

Лежи предъ мене и дробътъ, който той толкова се мжчеше да излѣкува, сега се видѣше презъ дупката, която снарядътъ е отворилъ въ рамото му...

По-тежко раненитѣ изпратихме, следъ превръзката въ дивизионния лазаретъ, а като привършихме съ раненитѣ, заловихме се да погребемъ убититѣ.

Имаше между тѣхъ и такива, които паднали убити още въ началото и престояли три денонощия подъ градъ отъ куршуми въ теленитѣ заграждания. Месата имъ и дрехитѣ имъ бѣха като кълчища...

На офицеритѣ устроихме тържествено погребение въ църковния дворъ. Присжтствува и началникътъ на дивизията съ цѣлия си щабъ. Подпоручикъ Нойковъ бѣше племенникъ на н-къ щаба г. полковн. Нойковъ). Па присжтствуваха и германски офицери отъ 9. и 22. полкове.

* * *

Не помня точно въ кой день, видѣхме, че отъ могилката, гдето се намираше командуващиятъ армията, се вдигна аеропланъ, прелете надъ насъ и отиде къмъ неприятеля. По едно време чухме, пилотътъ стреля съ картечницата си и се удивлявахме, що значи това. Но, ето че аеропланътъ бързо се връща и се опита да слѣзе при насъ — при чифлика, обаче, ималъ е, види се, нѣкакъвъ недоста-

тъкъ, та се обърна презъ глава. Затичахме се да помогнемъ. Оказа се, че нѣма нищо лошо, пилотътъ и наблюдателтъ сж само одраскани.

Тѣ ни съобщиха първи, че руситѣ отстжпватъ!".

Ехъ, каква бѣше радость!.. Всички викнахме „ура!"

* * *

Следъ като обърна моето реквизирано конче каруцата ни, и азъ решихъ да го смѣня. Доложихъ на командира, че коньтъ ми е кжсогледъ, та се много плаши и че ще ме утрепе нѣгде, затова нека заповѣда да ми се даде другъ конь. И той разпореди.

Въ нестроевата рота водѣха още отъ тутраканската плячка единъ конь-камила — толкова бѣше високъ.

За него се знаеше, че е принадлежалъ на ромънски бригаденъ командиръ. Понеже бѣше извънредно високъ, никой не искаще да го язди — кжсаха имъ се панталонитѣ.

— Дай ми „бригадния!" — казвамъ на поручика — азъ ще го качвамъ.

Азъ съмъ свикналъ съ коне още отъ детинство въ село и съмъ голѣмъ „черкезинъ" на яздата.

И тъй, взехъ коня, турихъ му име „Карпъ" дадохъ му захарь, която той съ голѣма охота прие, и го възседнахъ... Ехъ, колко е приятно да яздишъ върху силенъ и голѣмъ конь.

* * *

Още сжщата вечерь отидохме на позицията, да видимъ хората следъ боя.

И офицери и войници — всички бѣха просто страшни: почерняли, опушени, оцапани, брадясали — страхъ да те поеме...

Честитки, прегръдки, възторгъ, сълзи... както му е редътъ.

Докато бѣхме още тамъ, казаха, че нашиятъ полкъ ще бѫде смѣненъ отъ „*Нойенсте регименть*“ (деветиятъ германски полкъ).

Дочакахме нѣмцитѣ въ землянката на командира и приемане — предаването стана при тържествена обстановка: казаха се речи, станаха взаимно представления, гдето и азъ минахъ подъ титула „регименгсъ-пристъръ. . .“

* * *

Най-после ротитѣ, една по една, наченаха да напущатъ позицията и да слазятъ къмъ селото на почивка.

Влѣзохъ помежду войницитѣ (на поляната, дето се спрѣха). Ехъ, що да видишъ? измърсени, оплѣскаии, опушени, брадясали, цѣли страшилища!!.. И коя, мислите бѣше първата имъ работа, като стигнаха на мѣстото за почивка? Да се измиятъ, да се почистятъ, да се избръснатъ ли? О, не, лъжете се! Първата имъ работа бѣше *да се заловятъ на хоро*!... Веднага писна единъ кавалъ, па гадулка, па втора, че най-сетне засвири музиката, та се заловиха и офицери, та стана чудо и поменъ...

Азъ се удивлявахъ и си шепнехъ: „Боже, Боже, *какви нерви има българскиятъ войникъ*!...“

* * *

А какви сѫ били тридневнитѣ непрекѫснати боеве, ще заключите отъ това, че следъ день-два нашитѣ преброиха само предъ фронта на нашия полкъ повече отъ 2000 неприятелски трупа... Имаше руски майори повиснали на мрежитѣ...

А началникътъ на патронния обозъ, (оръжейниятъ майсторъ) ни съобщи най-прѣсната статистика, а именно: че отъ началото на войната до тукъ III-а армия е изстреляла 75 милиона патрони, а сега *само за три дни* — 73 милиона!..

Руситѣ нападаха на вълни, на вълни (отъ по 20 метра една отъ друга) и ние бѣхме спрѣмо тѣхъ една шепа. И Богъ помогна, та отстояхме и още какъ!..

Затова наричамъ азъ Балтаджещи *„Българско Термопили“*.

Напредъ и все напредъ!

На другия день следъ слазянето на полка отъ позицията, докараха въ село пленения *бронированъ автомобилъ (танкъ)* *„Скобелевъ“*.

Отидохъ да го разгледамъ.

Страшно оржжие! Отвсѣкждe загънато съ дебела броня. На колелата има каучукъ, но не надутъ, а плътенъ, масивенъ. Личатъ мѣстата (съ хиляди), гдето удряли куршумитѣ, но отскачали назадъ..,

Войникътъ който го пазѣше, разказваше, че прислугата му била (вжтре) отъ 7 души и всички намѣрени мъртви. Като се вземе предъ видъ, че танкътъ има всичко на всичко едно единствено отверстие (една цепнатина) отъ около 1 сантиметъръ, презъ която е издадено дулото на картечницата му, и презъ която е избита прислугата, можете да си съставите идея за картечната и пушечна наша стрелба...

Отзадъ танкътъ имаше две голѣми куки, съ които смѣталъ да закачи нашата телена мрежа и да я повлѣче... Намѣренъ билъ въ положение съ задницата къмъ насъ: значи, готвѣлъ се е да завлича теленитѣ заграждения...

* * *

Почивката продължи нѣколко дни. Презъ това време падна Букурещъ. Тая новина внесе свежа струя на едно голѣмо ободряване. Тя биде посрещната отъ войницитѣ съ възторгъ.

15. XII. Наново потеглихме напредъ. Три-четири дена не срещнахме никакъвъ противникъ.

Помня, че минахме презъ много села, между които Еркезекъ, Фагараши Ной, Рахманъ.

Когато се наваляхме къмъ полето за Акъ-Пунаръ, отъ отсрещнитѣ хребети (Бабадашка позиция) наченаха да се обаждатъ рускитѣ орждия.

Полкътъ се разви въ боенъ редъ и потегли за участъка между *Акъ-Пунаръ* и завоя на шосето за *с. Черна.*

* * *

Въ с. Акъ-Пунаръ зърнахъ отдалечъ църква. Рѣкохъ: чакай да отида да я разгледамъ. Кога пристигнахъ, що да видишъ? — Църквата пълна съ коне, дори и олтарьтъ.

Питамъ войницитѣ: каква часть сте вие? Какви християни сте вие? Какъ дръзнахте да вкарате тия коне тука и да оскверните светото мѣсто?

Единъ подофицеръ ми отговори:

— Каквото ни заповѣдатъ — това вършимъ, дедо попе. Ние сме 4-и дивизионенъ ескадронъ.

— Кой ви е командиръ?

Той назова името на единъ твърде известенъ нашъ общественикъ отъ широко-социалистическата партия.

Обяснихъ си всичко. И страшно кипнахъ. Па казахъ на подофицера и войницитѣ (защото поручикътъ го нѣмаше):

— Ще кажете на поручика, че, ако до единъ часъ не очистите църквата, ще обадя направо на началника на дивизията за това кощунство и какво ще стане по сетне — не знамъ. Кажи му, че това е казалъ свещеникътъ на 48-ия полкъ. Подиръ единъ часъ азъ пакъ ще мина!...

И, наистина, минахъ, но въ храма вече нѣмаше никакви коне, нито хора...

* * *

Още като стигнахме до село *Фагараши Нои*, получи се заповѣдь да дадемъ една дружина къмъ конната дивизия. Така, че останахме пакъ само две дружини: I-та заемаше позиция, а III-а — въ резерва и стоеше при самия завой на шосето.

Тамъ, въ дѣсно, има голѣма гола височина, овѣнчана съ чудни скали. Решихъ да се изкача на върха, за да видя каква е гледката оттамъ. Трудно бѣше изкачването, но затова пъкъ морално награденъ, защото се видѣше като на длань цѣлата бойна обстановка. Виждахъ всички наши батареи отдѣсно и лѣво, какъ стреляха и проследвахъ и попаденията имъ отсреща, у руситѣ. Виждахъ и нашитѣ бойни вериги.

По едно време наченаха да пищятъ около мене куршуми: навѣрно руситѣ забелязаха моята черна фигура върху голата скала и стреляха. Като помислихъ, че може да ми пратятъ и нѣкой снарядъ, убоякъ се и бързо слѣзохъ при дружината.

Мръкна се. Стана тъмно — рогъ. Дружината получи заповѣдь да върви напредъ и да заеме с. *Черна*.

Мене пратиха да намѣря щабнитѣ ординарци и да ги пратя сѫщо за Черна. Съ тѣхъ тръгнахъ и азъ.

Въ тъмнината се бѣлѣе шосето и се чудя, защо моятъ Карпъ не ще да се качи на шосето. Като го насилихъ, той най-после тръгна къмъ шосето, но какво се оказа? Къмъ шосето имало стръменъ брѣгъ, който азъ въ тъмнината не виждахъ, но коньтъ много добре виждалъ и, като си избра мѣсто, начена да се спуща по стръмнината. Доста дълго слиза — като въ кладенецъ. Но, най-после, доброто животно стѫпи на шосето.

Застигнахъ нашата III дружина до самото село, а въ самата окрайнина на селото застигнахме една

дружина отъ 11. маршови полкъ, която трѣбвало да заеме селото и до това време да бѫде вече на оттатъшната му окрайнина, но се оказалъ сериозенъ противникъ и тя спрѣла тукъ. Даде се строга заповѣдь: да върви! Отиде и нашиятъ адютантъ съ нея, да види какво ще се окаже отпредъ и да докладва.

Съ командира на полка и цѣлия щабъ влѣзохме въ селото и отседнахме въ най-близката голѣма кѫща. Домашнитѣ се оказаха тамъ — българи, хемъ какви българи!.. говорятъ български по-добре и отъ баща ми!...

Покани ха ни въ голѣма послана стая, па тръгнаха да ни цѣлуватъ, жени и мѫже, рѫка, а на очитѣ имъ сълзи отъ радость — зеръ родно войнство срѣщатъ...

Свързахме се съ телефонъ съ 11. маршова дружина, па и адютантътъ се върна и разбрахме, че задъ селото има силенъ неприятель. Селянитѣ ни разправяха, че тукъ руситѣ имали дори цѣлъ лагеръ...

Цѣла нощь не мигнахме: презъ всичкото време сме се разправяли по телефона съ бригадата и дветѣ артилерийски отдѣления „Шипка и „Шейново".

Бригадниятъ не вѣрваше, че сме въ Черна, та стана нужда и азъ — свещеникътъ на полка — да му се обадя, за да повѣрва.

Както и да е, успѣхме да се спазаримъ съ артилерията, че, щомъ съмне, ще открие огънь по неприятеля задъ село, а ротитѣ на 11. дружина да се оттеглятъ малко назадъ, за да не бѫдатъ поражавани отъ наши снаряди...

Съмна се. Съгласно условието, артилерията започна своята пѣсень. Отговориха и руситѣ. И по небето надъ селото се кръстосваха тѣхни и наши снаряди...

* * *

Отъ нѣкое време 11. дружина не отговаря по телефона. Чудна работа! Защо? Пращаме да провѣрятъ телефонния кабелъ. Връща се войникътъ и води единъ селянинъ съ намотана стотина метра жица въ ржката му.

Помислилъ човѣкътъ, че е останала отъ руситѣ и като видѣлъ, че добитъкътъ я тъпчи, рекълъ да я прибере.

— Застреляйте го веднага! — вика ядосанъ командиръ̀тъ.

Гледамъ селянина: старъ човѣкъ, съ бозеви дънести потури, съ голѣмъ калпакъ, съ благодушно лице, сякашъ че е чичо ми. Явно бѣше, че не е имало умисъль...

— Г-нъ полковникъ, моли се той, азъ съмъ българинъ. Ако знаехъ, щѣхъ ли да сторя такова нѣщо! Прости ме!

Полковникътъ гнѣвно повтаряше: „Застреляйте го!“

Азъ се одързостявамъ да му заговоря:

— Г-нъ полковникъ! Сега бой се води, имаме си друга важна работа. Да го затворимъ въ зимника, по после ще видимъ тая работа.

Съгласи се.

Пренощува бедниятъ селянинъ въ дома. На сутриньта командиръ̀тъ, комуто азъ дълго говорихъ преди това, реши да го пусне.

— Трѣбваше баремъ единъ бой да ти теглимъ, но хайде! нейсе... Да благодаришъ на дѣда попа! Знаешъ ли каква бела щѣше да ни докарашъ?

— Простете! Азъ много сбъркахъ... И се разплака стариятъ човѣкъ...

* * *

Както поменахъ, населението не бѣше вдигнато. Една селянка, българка, като чула, че въ селото

имъ дошълъ свещеникъ, (тѣхниятъ избѣгалъ), дойде въ квартирата ни, за да ни моли да ѝ прочета четридесятна молитва (родила дете).

— Хайде да идемъ въ църква — казвамъ ѝ азъ. Тука, както виждашъ, хора, гюрюлтия, телефони... невъзможно.

— Ти, дѣдо попе, отивай, пъкъ азъ да отида да повикамъ „даскала“ (пѣвецъ) да отвори черквата.

Дойде „даскалътъ“, отвори, прочетохъ на жената молитва и я отпратихъ. Пъкъ ние съ пѣвеца, като се запознахме, решихме да си попѣемъ отъ влашкитѣ псалтикии.

Навънъ боятъ вървѣше... артилерията бумтѣше...

По едно време се чу силенъ трѣсъкъ и празднатa църква силно закънтя...

Пѣвецътъ, изплашенъ, ми казва:

— Отче, хайде да излизаме! Черквата е белѣзано мѣсто, а между руситѣ има и татари, та може да пратятъ нѣкой снарядъ и върху църквата...

Излѣзахме. Тъкмо заключвахме пѫтната врата, единъ снарядъ се изтърси, току до насъ — на 10—15 метра...

На кладенеца предъ църквата имаше много хора: жени, войници, па и добитъкъ. Всичко се разбѣга гдето му видятъ очитѣ...

Азъ хванахъ една тѣсна уличка и гледахъ само да не ме заведе при руситѣ. Стигнахъ невредимъ въ щаба. Но сега започна и пушечна стрелба. И куршумитѣ барабанѣха по дъсченитѣ огради. Командиръ̀тъ ми дума:

— Върни се въ Акъ-Пунаръ — тукъ както видишъ, е опасно. Ако потрѣбвашъ, азъ ще те повикамъ.

Надвечерь нашитѣ успѣха да прогонятъ неприятеля и боятъ утихна. На сутриньта получавамъ заповѣдь: ела да погребешъ двадесетина души убити презъ нощьта.

Влизамъ въ селото и отивамъ къмъ църковния дворъ, гдето ще погребемъ юнацитѣ. Една баба, като ме видѣ, викна: И-и-и, попче, вчера убиха ей тука едно попче сѫщо като тебе...

— Не е убито, бабо, живо е, живо!

Понеже тя видѣла, че азъ паднахъ на земята отъ силния трѣсъкъ на снаряда и че имахъ на ржката си „Червенъ кръстъ", а сега нѣмамъ (защото бѣхъ облекълъ друго расо), сторило ѝ се, че съмъ убитъ.

На всѣки случай, снарядътъ отнесълъ единъ жгълъ отъ кѫщата на пѣвеца и ранилъ едно отъ децата му.

* * *

Въ първия недѣленъ день ударихме камбаната за църква. Храмътъ бѣше великолепенъ: най-хубавиятъ отъ виденитѣ изъ Добруджа.

Събраха се много хора. Отслужихъ утренно правило и поздравихъ народа съ сладката свобода. Хората плачеха отъ умиление...

И сега, като си спомнямъ за това, все се кѫса отъ мѫка сърдцето ми: защо излъгахме хорицата?...

* * *

Погребахме падналитѣ презъ нощьта, между които и офиц. кандидатъ Марчевъ, синъ на Миндо Марчевъ отъ Добричъ.

Какви добри българи имаше въ това село се заключава отъ това, че като копаехме гробоветѣ, завърнаха се нѣколко каруци мѫже отъ Рени — ходили на ангария, откопчили се и побѣгнали. Не си отидоха по домоветѣ, за да успокоятъ домашнитѣ си, ами веднага дойдоха да помогнатъ на копаенето...

* * *

Доста преседѣхме въ Черна. Момата на моя хазаинъ искаше непремѣнно да се научи да чете и

пише български. Седнахъ и ѝ написахъ четливо българската *азбука* и дадохъ нуждитѣ обяснения. Колко се зарадва добрата девойка!.. И колко милѣеше за България!... Какъ искаше да я види!...

Къмъ Мачинъ.

Вдигнахме се и отъ Черна. Изнесохме обоза на прехраната на една поляна, северно отъ селото, понеже бѣше по-близо до фронта и центъръ.

Тамъ престояхме 12 дни (доколкото помня).

Съ поручика спѣхме въ офицерска палатка, но какъ? Понеже наоколо бѣше гора, оридинарцитѣ насѣкоха вършинакъ и го растлаха на земята. Върху него слагахме пълното съ слама платнище, и върху платнището, облеченъ въ вълчата шуба, безъ да съблича̀мъ дрехитѣ си, лѣгахъ си да спя. Краката ми, обути въ полуботушки, по които имаше най-малко 5 килограма каль, налепена съ стърнище, висѣха вънъ отъ платнището, върху самата кална и студена земя. А вънъ и върху палатката — снѣгъ.

Тамъ азъ придобихъ ревматизъмъ, отъ който още страдамъ.

Предъ палатката обикновено горѣше голѣмъ огънь, а задъ него, вързанъ на колъ, стоеше моятъ конь „Карпъ", покритъ съ човалъ и платнище, а отпреде му изсипанъ една крина ечмикъ...

Така прекарваше нощитѣ бедното животно...

* * *

Когато полкътъ стигна до лозята на с. *Гречи*, решихъ да го настигна.

И заварихъ такова положение:

Времето лошо: лапавица, киша, поледица. Веригитѣ изкачили и превзели *сиянитнитѣ* възвишения, гдето гората бѣше гъста — настоящъ лесъ... Обаче, духътъ наченалъ да отпада, защото не се обаж-

даше нашата артилерия. А нашитѣ войници, не чуватъ ли бумтежа на собствената артилерия, почватъ да се омърлушватъ...

Ето защо, правѣха се всички усилия, за да се изнесе горе артилерия. Пѫтища — никакви. Сварихъ тъкмо когато успѣха да изнесатъ едно орждие, запрегнато въ 10 впряга. А снарядитѣ войницитѣ носѣха по единъ въ човалчета...

Като стигнахъ при щаба на полка, тъкмо се гласѣха да отидатъ на новъ наблюдателенъ пунктъ.

Отидохъ въ наблюдателницата на бригадата (досегашна наша). Имаше и *рогатка*. Тъкмо тогава стана долу, въ полето, голѣмиятъ бой между нашата и руска конница (около кота 90). Руситѣ се втурнаха, съ голѣма конска маса, върху нашитѣ пехотни роти, които заемаха окопитѣ си по единъ ридъ. Нашитѣ ги посрещнаха съ натъкнати ножове и много руски коне се натъкнаха. Отде се взе тогасъ едно отдѣление наша кавалерия (дивизионъ или повече — не му разбирамъ) и удари руситѣ въ флангъ. Стана страшна сѣчь. Руситѣ бидоха сразени. Тогава плениха самиятъ руски полковникъ и годеницата му, която го придружавала.

Скоро срѣдъ полето изникна две могили седла. И командирътъ ми каза:

— Отче, ти ми се оплакваше, че нѣмашъ свѣсно седло. Вижъ колко седла има долу. Иди си избери!...

* * *

Щабътъ на полка тръгна за новата позиция. Тръгнахъ и азъ, за да погреба нѣколцина войници, паднали въ гората.

Пѫтътъ завиваше до една скала, която руситѣ силно обстрелваха съ артилерия. Командирътъ изкомандува: „Карайте въ кариеръ!“ — за да минемъ скоро опасното мѣсто.

Добре, минахме. Но срещнати войници ни казаха,

че убититѣ сѫ назадъ. Ами сега? Ще трѣбва да се връщамъ. Като дойдохъ до опасното мѣсто, пакъ засилихъ коня и моятъ „*Карпъ*“ ме изнесе здравъ и читавъ, Слава Богу!

Намѣрихъ убититѣ и нашитѣ музиканти копаеха гробоветѣ. А току до насъ артилеристи разчистваха гората предъ една батарея — струва ми се на героичния кап. Дрехаровъ.

Тъкмо четѣхъ молитвитѣ съ тихъ гласъ, изведнажъ батареята даде първия си залпъ: „бумъ — бумъ — бумъ — бумъ!“

Громко „ура“ се понесе изъ гората: нашитѣ се ободриха — чуха свои топове!..

„Карпъ“ се изплаши, изправи се на заднитѣ си крака, скѫса повода и хукна изъ гората. Но скоро се спрѣ и войници го хванаха.

* * *

Полкътъ замина напредъ, водейки непрекѫснато бой, а азъ се върнахъ да нощувамъ въ една кѫщурка въ лозята, подъ самата скала. Презъ нощьта падна изобиленъ снѣгъ.

Сутриньта полкътъ стигна каменнитѣ кариери (за гранитни павета) северно отъ с. *Гречи* и азъ решихъ да го настигна.

Тръгнахъ. Пионеритѣ и маршовиятъ полкъ прокарваха новъ пѫть.

Навлѣзохъ въ едрата гора. Тиииихо!.. Само нѣкоя птичка отъ време на време изпърхва въ клонацитѣ. Навсѣкѫде дебелъ снѣгъ покрива всичко съ бѣлъ саванъ.

Чуятъ се и оттекватъ само стѫпкитѣ на коня. Водя се по телефонната жица, която е натегнала отъ снѣгъ.

Бѣхъ страшно гладенъ, защото не бѣхъ закусилъ. На едно мѣсто връхлетявамъ връзъ пункта на дружинния лѣкарь. Той водѣше съ себе си кози.

Предложи ми едно канче топло млѣко и хлѣбъ. Ехъ какъ ми се услади!... И до сега му съмъ благодаренъ.

Минахъ по-нататъкъ. Стигнахъ до една долчинка. Що е ставало тукъ не знамъ, но имаше много наши убити (не бѣха обаче отъ нашия полкъ). Поплакахъ надъ тия свидни герои, помолихъ Богу да успокои храбритѣ имъ души и отминахъ. Тѣхъ ще ги погребе гробарската команда на дивизионния лазаретъ, която ще мине отъ тука.

Стигнахъ до кариеритѣ. Щабътъ бѣше отминалъ напредъ, но телефонитѣ бѣха още тукъ. Поржчахъ да съобщатъ на командира, че ако потрѣбвамъ, да ме търси въ селото (*Гречи*) и потеглихъ за селото.

Пжтътъ ми минаваше до самитѣ далнобойни батареи, които стреляха, за да помагатъ на частитѣ, които отиваха да обсаждатъ Мачинъ. Поспрѣхъ се да погледамъ, какъ стреля тежката артилерия. По пжтя за селото срещнахъ и друга далнобойна артилерия, която, теглена отъ биволи, отиваше на позиция. Радваше се душата ми, като гледахъ многобройнитѣ тия нѣми и студени пушкала.

* * *

Тоя день на нашия полкъ се падна най-високата честь — да презвеме най-високия върхъ отъ Бабадашкия масивъ — кота 465. Разказваха ми после, че ротитѣ просто се надпреварвали, коя по-рано да стигне да върха.

* * *

Следъ люти боеве падна и Мачинъ. Най-лютиятъ бой, обаче, стана върху кота 108 (добре помня цифритѣ). Той бѣше и последенъ бой за овладѣване Добруджа. Руситѣ упорито се крепѣха. Но нашитѣ насочиха тамъ силна артилерия и много пехота отъ разни части.

Особна храбрость прояви тукъ единъ нашъ подофицеръ (Георги Лесичковъ*), който, за тоя му подвигъ, биде произведенъ въ *офицерски чинъ*.

Нашитѣ влѣзоха въ Мачинъ и пресѣкоха шосето Мачинъ — Жижила, като превзеха и това последно село. . .

Е, е! Свърши се! Руситѣ се оттеглиха задъ Дунава. Добруджа е вече въ наши ржце!

На 5. януарий нашитѣ заеха и последния пунктъ *Гечитъ* срещу Браила и влѣзоха въ този последенъ градъ.

* * *

Коледа посрещнахме въ с. Гречи, дето се бѣхме оттеглили на почивка. На втория день на праздника и азъ отидохъ да посетя Браила. Народъ — гъмжило. Бѣжанци отвсѣкжде. Видѣхъ нѣколцина Букурещки приятели.

Отидохме (съ другаря си майоръ) да обѣдваме въ Restorantu Francez. Обграденъ бѣхъ съ голѣмо внимание отъ страна на господаритѣ (мжжъ и жена), които, като видѣха свещеникъ, па говори и ромънски, седнаха при насъ и поржчваха най вкусни госби. . . Па единъ хлѣбъ — гжба. . . Па донесоха и вино „Киянти" (тумбести бутилки въ кошнички отъ папуръ). Съ една речь, славно отпразднувахме и победата и Коледа! . . .

Отбихме се въ една книжарница да си купимъ последния бюлетинъ на ромънския генераленъ щабъ. И какво прочетохме? Въ деня, когато нашитѣ превземаха Мачинъ, ромънитѣ лъжеха своя народъ, че ромънскитѣ войски влѣзли въ София! . . .

Въ Браила посетихме и нѣкои български кжщи. Колко се зарадваха хората! . . .

Направихме посещение и на турския паша *Хилми*, командиръ на корпуса: моятъ другарь билъ при

*) Началникъ на партизани.

него офицеръ за свръзка, та добре се познаваха. Преставихме се на пашата, който ни посрещна твърде радушно и ни предложи кафе и *черни цигари* съ полумесецъ и звезда. . .

Въ отпуска.

Преди още да се оттеглимъ на почивка въ село *Гречи*, разхождайки се изъ двора на кѫщата, въ която квартирувахъ, (това бѣше на другия день отъ заемането на Мачинъ), слънчевото време ме мамѣше да се поразходя изъ полето. И понеже кѫщата ни бѣше до самитѣ ниви, изкочихъ навънъ и тръгнахъ изъ стърнището.

По едно време гледамъ, че идатъ насрѣща ми двама въорѫжени войници.

Като ме зърнаха, започнаха да се поспиратъ и да пристѫпватъ нерешително. Азъ ги познахъ, че сѫ *руси*.

Извикахъ имъ:

— Пажалуйста, братцы, приходите по-ближе!

Тѣ се осмѣлиха и дойдоха.

— Що правите тукъ! — питамъ ги азъ.

— Скрихме се, въ време на боя, въ една хралупа и сега идемъ да търсимъ хлѣбъ.

— Добре, но градътъ е заетъ вече отъ нашитѣ и затова, за да влѣзете, трѣбва да си предадете орѫжието.

— О, съ готовность!

И тъй, нарамихъ азъ дветѣ пушки и подкарахъ моитѣ пленници къмъ обоза на прехраната.

Наближаваме къмъ нашитѣ войници и азъ викамъ:

— Момчета, да не мислите, че само вие можете да ловите пленници! Ето и азъ ви доведохъ двама!

Очудването бѣше голѣмо.

— Где? Какъ?

Както и да е, нахранихме моитѣ роби и ги отпратихме по принадлежность.

* * *

Като се оттеглихме на почивка въ Гречи, азъ решихъ да изпълня едно мое горещо и съкровено желание, а именно — да се отслужи панихида за всички наши убити другари отъ полка.

Командирътъ съ готовность възприе тая идея и разпореди да се отпусне захарь, пексимети и всичко потрѣбно.

Добри българки отъ селото приготвиха *пшеница* и хубавъ бѣлъ хлѣбъ. Взехме и вино. На назначения день, събраха се въ църква много войници и всички г. г. офицери.

Служехме двамина: свещеникътъ на дивизионния лазаретъ и азъ.

Твърде затрогнатъ отъ обстановката и отъ всичко видено и преживѣно до сега, азъ не можахъ да се въздържа и произнесохъ горещо слово.

Сега не мога да си спомня дума по дума, що съмъ казалъ, но помня, че между другото имъ рекохъ:

„Скжпи и мили мои братя, вие удивихте свѣта съ своитѣ подвизи и съ вашата храбрость!... Азъ се прекланямъ предъ васъ като предъ *светии!*... Онова, което азъ видѣхъ да вършите, задмина стократно моитѣ очаквания...

Но азъ виждамъ и това: колко орѣдѣха вашитѣ редици!... Колко скжпи другари изгубихте вие!.... Охъ, терзае се душата ми за тѣхъ... Но ме теши мисъльта, че отидоха при Бога — вѣчното упокоение... Тѣ отидоха при Него като праведници, защото положиха най-скжпата жертва — живота си“!...

И дълго още говорихъ азъ. И, когато набързо стъкменията хоръ запѣ „*Вѣчная память...*“, всички

колѣничихме и много сълзи покапаха върху каменнитѣ плочи на селската църква... и всички се чувствувахме доволни, че изпълннхме единъ другарски и християнски дългъ...

* * *

Не стояхме много въ Гречи. Наново ни върнаха въ Мачинъ, за да укрепяваме срещу едно евентуално връщане на руситѣ.

Наченаха да даватъ отпуски. Дойде и моятъ редъ.

И тъй, на 18. януарий 1917 г. сутриньта, азъ и ковчежникътъ, седнали въ една покрита каруца, потеглихме за гара Меджидие.

Не се сбогувахме съ никого, защото следъ не много дни щѣхме да се връщаме.

Недалечъ отъ Мачинъ срещнахме голѣми *орждия*, карани отъ трактори. Прислугата бѣше австрийска. На втория день отъ нашето пѫтуване, макаръ да бѣхме далечъ отъ Мачинъ, чухме гърмежа на тия орждия: тогава тѣ подпалиха оржжейния складъ въ Галацъ.

Първата вечерь стигнахме до познатото ни вече село *Фагараши Нои* и тамъ нощувахе у единъ ромънецъ, църковенъ пѣвецъ. Колко се зарадва бедниятъ, че му бѣхме гости!...

На втората вечерь стигнахме до селото Ташъбунаръ. Бѣше една лапавица, дъждъ, каль — не ти е работа.

Тукъ е дълбокъ тилъ — два дни отъ фронта. Узнахме, че селото имало и комендантъ и че квартирата му била въ черковния дворъ. Отидохме тамъ.

Още като спрѣхме каруцата, откъмъ кѫщи се зачуваха равномѣрни туптения и никакъ не можехме да си обяснимъ, що е то.

Намѣрението ни бѣше: да не спираме за нощуване, а само да смѣнимъ конетѣ и да заминемъ за Меджидие, та да сваримъ трена сутриньта.

Слѣзе ковчежникътъ отъ каруцата и отиде да търси командантa, за да преговаря.

По едно време се връща, ведно съ единъ войникъ съ фенеръ въ ржката и ми казва:

— Нѣма що, отче, ще трѣбва да слѣзешъ.

— Защо, бать Христо, какво има?

— Слѣзъ и ще видишъ!

Не би! Слѣзохъ. Още щомъ влѣзохъ въ кжщата и разбрахъ: тилътъ се весели... Това, дето се чуваше: „тупъ", „тупъ" на равни интервали, не бѣше нищо друго, а войнишко хоро и ржченица вжтре въ кжщата.

Поведе ме войникътъ съ фенерчето и ме въведе въ стаята гдето бѣше командантътъ. Какво да гледашъ? Дълга маса, покрита съ бѣлъ чаршафъ, а върху масата нѣма само отъ птиче млѣко, дето се вика... ракия и мезе кисели туршии, па печени прасенца и пуйки, па сладкиши и баници, па... какво не?

Влизамъ и гласно поздравлявамъ съ „добъръ вечерь"! Всички станаха на крака. Поручикътъ, като ме видѣ, извика:

— Далъ Богъ добро, отче! Колко съмъ щастливъ, че свещеникъ ме спохожда на този день... Заповѣдайте, седнете!

— По какъвъ случай — питамъ азъ — сте си създали такава приятна обстановка?

А поручикътъ отговаря:

— Е, е, днесъ нали е Юрдановъ-день? Та мене не ме ли викатъ Юрданъ? Та по този случай се събрахме да се повеселимъ...

И пакъ, като ни сториха мѣсто, повтори поканата си: „Заповѣдайте, седнете"!

— Г-нъ поручикъ, ще седнемъ само при едно условие: ако ни дадете единъ чифтъ коне, за да смѣнимъ нашитѣ, та да сваримъ за първия тренъ

утре въ Меджидие. Въ отпуска отиваме. Вие знаете, що значи това!

Той се позамисли малко, па каза:

— Дадено! Тукъ имаме два добри коня отъ щаба (на интендантството), които трѣбва да се връщатъ въ Меджидие. Късметъ сте имали. Ще ви ги дамъ. Време има. Недейте бърза. Ще тръгнете, като остане два часа до разсъмване. Тренътъ тръгва въ 7 часа. Ще сварите. А до тогазъ, заповѣдайте, седнете: ще похапнемъ, ще попийнеиъ, ще се повеселимъ.

Отъ благодарность, азъ цѣлунахъ поручика по челото и горещо му честитихъ именния день.

Не би! Седнахме и прекжснатото за малко пиршество продължи...

Тукъ, на тази трапеза бѣха само старшиитѣ (началствуващитѣ) лица въ дивизионния (на 4 див.) продоволственъ транспортъ. Измежду тѣхъ намѣрихъ и наши варненци. Колко се зарадваха!...

Запѣха въ хоръ. После поручикътъ каза:

— Всѣки ще изпѣе по една... И дѣдо попъ ще попѣе!...

Ехъ, що ще му чинишъ? — Весели хора!

Като ми дойде редътъ, изпѣхъ за общо задоволство тропара на праздника: *„Во Иорданѣ крещающуся“*...

Най-много възхитенъ бѣше поручикътъ...

Колко добъръ и милъ човѣкъ бѣше!... Като дойде време за тръгване, излѣзе самъ съ фенеръ въ ржка, прегледа какъ сж впрегнати конетѣ, добре ли сме настанени въ каруцата, придружи ни до край село, даде хиляди наставления на войника, който караше и едва тогава се сбогува...

И до сега му съмъ признателенъ...

Помня и името му: Юрданъ Недѣлчевъ, отъ Силистра.

* * *

И тъй, стигнахме навреме въ Меджидие. Седнахме въ трена и започна една страшна веялица — бѣше *Ивановъ-день*.

Съ Божата воля стигнахме си благополучно у дома, весело и радостно посрещнати.

* * *

Когато на другия день се представихъ на владиката — стариятъ митрополитъ Симеонъ, той, като разбра, че съмъ въ отпуска и че пакъ ще трѣбва да заминавамъ за фронта, каза:

— Не, синко! Ти стига си теглилъ! Сега ще пратя другиго да те замѣсти!...

Преклонихъ се предъ тая воля и се прибрахъ въ енорията си и заработихъ енорийската си работа.

* * *

Добре, но не бѣхъ се сбогувалъ съ хората отъ полка. Какво ще си помислятъ тѣ за мене?

Затова, като узнахъ, че следъ нѣкой день заминава за фронта нашиятъ заведващъ прехраната, написахъ едно писмо (до командира) и му го подадохъ, като го помолихъ:

— Славе, азъ се изхлузихъ отъ фронта, безъ да си взема сбогомъ отъ никого. Това ще се счете за неприличие, особно като узнаятъ, че азъ вече нѣма да се върна. Затова, моля ти се, предай това писмо на командира на полка!...

* * *

За Великдень, 1917 год., получавамъ единъ пакетъ отъ полка, съдържащъ два официални документа.

Командирдтъ, като получилъ моето писмо, дълбоко се трогналъ, както ми разказа после адютан-

тътъ му, и разпоредилъ да се *отдаде то въ наредба по полка* и да се прочете предъ войнииитѣ.

И, наистина, строили полка, прочели моето писмо и войницитѣ извикали три пѫти „ура"! и за мене.

Този именно фактъ азъ смѣтамъ за най-голѣма моя морална награда...

* * *

Ето и двата официални документа;

Препис

1

НАРЕДБА
по 48-и пехотенъ полкъ
№ 423

25-и мартъ 1917 година, село Жижила.

Командира на полка заповѣда:

— § 2 —

Да се обяви въ преписъ благодарственото писмо, изпратено отъ свещеникъ *Атанасъ П. Маджаровъ*, отъ 26. февруарий, по случай излизането му отъ полка, за прочитане предъ войницитѣ.

Препис

гр. Варна, 26-февруарий, 1917 г.

Дълбокоуважаеми, г. подполковникъ.

Никога нѣма да забравя времето, прекарано въ 48-ия полкъ. Дълбоки бразди оставиха въ паметьта ми величавитѣ подвизи, които извърши полкътъ — и тия бразди никога нѣма да се заличатъ.

Колко бихъ искалъ да видя отблизо Васъ, г. г. офицеритѣ, както и войницитѣ, за да се сбогувамъ съ всички и да се поклоня предъ тѣхъ като предъ

свѣтии. Но, макаръ и отъ далечъ, азъ пакъ вършa това съ пълно съзнание, че покланяйки се тѣмъ, азъ се прекланямъ предъ тѣхното велико самопожертвуване, предъ тѣхния несъкрушимъ духъ, предъ тѣхната нечувана храбрость и предъ тѣхния вихровъ устремъ. Онова, което азъ се трудихъ почти цѣла година да насаждамъ въ тѣхнитѣ сърдца и души, тѣ го проявиха въ размѣръ, който задмина всички очаквания.

Тѣхния духъ не можаха да сломятъ нито Мачинскитѣ гранитни чукари, нито Тутраканскитѣ страшни фортове, нито безбройнитѣ атаки на безбройнитѣ руски пълчища.

Като си спомня за Балтаджещи — неволно си снемамъ шапката. Балтаджещи — тая нова Шипка, този уникумъ въ нашата, а може би и въ свѣтовната военна история, ще блѣщи на вѣчни времена като едъръ бисеръ върху знамето на храбрия 48-и пехотенъ полкъ.

Тамъ, при Балтаджещи, свѣтътъ видѣ върхътъ на издържливостьта на българския духъ, а „велика“ Русия разбра, че се е натъкнала на Българското Термопили; разбра, че когато се касае да се защити отечеството, малкитѣ ставатъ исполини!...

Заболѣва ме сърдцето, като си спомня за скжпитѣ и непрежалими жертви, които полкътъ даде въ боевете. Но безъ тѣхъ не може. Отечеството е по-скжпо отъ всичко и то заслужава тия жертви. Поклонъ предъ тѣхната свѣтла пamеть! Нека Богъ упокои тѣхнитѣ храбри души и нека тѣхниятъ великъ примѣръ да въодушевлява и окуражава живитѣ имъ другари!...

Дано Богъ помогне скоро да се увѣнчае великото дѣло, та да ви весело срещнемъ и радостно прегърнемъ...

Призовавамъ Божието благословение надъ всички. Сбогомъ!

Вашъ молитствуватель,
свещеникъ **Ат. П. Маджаровъ**
За полкови адютантъ,
подпоручикъ **Дафиновъ**

II

Командиръ
на
48-и пех. полкъ
№ 1
10 априлъ, 1917 год.
Следа

До Негово Благоговѣйнство
свещеникъ Атанасъ П.
Маджаровъ.
гр. Варна

„Получихъ сърдечното Ви писмо, изпълнено съ хубави и ласкави думи по адресъ на полка.

Всички чинове си спомниха за своя любимъ духовенъ пастиръ; спомниха за Васъ, който презъ всичкото време на службата Ви въ полка неуморно и умѣло работихте, за да се възвеличи сърдцето и духътъ на войника.

Въ писмото си спомняте за Балтаджещи — тая Нова Шипка. Да, спомняме си, че Вие тамъ, на самата позиция, подъ градъ отъ куршуми, отслужихте за упокоение душитѣ на падналитѣ герои за защита на милото ни Отечество.

А при с. Черна бѣхте въ първитѣ линии и тамъ, подъ снаряди и куршуми, съ рискъ за живота си, изпълнявахте Вашия дългъ. Войницитѣ отъ полка въ Вашето лице видѣха на всѫде: на молитва и въ боя, истински духовенъ пастиръ.

По случай на раздѣлата, ние, всички чинове отъ полка, като изказваме нашитѣ болки, пожелаваме на нашия молитстуватель — свещеникъ, да му дари

Богъ животъ и здраве да види по-скоро овѣнчано великото дѣло".

Подполковникъ **Коларовъ**

* * *

Ведно съ тия два документа, азъ получихъ и орденъ за заслуга съ корона.

Край

Съдържание.

		Стр.
1.	Мобилизация	1— 10
2.	Къмъ с. Батембергъ	10— 17
3.	Приемане бригадата	17— 21
4.	Походъ	21— 26
5.	Великдень	26— 33
6.	Беседи	33— 37
7.	На лагеръ	37— 47
8.	Къмъ границата	47— 51
9.	Минаване границата	51— 54
10.	Къмъ Тутраканъ	54— 59
11.	Щурмътъ	59— 66
12.	Въ с. Дайдъръ	66— 68
13.	На фортъ № 6	68— 70
14.	Падането на крепостьта	70— 80
15.	Къмъ Силистра!	80— 82
16.	Къмъ старата граница	82— 90
17.	Боятъ за старата граница	95— 93
18.	Предъ Кубадинъ	93— 98
19.	Едно гостуване	98—101
20.	Падането на Кубадинъ	101—104
21.	Къмо Черна-Вода	104—109
22.	Къмъ Бабадагъ	109—112
23.	Балтаджещи	112—120
24.	Българското „Термопили“	120—126
25.	Напредъ и все напредъ!	126—133
26.	Къмъ Мачинъ	133—138
27.	Въ отпуска	138—147

-50